

CAMILLO SITTE

η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές

Σε μετάφραση Κ. Σερράου και με εισαγωγικά
σημειώματα των καθηγητών Δ. Ζήβα (Ε.Μ.Π.),
R. Wurzer (T.U. Wien) και Α. Αραβαντινού (Ε.Μ.Π.)

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Τμήμα Αρχιτεκτόνων - Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

η πολεοδομία
σύμφωνα με τις
καλλιτεχνικές της αρχές

ISBN 960-254-002-8

© Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας Τμήματος Αρχιτεκτόνων
του Εθν. Μ. Πολυτεχνείου

C A M I L L O S I T T E

**η πολεοδομία
σύμφωνα με τις
καλλιτεχνικές της αρχές**

Σε μετάφραση Κ. Σεργίου και με εισαγωγικά
σημειώματα των καθηγητών Δ. Ζήβα (Ε.Μ.Π.),
R. Wurzer (T.U. Wien) και Α. Αραβαντινού (Ε.Μ.Π.)

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Τμήμα Αρχιτεκτόνων
Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικά σημειώματα για την ελληνική έκδοση	ix
Διονύσης Ζήβας: “Πρόλογος”	xi
Rudolf Wurzer: “Το κύριο έργο του Camillo Sitte “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές” - Αφορμή πρότυπα και επιδράσεις”	xiii
Αθανάσιος Ι. Αραβαντινός: “Ο Camillo Sitte και η σύγχρονη ελληνική πολεοδομική πραγματικότητα”	xxxiv
Διευκρινιστικές παρατηρήσεις του μεταφραστή	xli
Πρόλογος	3
Εισαγωγή	6
I. Σχέση μεταξύ κτισμάτων, μνημείων και πλατειών	17
II. Η διατήρηση του μέσου χώρου ελεύθερου	27
III. Η περίκλειση των πλατειών	40
IV. Μέγεθος και σχήμα των πλατειών	49
V. Ασυμμετρίες παλιών πλατειών	58
VI. Σύνολα πλατειών	64
VII. Διαμορφώσεις πλατειών στα βόρεια της Ευρώπης	70
VIII. Η φτώχεια θεμάτων και η πεζότητα των σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων	88
IX. Σύγχρονα συστήματα	96
X. Τα όρια της τέχνης στα σύγχρονα πολεοδομικά σύνολα	109
XI. Βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα	117
XII. Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθέτησης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές	145

Επίλογος	164
Παράρτημα	169
Ευρετήριο Εικόνων	191
Παράρτημα εικόνων της πρώτης έκδοσης του βιβλίου (1889) που δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα τέταρτη έκδοση	193

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Διονύσης Α. Ζήβας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μετάφραση και έκδοση στα ελληνικά του βιβλίου του Camillo Sitte για τη μορφή των πόλεων αποτελεί, όπως θέλω να πιστεύω, ένα σημαντικό εκδοτικό γεγονός, τόσο για τις σπουδές της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας στη χώρα μας όσο και για τις πολύ ευρύτερες επιπτώσεις που μπορεί –και θα έπρεπε– να έχει στις σκέψεις και τις απόψεις όλων μας καθώς και όλων εκείνων που, πέρα από τους πολεοδόμους και τους αρχιτέκτονες, είναι υπεύθυνοι για τις σύγχρονες ελληνικές πόλεις, για τη μορφή που έχουν πάρει, για τον τρόπο που λειτουργούν και για τα όσα οι κάτοικοί τους καθημερινά υποφέρουν.

Οι λόγοι που ώθησαν τον Camillo Sitte στη συγγραφή του βιβλίου του, οι εμπειρίες, οι προβληματισμοί και οι στόχοι του, εξηγούνται και αναλύονται στις επόμενες σελίδες από πολύ αρμοδιώτερες γραφίδες. Δεν μένουν, λοιπόν, πράγματα για να εξηγηθούν. Μένει, ίσως, να τονισθεί πως οι όσες και όποιες ιδέες και απόψεις διατυπώνει ο συγγραφέας στο βιβλίο του κατατείνουν στο να αναλυθεί και να γίνει κατανοητό ένα καιρίο πρόβλημα: η σημασία που έχει η μορφή του αστικού χώρου, του δημόσιου, του κοινωνικού χώρου, και του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζει στην ανάγνωση και τη λειτουργία του, στην προσέγγιση και την οικειοποίησή του –γιατί όχι και στον σεβασμό του;– στο ρόλο που ο χώρος αυτός διαδραματίζει στη ζωή των πολιτών και στις σχέσεις τους, με την πόλη, στον ιδιαίτερα σημαντικό, τέλος, διδακτικό ρόλο που ο χώρος αυτός, θέλοντας και μη, επωμίζεται.

Οι σκέψεις αυτές –θα ήταν καλύτερο να λέγαμε: οι διαπιστώσεις– έρχονται μοιραία να συγκριθούν –και να συγκρουσθούν– με τις εικόνες των δημόσιων χώρων των σύγχρονων ελληνικών πόλεων, με τις πλατείες, τους δρόμους, τις λεωφόρους, τα πάρκα, τα μνημεία, με την αρχιτεκτονική τους σύνθεση αλλά και με την πολεοδομική τους λειτουργία, με τις αλληλοσυσχετίσεις και τη διαδοχή τους, με τους άξονες, τις φυγές, τις κινήσεις και τις στάσεις. Με όλα δηλαδή εκείνα τα στοιχεία που θα συνθέταν ένα συγκεκριμένο χαρακτήρα και ύφος –με την ρητή ή και άρρητη, συχνά, μορφή τους– τα στοιχεία που θα μας έθελγαν και θα μας παρακινούσαν στο εξάισιο και γοητευτικό παιχνίδι της αποκάλυψής τους, αντί της απώθησης που προκαλεί η κοινοτυπία και η μιζέρια, το κακό γούστο και η έλλειψη φαντασίας.

Αντί, τέλος, της αλλοτρίωσης που μοιραία οδηγεί στην περιφρόνηση και τον εξευτελισμό.

Οι ελληνικές πόλεις αξίζουν ένα καλύτερο μέλλον. Η κάθε μια, λιγώτερο ή περισσότερο, έχει δυνατότητες να γίνει καλύτερη από όσο είναι σήμερα. Αρκεί να θεωρήσουμε ως συνιστώσες απαραίτητες του πολεοδομικού-αστικού σχεδιασμού και όσα –ξεχασμένα ή παραμελημένα– μας λέει ο Camillo Sitte. Αρκεί, μ' άλλα λόγια, να σκοπεύσουμε προς ένα σχεδιασμό διαφορετικό, σ' ένα σχεδιασμό που θα τείνει να μας εξασφαλίσει έναν αστικό χώρο του οποίου θα θέλουμε να είμαστε συμμετοχοί και συλλειτουργοί, και όχι –εκούσιοι ή ακούσιοι– δραπέτες.

Η έκδοση του βιβλίου του Camillo Sitte οφείλεται σε πρωτοβουλία του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων και πραγματοποιείται με την οικονομική επιχορήγηση του Ε.Μ. Πολυτεχνείου. Προς τους συναδέλφους του Τομέα και, ιδιαίτερα, προς τον Καθηγητή κ. Αθ. Αραβαντινό και τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Γ. Σαρηγιάννη όσο και προς τις Πρυτανικές Αρχές, εκφράζουμε τις πιο θερμές μας ευχαριστίες. Ευχαριστίες εξ άλλου θερμές οφείλουμε και προς τον μεταφραστή του βιβλίου, τον νέο συνάδελφο κ. Κ. Σεργιάο, που αφιλοκερδώς προσέφερε την εργασία του.

Ευχή όλων μας πιστεύω πώς είναι να παίξει το βιβλίο αυτό το ρόλο που ελπίζουμε.

Αθήνα, Οκτώβριος 1992

Διονύσης Α. Ζήβας

Πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων

Rudolf Wurzer*

ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ CAMILLO SITTE
“Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΙΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΕΣ”

Αφορμή, πρότυπα και επιδράσεις

1. Εισαγωγική παρατήρηση

Το κύριο έργο του Camillo Sitte, που εκδόθηκε το 1889 από τον εκδοτικό οίκο Graeser στην Βιέννη, παρουσιάζει και πάλι μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτές οι γραμμές φιλοδοξούν να ρίξουν φώς στις αφορμές που τον οδήγησαν να συγγράψει το βιβλίο αυτό, στα πρότυπα που τον επηρέασαν και στην σημασία που αυτό το έργο κατέχει. Το βιβλίο μεταφράστηκε σε οκτώ γλώσσες (αγγλικά, γαλλικά, ελληνικά, ιταλικά, ιαπωνικά, ρωσικά, σουηδικά, σερβοκροατικά και ισπανικά) και γνώρισε 22 εκδόσεις· οκτώ απ' αυτές στην γερμανική γλώσσα (Εικ. 1). Πρόκειται επίσης στο άμεσο μέλλον να εκδοθεί στην Μόσχα μία νέα μετάφραση στην ρωσική γλώσσα του Janis Krastins· η δημοσίευση μιας μετάφρασης του Borjs Gaberščik στην σλοβενική γλώσσα βρίσκεται σε προετοιμασία. Άξιος ευχαριστιών είναι ο Κωνσταντίνος Σεργιάος, ο οποίος -υποστηριζόμενος από τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβαντινό- έκανε την μετάφραση στην ελληνική γλώσσα. Είναι μία ξεχωριστή προσφορά του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, ότι με την αποφασιστική συμβολή του τότε διευθυντή του τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Ε.Μ.Π. αν. καθηγητή Γεωργίου Μ. Σαρηγιάννη, δημοσιεύεται τώρα αυτή η μετάφραση. Διότι η Ελλάδα δημιούργησε τις πρώτες βάσεις για μια σχεδιασμένη πολεοδομία και με το “ιπποδάμειο σύστημα” επηρέασε αποφασιστικά τον σχεδιασμό και την δόμηση νέων πόλεων. Γι αυτό υποθέτουμε ότι και οι αρχές

* RUDOLF WURZER, γεν. 1920. Ομότιμος τακτικός καθηγητής Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης. Σπουδές αρχιτεκτονικής, DDr.hc., Dr.techn. Διευθυντής του Ινστιτούτου Ludwig-Boltzmann του Πολυτεχνείου της Βιέννης, που ερευνά τις μεθόδους και επιπτώσεις της πολεοδομίας. Κύρια σημεία έρευνας: Επιπτώσεις της πολεοδομίας στο περιβάλλον, ιστορία της πολεοδομίας και χωροταξίας. Πολυάριθμες δημοσιεύσεις. Εκδότης της σειράς «πόλη και περιφέρεια».

Εικ. 1. Ο Camillo Sitte γεννήθηκε στις 17 Απριλίου 1843 στη Βιέννη. Σπούδασε στην αρχιτεκτονική σχολή του βασιλικού και αυτοκρατορικού Ινστιτούτου της Βιέννης που τότε λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση του Heinrich von Ferstel. Παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα Αρχαιολογίας, Ιστορίας της Τέχνης και Ανατομίας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Το 1875 έγινε διευθυντής της κρατικής επαγγελματικής σχολής του Salzburg και το 1883 της κρατικής επαγγελματικής σχολής της Βιέννης. Το 1889 πρωτοεκδόθηκε το βιβλίο του "Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές". Μ' αυτό το έργο άνοιξε και ο δρόμος για την αναγνώρισή του στον διεθνή χώρο. Στον Camillo Sitte ανατέθηκαν επίσης πολυάριθμα πολεοδομικά σχέδια (Prinzo-Oderfurt, Olmütz, Laibach, κ.λπ.). Μαζί με τον Theodor Goecke ίδρυσε το μηνιαίο περιοδικό "Der Städtebau" που πρωτοεκδόθηκε το 1904 στο Βερολίνο. Πέθανε στις 16 Νοεμβρίου 1903.

του Camillo Sitte για μία καλλιτεχνική πολεοδομία θα βρουν, ακριβώς στην Ελλάδα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Αποτελεί μια ξεχωριστή τιμή το γεγονός ότι ο George R. Collins και η Christiane Crasemann Collins επιλέγουν για την περιεκτικότερη ως τώρα κριτική του κύριου έργου του Sitte τον τίτλο: "*Η γένεση της σύγχρονης πολεοδομίας*".¹ Επίσης ο Carl E. Schorske έκρινε το έργο του Camillo Sitte στην εξαιρετική μελέτη του "*Ο δακτύλιος (της Βιέννης), οι κριτικοί του και η ιδέα της σύγχρονης πόλης*", ως ακολούθως: "Ο δακτύλιος όμως έγινε κυρίως αμόνι για δύο προμάχους της σύγχρονης πολεοδομίας, τον Camillo Sitte και τον Otto Wagner, που σφυρηλάτησαν πάνω εκεί τις ιδέες τους και των οποίων η επίδραση εξακολουθεί να εξασκείται ανάμεσά μας. Το κριτικό έργο του Sitte προσέφερε σ' αυτόν μια θέση στο Πάνθεο της πολεοδομίας, που αναφέρεται στο κοινωνικό σύνολο, όπου χαιρεί της εκτιμήσεως νέων δημιουργικών αναμορφωτών, όπως του Lewis Mumford και της Jane Jacobs"². Τέλος αξίζει να αναφερθεί ο Daniel Wiczorek³, ο οποίος συνεισέφερε σημαντικά στην διάδοση και γενική αποδοχή των ιδεών του Sitte.

-
1. G.R.Collins, Ch. Crasemann Collins, Camillo Sitte; The Birth of Modern City Planning, Νέα Υόρκη 1986.
 2. C. E. Schorske: Βιέννη, Geist und Gesellschaft im Fin de siècle, Frankfurt am Main, σελ.23, 24.
 3. Camillo Sitte: L'art de batir les villes. L'urbanisme selon ses tonnements artistiques. Μετάφραση του Daniel Wiczorek. D. VINCENT. Edition l'EQUERRE, 1980. Daniel Wiczorek: "Camillo Sittes <Städtebau> in neuer Sicht". Στο: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung. Τεύχος 3-5, 33 έτος, σελ. 35. Βιέννη 1989.

Το διεθνές συμπόσιο CAMILLO SITTE E I SUOI INTERPRETI που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Βενετίας από τις 7 έως τις 10 Νοεμβρίου 1989 αποτελεί μία επιπλέον συμβολή, διότι πέρα από τις αναφορές στις πολυάριθμες μεταφράσεις του έργου του Sitte, συζητήθηκαν και οι διάφορες ερμηνείες των μορφολογικών αρχών του Sitte. Πρόσφατα δημοσιεύτηκαν οι εικοσιδύο εισηγήσεις από τον Guido Zucconi⁴.

Ένα δεύτερο διεθνές συμπόσιο που διοργάνωσε το Ινστιτούτο Πολεοδομίας και Χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης στις 14 και 15 Νοεμβρίου 1989, με θέμα “Αναπτυξιακά, δομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα πολεοδομικών συγκροτημάτων”, ασχολήθηκε και με πολεοδομικά-μορφολογικά προβλήματα, για να παραπέμψει στην σημασία του κύριου έργου του Camillo Sitte⁵.

Ο Helmut Winter, με τις “Παρατηρήσεις γύρω από την <πολεοδομία> του Camillo Sitte, όσον αφορά την σημασία της για την αρχιτεκτονική σκέψη του 20ου αιώνα” εφώτισε τις ως τώρα πολύ λίγο προσεγμένες πτυχές της επίδρασης των ιδεών του Sitte. Μία επιπλέον σημαντική συμβολή του Winter αποτελεί η μελέτη του γύρω από την πολεοδομία του Camillo Sitte και την επικαιρότητα του σχεδίου του για μια θεωρία της αρχιτεκτονικής⁶.

Πολύ διαφωτιστικές ήταν και οι εκθέσεις του Jaques Dewitte γύρω από τον “Camillo Sitte και την ιδέα της πλατείας”. Ερμηνεύει την ουσία της πλατείας και αναφέρεται στην αντιμετώπιση της πλατείας από τους φιλοσόφους, διότι αυτή είναι η “ιδεατή εικόνα της δημόσιας ελευθερίας” και επομένως ένα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας της πόλης.

Ο γράφων έκανε τέλος μίαν εισήγηση με τίτλο: “Ernaz Camillo και Siegfried Sitte. Ο μακρύς δρόμος από την αρχιτεκτονική ως την πολεοδομία στην Αυστρία”. Εξήγησε τα πολεοδομικά σχέδια του Camillo και του Siegfried Sitte, τόνισε την σημασία της ίδρυσης του περιοδικού «Η πολεοδομία» (1909), παρέπεμψε στην σημαντική συμβολή του Siegfried Sitte στην οικιστική και εδαφική αναμόρφωση και τέλος έριξε φως στην αποδοχή από χαρακτηριστικά πολεοδομικά σχέδια μετά το 1945 των μορφολογικών αρχών του Sitte.

4. Guido Zucconi (εκδ.): CAMILLO SITTE, E I SUOI INTERPRETI, Μιλάνο 1992.

5. Στο ειδικό τεύχος “Camillo Sitte” του περιοδικού “Berichte zur Raumforschung und Raumplanung» 33, έτος, Βιέννη 1989 δημοσιεύτηκαν οι σημαντικότερες εισηγήσεις αυτού του συμπόσιου.

6. Helmut Winter: “Zum Wandel der Schönheitsvorstellungen im modernen Städtebau: Die Bedeutung psychologischer Theorien für das architektonische Denken”, Ζυρίχη 1988.

2. Αφορμή για την συγγραφή του βιβλίου “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές”

Με βάση την εκπαίδευσή του, την συνεργασία του στην μελέτη εκκλησιαστικών κτηρίων στο εργαστήριο του πατέρα του και εξ αιτίας της επαγγελματικής και οικογενειακάς κυρίαρχης θέσης του τελευταίου, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Camillo Sitte ήθελε με το βιβλίο του να εισαγάγει ένα νέο προσανατολισμό της πολεοδομίας. Παρά τις πολυάριθμες και εις βάθος έρευνες του συνολικού του έργου, και υπό το πρίσμα σημαντικών πορισμάτων της ιστορίας των ιδεών και των μορφών της πολεοδομίας του 19ου αιώνα, λείπουν συγκεκριμένες ενδείξεις ως προς το ποιές περιστάσεις παρακίνησαν τον Camillo Sitte να δημοσιεύσει το 1889 αυτό το έργο του (Εικ. 2).

Γι’ αυτό έγινε στο Ινστιτούτο πολεοδομίας και χωροταξίας του Πολυτεχνείου της Βιέννης μια ακριβής εξέταση και ταξινόμηση των καταλειπομένων του Sitte. Ως αποτέλεσμα αυτών πρέπει να τονιστεί, ότι πριν από το 1889 ο Camillo Sitte ασχολείτο αποκλειστικώς με την αρχιτεκτονική και ιδιαιτέρως με τον σχεδιασμό εκκλησιαστικών κτηρίων. Στοιχεία που να αποδεικνύουν ουσιαστικό ενδιαφέρον για την λύση πολεοδομικών θεμάτων δεν προέκυψαν. Ούτε και η ανάλυση και ταξινόμηση των επίσης πολυάριθμων όπως και ποικίλων άρθρων του Camillo Sitte στον ημερήσιο τύπο και σε περιοδικά (γύρω από την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία, γύρω από ζητήματα σχετικά με το βιομηχανικό σχέδιο και την ιστορία της τέχνης ή την μουσική και την παιδαγωγική) απέδωσε κάποιο άλλο αποτέλεσμα. Με εξαίρεση το άρθρο “Οι ιδέες του Gottfried Semper γύρω από τα πολεοδομικά σύνολα” (Neues Wiener Tagblatt 22. Ιανουαρίου 1885), που το συνέγραψε με το ψευδώνυμο K. Schembera, όπως επίσης και ενός επώνυμου άρθρου του “Temesvár: Περί της προβλεπόμενης κατεδάφισης των οχυρωματικών αναχωμάτων, πολεοδομική διευθέτηση, γενικό σχέδιο πολεοδομικής διευθέτησης και ενοριακός ναός ” (1887) δεν υπάρχουν άλλες περαιτέρω αναφορές γύρω από πολεοδομικά ζητήματα. Τουναντίον η διάλεξη του Sitte στις 26 Ιανουαρίου 1889 στον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων “Περί παλαιών και νέων πολεοδομικών συνόλων με αναφορά στις πλατείες και την διάταξη των μνημείων” βρίσκεται ασφαλώς σε άμεση ήδη σχέση με το βιβλίο του “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές” που εκδόθηκε το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Το ίδιο ισχύει επίσης και για την διάλεξή του “Περί της επιλογής της πλατείας για το μνημείο του Goethe στην Βιέννη”, στις 22 Φεβρουαρίου 1889.

DER
STÄDTE-BAU

NACH SEINEN

KÜNSTLERISCHEN GRUNDSÄTZEN.

EIN BEITRAG ZUR LÖSUNG
MODERNSTER FRAGEN DER ARCHITEKTUR UND MONUMENTALEN
PLASTIK UNTER BESONDERER BEZIEHUNG AUF WIEN

VON

ARCHITEKT

CAMILLO SITTE

REGIERUNGSRATH UND DIRECTOR DER K. K. STAATS-GEWERBESCHULE IN WIEN.

MIT 4 HELIOGRAVUREN UND 109 ILLUSTRATIONEN UND DETAILPLÄNEN.

WIEN 1889.

VERLAG VON CARL GRAESER.

I. AKADEMIESTRASSE 26.

Ex. 2.

Αυτό το αποτέλεσμα δεν εκπλήσσει, διότι από το 1875 έως το 1883 ο Camillo Sitte διέθεσε προφανώς όλες του τις δυνάμεις για την ανοικοδόμηση της αυτοκρατορικής και βασιλικής επαγγελματικής σχολής στο Salzburg. Διότι κατά την διάρκεια αυτού του χρονικού διαστήματος –μακριά από την Βιέννη– δεν μπορούσε να ασχοληθεί αρκετά διεξοδικά με τα πολεοδομικά προβλήματα της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας και έδρας.

Γι' αυτό είναι κατανοητό ότι ο Sitte μετά την επιστροφή του το 1883 στην Βιέννη, καταπιάστηκε με τα πολεοδομικά προβλήματα της γενέτειράς του με περισσότερο κριτικό πνεύμα και μεγαλύτερη εμπειρία. Διότι λόγω της ανοικοδομήσεως της ζώνης του δακτυλίου ήταν η Βιέννη για ανατολή και δύση “το πιο περιζήτητο εργαστήριο για την αρχιτεκτονική και την οικοδομή” (Carl E. Schorske) στην Ευρώπη. Η πολεοδομική διαμόρφωση της περιοχής του Δημαρχείου από το 1878 έως το 1888, η κάλυψη του κοίτης του ποταμού Wien ή η ανοικοδόμηση του νέου ανακτόρου και των δύο αυτοκρατορικών μουσείων ήταν συνδεδεμένα με έντονες δημόσιες συζητήσεις.

Αυτό παρακίνησε ήδη το 1877 τον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων να δημοσιεύσει ένα υπόμνημα συντεταγμένο από τον Heinrich von Ferstel γύρω από την μελλοντική ανάπτυξη της Βιέννης⁷. Σ' αυτό μεταξύ άλλων ασκείται κριτική, ότι η πολεοδομική επέκταση “ελάχιστα μόνο έλαβε υπ' όψη την δημιουργία δημόσιων πλατειών, ... με την εσφαλμένη αντίληψη, ότι ο πλατύς δακτύλιος θα μπορούσε να αναπληρώσει τις πλατείες, ... Πουθενά δεν υπάρχει ένα σύνολο που να στοχεύει στην μαγαλόπρεπη προοπτική επίδραση και στην επιβλητική διάκριση και πλαισίωση μνημειακών κτηρίων, όπως κάτι τέτοιο συνέβαινε σε αρχαία και μεσαιωνικά πολεοδομικά σύνολα και πολλαπλώς επίσης επιδιώκεται σε άλλες σύγχρονες πόλεις”.

Γι' αυτό είναι εύλογη η υπόθεση, ότι ο Sitte στο βιβλίο του και μάλιστα στο Κεφάλαιο XII. “Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθέτησης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές” έχει επηρεαστεί τόσο από την μελέτη του Gottfried Semper για ένα “αυτοκρατορικό Forum”, όσο και από το παραπάνω υπόμνημα. Με τις προτάσεις διαμόρφωσης για την πλατεία της Notivkirche, την πλατεία του Δημαρχείου και μια πλατεία μπροστά από το κτήριο του Κοινοβουλίου, ήθελε ο Sitte να δημιουργήσει ένα “σύνολο χαρακτηριστικών πλατειών”, οι ο-

7. Υπόμνημα γύρω από την μελλοντική ανάπτυξη της Βιέννης. Συντεταγμένο από τον Αυστριακό Σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων με αφορμή τις διαβουλεύσεις για την σύνταξη ενός γενικού ρυμοτομικού σχεδίου για την Βιέννη και την γύρω περιοχή, Βιέννη 1877.

ποιές θα έκαναν δυνατή την “σημαντικά αυξημένη επίδραση καθενός μνημειακού κτίσματος” και την τοποθέτηση μνημείων. Μ’ αυτά ήθελε να δείξει, “με ποιό τρόπο θα μπορούσε περίπου να διαπλασθεί καλλιτεχνικά το μνημειακό κέντρο μιας μεγάλης πόλης”. Προφανώς, το κύριο ενδιαφέρον του Camillo Sitte ήταν η διαμόρφωση των χώρων πλατειών και δρόμων. Τα εξ ίσου σημαντικά πολεοδομικά προβλήματα της εποχής εκείνης, όπως για παράδειγμα η σύνδεση της ζώνης του δακτυλίου με την εσωτερική πόλη και με τα προάστεια, οι επιδράσεις του οικοδομικού κανονισμού του 1883, η επέκταση και συμπλήρωση του δικτύου αποχέτευσης και ύδρευσης, ή η έντονα συζητημένη ενσωμάτωση των προαστίων στην κοινότητα της Βιέννης, που έγινε το 1890, δεν τον απασχόλησαν.

Γι’ αυτόν, το σημαντικότερο, άλυτο ακόμη πολεοδομικό πρόβλημα στην Βιέννη, ήταν προφανώς η αρχιτεκτονική διαμόρφωση των υπαρχουσών πλατειών μεταξύ του κτηρίου του Κοινοβουλίου και της Votivkirche. Αυτό εξηγεί επίσης γιατί ο Camillo Sitte δεν συμμετέσχε στον διεθνή πολεοδομικό διαγωνισμό του 1892/93 για το “Γενικό ρυθμιστικό σχέδιο του συνόλου της περιοχής του δήμου Βιέννης”. Η πικρία του, διότι ενώ στον πολεοδομικό διαγωνισμό του Μονάχου μπόρεσε να συμμετάσχει ως κριτής, στην γενέτειρά του όμως δεν συμπεριλήφθηκε στην κριτική επιτροπή αυτού του σημαντικού διαγωνισμού, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι ένας επί πλέον λόγος γι’ αυτό. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο του είχε εκδοθεί ήδη το 1889 σε μια δεύτερη έκδοση και είχε βρει στον γερμανόγλωσσο χώρο μια πολύ θετική απήχηση.

3. Παρακινήσεις και πρότυπα

Όχι ακριβώς αποδεδειγμένη, αλλά πολύ έκδηλη στο έργο του Camillo Sitte είναι η καθοριστική επίδραση του δασκάλου και υποστηρικτή του Rudolf Eitelberger von Edelberg. Διότι ο Eitelberger καταπιάστηκε ήδη στις 10 Μαρτίου 1858 στην διάλεξη “Περί πολεοδομικών συνόλων και πολεοδομημάτων”, στην μεγάλη αίθουσα της επαγγελματικής ένωσης, πολύ διεξοδικά με σημαντικά πολεοδομικά ζητήματα της Βιέννης. Η διάλεξη συνέπεσε χρονικά με τον διεθνή πολεοδομικό διαγωνισμό (1858) για την διαμόρφωση της ζώνης του δακτυλίου. Υποθέτει κανείς, ότι οι απόψεις του Eitelberger θα πρέπει επίσης να επηρέασαν έμμεσα τόσο την κρίση των ογδονταπέντε υποβληθεισών μελετών όσο και την επεξεργασία του βασικού σχεδίου (που εγκρίθηκε το 1859 από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο Ιωσήφ Ι). Κατά τ’ άλλα, ο Eitelberger δημοσίευσε τα αποτελέσματα

του διαγωνισμού με υποδειγματικό τρόπο, και μ' αυτό προσέφερε μια σημαντική συνεισφορά στην ιστορία της πολεοδομίας⁸

Ότι ο Camillo Sitte γνώριζε ακριβώς αυτήν την διάλεξη και αυτήν την δημοσίευση, πιστοποιούν επίσης ορισμένες γραπτές αναφορές. Διότι ο Eitelberger μνημόνευσε “τις βασικές αρχιτεκτονικές μορφές μιας πόλης” και εξήγησε τις συσχετίσεις μεταξύ “τέχνης”, “πολεοδομημάτων και πολεοδομικών συνόλων” ως ακολούθως: “Η τέχνη αναπτύσσει πράγματι τα ωραιότερά της άνθη, τους ωριμότερους της καρπούς, εκεί όπου έχει αποξενωθεί από τις ανάγκες, τα υλικά ενδιαφέροντα της καθημερινής ζωής· διότι τότε η τέχνη υπάρχει για την τέχνη και αρκείται στον εαυτό της. Στις περιπτώσεις όμως που αυτή συνδέεται με πολεοδομήματα και πολεοδομικά σύνολα, εκεί είναι αυτή ένα παιδί της ανάγκης, ένας καρπός της ένδειας του ανθρώπινου γένους, και δεν δύναται να αποφύγει όλα τα επακόλουθα που πηγάζουν απ' αυτό -και ούτε ακόμη επιτρέπεται να τα αποφύγει. Εκεί οφείλει να δείχνει, ότι υπηρετεί τους σκοπούς της κοινωνίας, ...”. Αυτό το καθήκον απέναντι στο κοινωνικό σύνολο τόνισε ο μαθητής του Camillo Sitte –ιδιαίτερα στην τελευταία δεκαετία της ζωής του– πολύ πιο έντονα απ' ό,τι άλλοι αρχιτέκτονες της εποχής του. Ο Camillo Sitte όμως τροποποίησε τον χαρακτηρισμό του Eidelberger “πολεοδομήματα” και τον ενέταξε το 1889 στον τίτλο του κύριου έργου του “η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές”.

Ενώ ο K. C. Hoffmann περιέγραψε στην πραγματεία, που δημοσιεύτηκε το 1844, την “επέκταση των πόλεων”⁹, και ο Reinhard Baumeister υιοθέτησε το 1876 αυτόν τον χαρακτηρισμό ως “πολεοδομικές επεκτάσεις”, πρόβαλε ο Ildefonso Cerdà y Suner μια “Teoria general de la urbanizacion”¹⁰.

Αναμφίβολα γνώριζε επίσης ο Sitte πολύ καλά και το ήδη από το 1876 εκδοθέν βιβλίο του Reinhart Baumeister “Πολεοδομικές επεκτάσεις από άποψη τεχνικής, αστυνομίας των κατασκευών και οικονομίας”¹¹, διότι τον χαρακτήρισε ως “θεωρητικό της σύγχρονης πολεοδομίας”, αφού το βιβλίο του ήταν η πρώτη προσπάθεια στον

8. E. Eitelberger, Die preisgekrönten Entwürfe zur Erweiterung der inneren Stadt, Βιέννη 1859.

9. Zeitschrift für praktische Baukunst, Δρέσδη 1844.

10. A.L.de Aberasturi (εκδότης), I. Cerda, La théorie générale de l'urbanisation. Βλ. O. Jürgens, Spanische Städte, Αμβούργο 1926.

11. R. Baumeister, Stadt-Erweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung, Βερολίνο 1876.

γερμανόγλωσσο χώρο, να κατευθύνει μέσω μιας σχεδιαστικής διαδικασίας την μελλοντικά αναμενόμενη εξέλιξη για το γενικό καλό”.

Δεδομένου ότι ο Baumeister ως μηχανικός καταπιιάστηκε μόνο έμμεσα με μορφολογικά ζητήματα και επειδή επίσης οι τρεις προτάσεις που αποφασίστηκαν απ’ τον Σύλλογο γερμανών αρχιτεκτόνων και μηχανικών το 1874 αφορούσαν κατά κύριο λόγο ζητήματα κυκλοφορίας και τοποθέτησης κτισμάτων, εξήρε ο Sitte ιδιαίτερα την καλλιτεχνική πλευρά της πολεοδομίας.

Ότι χρωστάει σημαντικά ερεθίσματα για το κύριο έργο του στις συνεχείς και συχνά συναισθηματικά φορτισμένες αντιπαραθέσεις για την πιο πρόσφορη και εντυπωσιακή διαμόρφωση της ζώνης του δακτυλίου, έχει ήδη εκτεθεί. Για παράδειγμα, συζητήσεις ως προς το αν θα μπορούσε να ενισχυθεί η χάρη της αρχιτεκτονικής εικόνας μέσω “Point de vue”, εν συνεχεία η γνωμοδότηση του Gottfried Semper για την μελέτη του “αυτοκρατορικού Forum”, ή οι συζητήσεις γύρω από την κατά το δυνατόν πιο κατάλληλη διαμόρφωση της πλατείας Schwarzenberg (που θεωρείται ως η πιο αντιπροσωπευτική πλατεία του αυστηρού ιστορισμού¹²) από τον δάσκαλό του στο Αυτοκρατορικό Πολυτεχνικό Ινστιτούτο, Heinrich von Ferstel, ενίσχυσαν τον Sitte, να ασχοληθεί τόσο διεξοδικά με την διαμόρφωση πλατειών.

Από τις 180 σελίδες του βιβλίου, οι 75 σελίδες αφορούν θέματα διαμόρφωσης πλατειών και ιδιαίτερα το Κεφάλαιο XII. “Παράδειγμα μιας πολεοδομικής διευθετήσης σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές” περιέχει προτάσεις για την “αναδιαμόρφωση της πλατείας της Votivkirche”, της “πλατείας του Δημαρχείου” και “το σκίτσο της μελέτης μιας πλατείας μπροστά απ’ το Κοινοβούλιο” της Βιέννης.

4. Οι επιδράσεις του βιβλίου στην διδασκαλία της πολεοδομίας

Ο Max Guther ασχολήθηκε μεταξύ άλλων στο βιβλίο του “Γιά την ιστορία της διδασκαλίας της πολεοδομίας σε γερμανικά πανεπιστήμια”¹³ διεξοδικά και με το κύριο έργο του Sitte, ο οποίος έτσι έγινε “δάσκαλος μερικών δασκάλων της πολεοδομίας”. Ο Theodor Fischer αναφέρει επίσης στην δεύτερη έκδοση του βιβλίου του “Έξι διαλέξεις γύρω από την πολεοδομία” τον Camillo Sitte, ο οποίος “....επανάφερε κατ’ αρχήν στη μνήμη μας τα ξεχασμένα προβλήματα της πολε-

12. N. Wibiral, R. Mikula, Heinrich von Ferstel, Wiesbaden 1974, σελ. 83.

13. M. Guther, Zur Geschichte der Städtebaulehre an deutschen Hochschulen. Στο: Heinz Wetzel und die Geschichte der Städtebaulehre an deutschen Hochschulen, Στουτγκάρδη 1982, σελ. 81.

οδομίας”. Ο Fischer ήταν διευθυντής της υπηρεσίας πολεοδομικών επεκτάσεων της πόλης του Μονάχου, και από το 1909 έως το 1929 καθηγητής πολεοδομίας στο Πολυτεχνείο του Μονάχου.

Ο Karl Henrici, καταξιωμένος επίσης δάσκαλος πολεοδομίας στο Πολυτεχνείο του Aachen, εκτιμούσε το έργο του Sitte πάρα πολύ. Ο Gerhard Curdes το κρίνει ως εξής: “Η συνεισφορά του Sitte έπεσε ως προς τον Henrici σ’ ένα πολύ γόνιμο έδαφος. Εντυπωσιάστηκε από το έργο του Sitte. Σε πολλά σημεία των κειμένων του διαφαίνεται ο θαυμασμός γι’ αυτόν τον άνθρωπο”¹⁴.

Ότι επίσης και ο Theodor Goecke επηρεάστηκε από τον Sitte, μπορούμε να το υποθέσουμε, διότι οι δύο ίδρυσαν από κοινού το μηνιαίο περιοδικό “Der Städtebau”. Ο Goecke δίδαξε μέχρι το 1910 πολεοδομία στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου και ασχολήθηκε μεταξύ άλλων έντονα με το ζήτημα των εργατικών κατοικιών. Στον επικήδειο για τον Sitte επαινεί το έργο του: “... διότι στην μνήμη μας θα εξακολουθήσει να ζεί ως ο αρχιμάστορας της γερμανικής πολεοδομίας, που ξέθαψε για μας τις καταχωνιασμένες πηγές του παρελθόντος της...”.

Ο Felix Genzmer, που κλήθηκε το 1903 να διδάξει στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου, έκανε παραδόσεις μαθημάτων “Καλλιτεχνικής πολεοδομίας και συγγενών θεμάτων” και αργότερα “Πολεοδομίας”. Οι απόψεις του Sitte σχετικά με τις καλλιτεχνικές αρχές στην πολεοδομία ήταν αντικείμενο επίσης της διδακτικής του δραστηριότητας.

Ο Max Guthert καταδεικνύει, ότι μέχρι το 1890 “... η διδασκαλία της πολεοδομίας σύμφωνα με καλλιτεχνικές αρχές δεν είχε τέτοια επίδραση σε κανένα Πανεπιστήμιο, όπως αυτή που επιτεύχθηκε στο Darmstadt μέσω της συνεργασίας του Hoffmann και του Pützer. Διότι ο Friedrich Pützer καθιέρωσε από το 1900 στο Πολυτεχνείο του Darmstadt το υποχρεωτικό μάθημα “Καλλιτεχνικά ζητήματα της πολεοδομίας”. Το 1899 έλαβε την εντολή να “κάνει μια σειρά διαλέξεων για όλους τους ανώτερους διοικητικούς και τεχνικούς υπαλλήλους για τις καλλιτεχνικές αρχές της πολεοδομίας, έτσι ώστε αυτές να διαδοθούν σ’ όλη την χώρα...”.

Το βιβλίο του Sitte ήταν γνωστό επίσης και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Αυτό προκύπτει από μια επιστολή της 27ης Μαρτίου 1913 προς τον Siegfried Sitte, στον οποίο ο Διευθυντής της σχολής αρχιτεκτονικής τοπίου του Πανεπιστημίου Harvard ανακοίνωνε, ότι θα ήταν ευτυχής, αν μπορούσε να δημοσιεύσει μια μετάφραση του κύριου έργου του Camillo Sitte. Η μετάφραση αυτή θα

14. G. Durdes, R. Oehmichen (εκδότης), Künstlerischer Städtebau um die Jahrhundertwende. Der Beitrag von Karl Henrici, Κολωνία 1981. σελ. 12.

εντασσόταν στην σειρά δημοσιεύσεων “Landscape Architecture and City Planning” που εκδιδόταν από την Αμερικανική εταιρεία αρχιτεκτονικής τοπίου.

Δυστυχώς παρά την θετική στάση του Siegfried Sitte δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί αυτή η πρόθεση. Γι αυτό η πρώτη μετάφραση στην αγγλική γλώσσα του Charles Stewart δημοσιεύθηκε στην Νέα Υόρκη μόλις το 1945.

Στην Αυστρία διαπιστώνεται -σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα γνωστά- μια συγκεκριμένη επίδραση του Camillo Sitte στην πολεοδομική διδασκαλία στο Πολυτεχνείο της Βιέννης. Διότι ο Karl Mayreder, διευθυντής αρχιτέκτων της υπηρεσίας πολεοδομικών επεκτάσεων της Αυτοκρατορικής πρωτεύουσας και Έδρας Βιέννης και καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Βιέννης, ανήγγειλε για το ακαδημαϊκό έτος 1899/1900 “ανοικτές διαλέξεις περί πολεοδομίας” με το ακόλουθο περιεχόμενο:

“Αρ. 122. Πολεοδομία (με ιδιαίτερη μνεία στις καλλιτεχνικές αρχές). Η αποστολή της πολεοδομίας. Η ομαδοποίηση των τμημάτων της πόλης σύμφωνα με τον προορισμό τους. Η κατασκευή δρόμων και πλατειών. Η τοποθέτηση μνημείων. Οι αστικοί σιδηρόδρομοι. Το στοιχείο του νερού στην αστική περιοχή. Οι αστικοί κήποι. Τα συγκροτήματα επαύλεων και οι περιοχές εργατικών κατοικιών. Ο αρχιτεκτονικός αστικός χαρακτήρας. Πρακτικά παραδείγματα.

Θερινό εξάμηνο, 1 ώρα ανά εβδομάδα”¹⁵.

Η αναγόρευση του Karl Mayreder το 1904 ως τακτικού καθηγητή “Εισαγωγής στην αρχιτεκτονική, το αρχιτεκτονικό σχέδιο και την σχεδιαστική προοπτική”, προκάλεσε επίσης εν συνεχεία την ανάθεση της διδασκαλίας της πολεοδομίας. Σε πόσο μεγάλο βαθμό κατευθύνθηκε ο Mayreder από το βιβλίο του Camillo Sitte, αποδεικνύουν ο τίτλος και το περιεχόμενο των παραδόσεών του.

Αυτή η σύνοψη των επιδράσεων του κύριου έργου του Camillo Sitte θα ήταν ατελής, αν δεν αναφερόταν επίσης και ο Eugen Faßbender, στον οποίον -όπως ακριβώς και στον Camillo Sitte- δεν επιτράπη ποτέ να διδάξει σε ένα Πανεπιστήμιο ή σε μια Ακαδημία. Διότι στα πολυάριθμα πολεοδομικά του σχέδια και στις μελέτες διαγωνισμών, πρό παντός όμως στο βιβλίο του “Αρχές της σύγχρονης πολεοδομίας” προσανατολίστηκε καθαρά προς το κύριο έργο του Camillo Sitte. Στο Εδάφιο VI “ Αισθητικές σκέψεις”, διαπιστώνει ο Faßbender: “Η πολεοδομία είναι μία τέχνη, μία τέχνη του μεγάλου χώρου, με όχι αμελητέες αισθητικές παραστάσεις ... Εδώ θα παραπέ-

15. R. Wurzer, Über die Entwicklung der Städtebaulehre an der Technischen Hochschule Wien bis 1959. Στο: Städtebau, Raumplanung und Raumordnung, κτάλογος έκθεσης, Βιέννη 1985, σελ. 21.

μπαμε ιδιαίτερα στο από καλλιτεχνική άποψη υψίστης σημασίας έργο του Camillo Sitte”.

Ότι ένας άνθρωπος όπως ο Camillo Sitte είχε επίσης και επιστημονικούς αντιπάλους, είναι κατανοητό. Ας αναφερθούμε μεταξύ άλλων στον Erich Albert Brinckmann, ο οποίος διαπίστωνε το 1920: “... αφού υπάρχουν ακόμη άνθρωποι, οι οποίοι επαναλαμβάνουν αλόγιστα την κρίση για τον Sitte που διαμορφώθηκε εκείνη την εποχή των Hengici, Goecke και άλλων ‘γραφικών πολεοδόμων’, και δεν θέλουν να καταλάβουν ότι αυτός ο ρομαντικός οδήγούσε την αρχιτεκτονική σε παρόμοιες παρεκτροπές, όπως και ο ιστορισμός όλη την τέχνη...”¹⁶.

Ο Roman Heiligenthal στο βιβλίο του “Γερμανική πολεοδομία”, που εκδόθηκε το 1921, κατέκρινε μεταξύ άλλων και μελέτες πλατειών του Karl Hengici, που είχαν συνταχθεί το 1893 στα πλαίσια του διαγωνισμού για το σχέδιο επέκτασης του Μονάχου. Ως προς τις καλλιτεχνικές αρχές του Camillo Sitte για την πολεοδομία παρατηρούσε ο Heiligenthal:

“Η κίνηση, της οποίας έκφραση ήταν το βιβλίο του Camillo Sitte ‘Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές’, επεδίωκε την διείσδυση της καλλιτεχνικής σκέψης στην σύγχρονη πολεοδομία και πίστευε ότι βρήσκει τον δρόμο γι’ αυτό μέσω της σπουδής των εικόνων των δρόμων παλαιών πόλεων... Η μονόπλευρη τάση προς την μεσαιωνική διαμόρφωση της κάτοψης, που λίγο ταιριάζει στην ουσία της σύγχρονης πόλης, δεν ήταν στις προθέσεις του Sitte. Αυτή εμφανίστηκε μόλις στα έργα των μαθητών και μιμητών του.”¹⁷.

Επομένως αυτή ήταν μια ευγενική και έμμεση κριτική, που ανταποκρινόταν στο πνεύμα της τότε εποχής. Αλλά και οι απόψεις του Sitte για τις καλλιτεχνικές αρχές στην πολεοδομία συμφωνούν επίσης με το πνεύμα της εποχής του 1889 και ήταν το ίδιο δικαιολογημένες, όπως και οι γνώμες των κριτικών του τρεις δεκαετίες αργότερα.

5. Επιδράσεις στην μεθοδολογία και την τεχνική του πολεοδομικού σχεδιασμού

Είναι φανερό ότι οι αρχές του Sitte για την πολεοδομία βρήκαν την μεγαλύτερη διάδοση μέσω της πολεοδομικής διδασκαλίας. Επηρέασαν όμως σημαντικά και την πρακτική του σχεδιασμού, διότι οι

16. A.E. Brinckmann, Deutsche Stadtbaukunst vom Mittelalter bis in die Neuzeit, Δεύτερη έκδοση, Wildpark - Potsdam 1925, σελ. 109.

17. R. Heiligenthal, Deutscher Städtebau, Heidelberg 1921 σελ. 84.

κριτικές του υποδείξεις για την “θεματική φτώχεια και την πεζότητα σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων”, ή για την “εσωτερική διαμάχη ανάμεσα στο γραφικό και το πρακτικό” ανταποκρίνονταν στην αρχιτεκτονική αντίληψη εκείνης της εποχής. Γι’ αυτό, οι προτάσεις του για ένα “βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα”, όπως και οι προτροπές του για “πολεοδομικούς κανόνες”, που διατυπώθηκαν ως αποτέλεσμα αναλύσεων, έγιναν σε μεγάλη έκταση αποδεκτές και λήφθηκαν υπ’ όψη στην πρακτική του σχεδιασμού.

Ποιός θα αμφισβητούσε ακόμη ότι η βάση πολεοδομικών μελετών θα έπρεπε να είναι ένα “ουσιαστικό πρόγραμμα”; Το ξεκαθάρισμα επίσης των ακόλουθων σημείων ήταν -όχι μόνο κατά την άποψη του Sitte- απαραίτητο:

- Ένας “προσδιορισμός πιθανοτήτων της πληθυσμιακής αύξησης του υπό σχεδίαση τμήματος της πόλης”· επί πλέον “προκαταρκτικές έρευνες γύρω από την αναμενόμενη κυκλοφορία και το είδος του εμποικισμού.”

- Εκτιμήσεις “των προβλεπόμενων απαραίτητων δημόσιων κτηρίων όσον αφορά τον αριθμό τους την έκταση και τον κατά προσέγγιση εξοπλισμό.”

- Εξακριβωση της καλύτερης θέσης και της “καλύτερης συγκρότησης και τοποθέτησης συμπεριλαμβανομένων και όλων των απαιτούμενων συνδέσεων.”

Οι προτάσεις του επίσης, να συνενωθούν περισσότερες πλατείες σε μια μεγάλη “πλήρη αισθητικών εντυπώσεων πλατεία”, “να μην παραμεριστούν βίαια ... ανωμαλίες του εδάφους και υπάρχοντα ρυάκια ή μονοπάτια ... αλλά να διατηρηθούν ως ευπρόσδεκτες αιτίες για διακοπή των δρόμων και άλλες ασυμμετρίες” ή να λαμβάνονται συχνότερα υπ’ όψη “οι επιδράσεις της προοπτικής”, ανταποκρίνονταν στο πνεύμα της εποχής και πραγματοποιήθηκαν όχι σπάνια με παρανοημένο τρόπο.

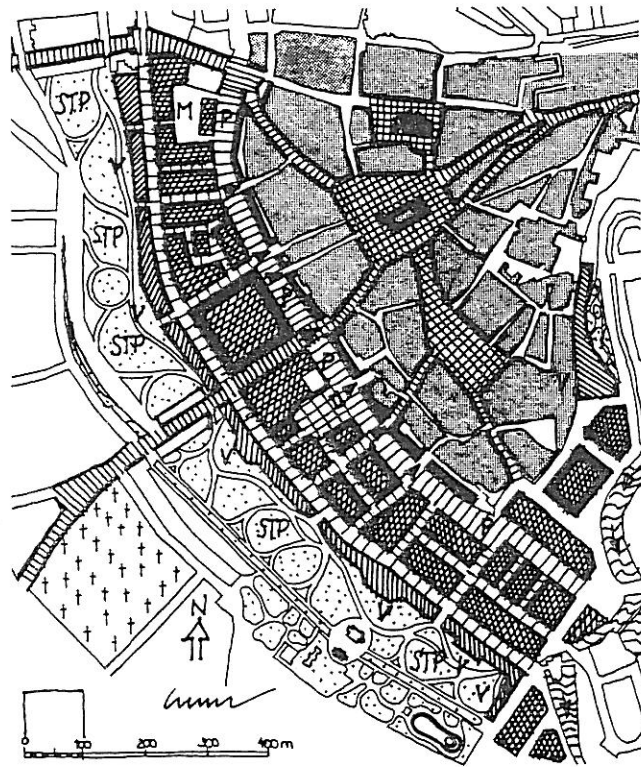
Είναι αναμφισβήτητα μια ιδιαίτερα σημαντική μαρτυρία, ότι ο Camillo Sitte αναφέρεται “... στην αίσθηση της όρασης, κατά την οποία επιτυγχάνεται η κατανόηση του χώρου, στην οποία βασίζονται όλες οι αρχιτεκτονικές αισθητικές επιδράσεις”. Διότι έτσι μας edίδαξε πάλι να βλέπουμε και να κατανοούμε δημόσιους χώρους.

Με μεγάλη συνέπεια ακολούθησε όμως ο Camillo Sitte τις καλλιτεχνικές του αρχές και στις δικές του μελέτες· αυτό έγινε προ παντός στην “Μελέτη επεκτάσεως του Olmütz” (1894) και στο “Σχέδιο δομήσεως του Marienberg στο Mährisch-Ostrau” (1903)¹⁸. Για το

18. R. Wurzer, Franz, Camillo und Siegfried Sitte. Ein langer Weg von der Architektur zur Stadtplanung. Στο: Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, Βιέννη 1989, σελ. 18 ff.

Olmütz διεξήγαγε “προκαταρκτικές έρευνες γύρω από την πληθυσμιακή αύξηση, την αναμενόμενη κυκλοφορία, την εξέλιξη του εμπορίου και το είδος του εποίκισμού” και συνέταξε ένα “πραγματικό πρόγραμμα” λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπ’ όψη του το δημόσιο συμφέρον (Εικ. 3).

Εν συνεχεία αποσαφήνισε, ποιές ελεύθερες επιφάνειες πράσινου και

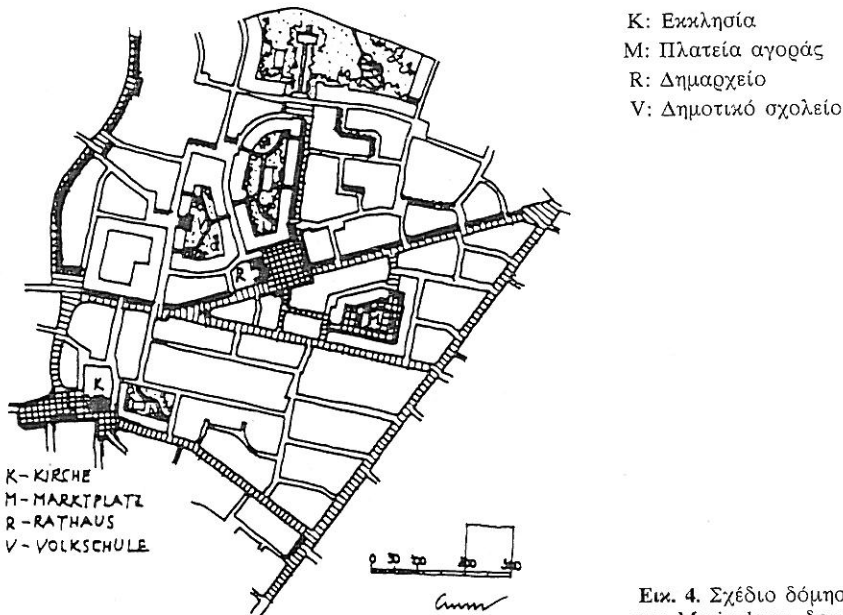

	Δημόσια Κτήρια
	Πολυόροφες κατοικίες
	Περιοχές επαύλεων
STP	Πάρκο
P	Δρόμος περιπάτου
M	Πλατεία αγοράς

Εικ. 3: Μελέτη επέκτασης Olmütz-δομικό σκίτσο.

ποιά δημόσια κτήρια, “κατ’ αριθμό, έκταση και κατά προσέγγιση εξοπλισμό” απαιτούνται, για να ανταποκρίνονται στην μελλοντική γενική εξέλιξη. Επίσης και οι νέες πλατείες που σχεδιάστηκαν απ’ αυτόν, συμπίπτουν με τις καλλιτεχνικές του αρχές και το διαφοροποιημένο οδικό δίκτυο χαράχθηκε γενικά έτσι, ώστε μέσω μετατιθεμένων διασταυρώσεων να επιτυγχάνονται κάθε φορά κλεισίματα του χώρου.

Ιδιαίτερης δημοσιότητας έτυχε το σχέδιο δόμησης του Marienberg στο Mährisch-Osttau, που αναφέρθηκε προηγουμένως και του οποίου

Εικ. 4. Σχέδιο δόμησης του Marienberg - δομικό σκίτσο.

η επεξεργασία έγινε με την συμβολή του γιού του Siegfried. Διότι αυτό το σχέδιο δημοσιεύθηκε το 1904 στο πρώτο έτος εκδόσεως του περιοδικού “Der Städtebau” και αφήνει να διαφανεί με ιδιαίτερη σαφήνεια η εφαρμογή των βασικών αρχών του Sitte γύρω από τα θέματα διαμόρφωσης. Η πλατεία του Δημαρχείου και η πλατεία της εκκλησίας, τα οικοδομικά τετράγωνα με κλειστή περιμετρική δόμηση και πράσινες εσωτερικές αυλές, όπως επίσης και το οδικό δίκτυο που διαμορφώθηκε κατά την αρχή των διακλαδώσεων - που δεν επιτρέπει καμία διαμπερή θέα - είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το “βελτιωμένο σύγχρονο σύστημα” πολεοδομικών συνόλων του Sitte (Εικ. 4).

6. Το εβδομαδιαίο περιοδικό “Der Städtebau” και η σημασία του για την εξέλιξη της πολεοδομίας

Στα καταλειπόμενα του Sitte βρίσκεται ένα σκίτσο για το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του μηνιαίου περιοδικού “Der Städtebau”, που ιδρύθηκε από τον Theodor Goecke και τον Camillo Sitte και εκδιδόταν από το 1904 στο Βερολίνο. Η ίδρυση ανάγεται στην πρωτοβουλία του Camillo Sitte, ο οποίος δεν θα μπορούσε να υλοποιήσει αυτή την πρόθεση στην Βιέννη. Επειδή αυτό το πρώτο γερμανόγλωσσο επιστημονικό περιοδικό, που εκδιδόταν μέχρι το 1929, βρήκε μεγάλη απήχηση, όμοια μ’ αυτήν του κύριου έργου του Sitte, πρέπει να αναφερθούμε και σ’ αυτό. Δυστυχώς λείπει απ’ τα καταλειπόμενα του Sitte η συνολική αλληλογραφία του Camillo Sitte με συναδέλφους του. Έτσι για τις σχέσεις μεταξύ του Theodor Goecke (έκτακτου καθηγητή “γενικής οικοδομικής και πολεοδομίας” στο Πολυτεχνείο του Βερολίνου μέχρι το 1910) και του Camillo Sitte, μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν.

Σχετική θα πρέπει να είναι η υπόθεση, ότι ο Sitte (που βρισκόταν τότε στο απόγειο της επιστημονικής του αναγνώρισης, προ πάντων στο εξωτερικό) και ο Goecke (που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με ζητήματα εργατικών κατοικιών) ήταν πεπεισμένοι, ότι μόνο μαζί μπορούσαν να προβούν στην ίδρυση του “εβδομαδιαίου περιοδικού για την καλλιτεχνική διαμόρφωση των πόλεων σύμφωνα με τις οικονομικές, υγειονομικές και κοινωνικές τους αρχές”.

Το γεγονός ότι οι εκδότες πέτυχαν να προσελκύσουν σημαντικούς συναδέλφους, αλλά και πολιτικούς, επιστήμονες και συγγραφείς ως μόνιμους συνεργάτες, δεν ήταν σε καμία περίπτωση αυτονόητο. Παρ’ όλα αυτά στο πρώτο τεύχος αυτού του περιοδικού που εκδόθηκε το 1904 παρατίθενται σαφώς μόνιμοι συνεργάτες από την Γερμανία, το Βέλγιο, την Γαλλία, την Ιταλία, την Σουηδία, την Ελβετία και τις ΗΠΑ. Ιδιαίτερως οφείλουν να αναφερθούν: Ο Camillo Boito, πρόεδρος της Βασιλικής Ακαδημίας των τεχνών, Μιλάνο, ο Charles Buls, Βρυξέλες, ο Theodor Fischer, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Στουτγκάρδης, ο Cornelius Gurlitt, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης, ο Karl Henrici, καθηγητής στο Πολυτεχνείο του Aachen, ο Georg Ells-worth Hooker, συγγραφέας τέχνης, Chicago, ο Camille Martin, Γενεύη και ο Fritz Schumacher, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Δρέσδης. Στο τέταρτο τεύχος του πρώτου έτους έκδοσης αναφέρονται επίσης ως επί πλέον συνεργάτες ο Joseph Stübben, Βερολίνο και ο Karl Mayröder, καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Βιέννης.

Πολύ διαφωτιστικός είναι ο πρόλογος του πρώτου τεύχους του περιοδικού, κατά την έκδοση του οποίου ο Sitte δυστυχώς δεν ζούσε πλέον. Στον επικήδειο για τον Camillo Sitte τόνισε ο Goecke μεταξύ άλλων: “Το εξώφυλλο έχει επινοηθεί απ’ τον ίδιο, η πρόσκληση προς τους αναγνώστες μας -το αληθινό καλλιτεχνικό και κοινωνικοπολιτικό του πρόγραμμα για την πολεοδομία κατά το μεγαλύτερο μέρος είναι συγγεγραμμένο επίσης απ’ αυτόν” (Εικ. 5).

Γι’ αυτό παρουσιάζει και ο ορισμός της έννοιας της πολεοδομίας ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

“.....Η πολεοδομία είναι η συνένωση όλων των τεχνικών και ειδικαστικών τεχνών σε ένα μεγάλο ενιαίο σύνολο· ... η πολεοδομία ρυθμίζει την κυκλοφορία, οφείλει να εξασφαλίζει την βάση για υγιεινή και ευχάριστη κατοικία των ήδη κατά μεγάλη πλειονότητα εγκαταστημένων στις πόλεις σύγχρονων ανθρώπων· οφείλει να φροντίζει για την πιο κατάλληλη εγκατάσταση της βιομηχανίας και του εμπορίου και να υποστηρίζει τον συμβιβασμό των κοινωνικών αντιθέσεων. Όπως ο συνολικός δημόσιος αστικός και ατομικός βίος αποτελεί το περιεχόμενο της καθημερινής διαγωγής και συμπεριφοράς ενός αστικού πληθυσμού, έτσι είναι και η κτηριακή τοποθέτηση και διαμόρφωση της πόλης, η εξωτερική μορφή γι’ αυτό, το δοχείο, που περιλαμβάνει αυτό το περιεχόμενο και γι’ αυτό η φυσική, σωστή ανάπτυξή του ανήκει στα σπουδαιότερα καθήκοντα της σύγχρονης πολιτιστικής δράσης· ...”

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού ανταποκρίνεται ήδη πληρέστατα σ’ αυτόν τον ορισμό. Γι’ αυτό, η ποικιλία των εκθέσεων γύρω από επίκαιρα πολεοδομικά προβλήματα και οι πολυάριθμες προτάσεις λύσης, για τις οποίες γραφόταν στο νέο μηνιαίο περιοδικό, οδήγησαν πολύ σύντομα στην επιτυχία.

Ήδη από το 1897 είχε εκδοθεί βέβαια το περιοδικό “La Ciudad Lineal” ως επίσημο όργανο της Compania Madrilená de urbanización από τον Anturo y Mata. Αυτό περιοριζόταν κατά κύριο λόγο στα προβλήματα της “πόλης κατά ζώνες” και δεν γνώρισε καμιά μεγάλη διάδοση. Τα περιοδικά “Garden Cities and Town Planning”, και “The American City”, που εκδόθηκαν απ’ το 1904 στο Λονδίνο και το 1909 στην Νέα Υόρκη αντίστοιχα, ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με τα προβλήματα των κηπουπόλεων και τα διοικητικά προβλήματα των μεγαλουπόλεων. Για πρώτη φορά το περιοδικό “The Town Planning Review” που εκδιδόταν απ’ το 1910 απ’ το University of Liverpool υπό την συντακτική διεύθυνση του Patrick Abercrombie, παρουσιάζει μια παρόμοια περιεκτική δομή όπως και το πρώτο γερμανόφωνο μηνιαίο περιοδικό “Der Städtebau”.

Εικ. 5. Το εξώφυλλο του μηνιαίου περιοδικού “Der Städtebau” (1904) που συνέθεσε ο Camillo Sitte και σχεδίασε ο Siegfried Sitte.

Ο υποδειγματικός εξοπλισμός και η εις βάθος ανάλυση των νομικών, διοικητικών, τεχνικών, καλλιτεχνικών και οικονομικών πλευρών της πολεοδομίας, αλλά επίσης και η συνεχής ειδησεογραφία γύρω από επίκαιρα προβλήματα της πολεοδομίας στην Ευρώπη και σε άλλα μέρη της γης, συνέβαλαν σημαντικά στην θεμελίωση της πολεοδομικής θεωρίας και διδασκαλίας, ιδιαίτερα στον γερμανόγλωσσο χώρο. Γι' αυτό κυκλοφόρησε μέχρι το 1929 "Der Städtebau" ως ανεξάρτητο περιοδικό και μετά ως παράρτημα των μηνιαίων τευχών Wasmuths. Πολύ εύστοχα διαπιστώνει ο Giorgio Piccinato μεταξύ άλλων: "Τα συγκεντρωμένα τεύχη του Städtebau αποτελούν σήμερα την σημαντικότερη πηγή για εκείνον που θέλει να ασχοληθεί με τα πολεοομικά ζητήματα εκείνης της εποχής".

Έτσι μπόρεσε ο Camillo Sitte –βοηθούμενος από τον γιό του Siegfried– να επιτύχει μαζί με τον Theodor Goecke μια επί πλέον συμβολή στην εξέλιξη της Πολεοδομίας ως επιστημονικού τομέα, συμβολή η οποία δεν έχει ακόμη εκτιμηθεί αναλόγως.

7. Σύνοψη

Η πρώτη έκδοση του κύριου έργου του Sitte "Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές" (Βιέννη 1889) έτυχε στην Αυστρία και την Γερμανία μεγάλης προσοχής. Όμως, μόλις μετά το τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου –και μάλιστα σε σχέση με την συχνά αυστηρή ανοικοδόμηση κατεστραμμένων ιστορικών κέντρων πόλεων– διαπιστώνεται εκ νέου ένα σημαντικό ενδιαφέρον για το βιβλίο αυτό. Διότι όσο χρονικά δεμένες είναι ορισμένες διατυπώσεις, τόσο άχρονη είναι η απαίτηση του Sitte, ότι μία πόλη δεν πρέπει μόνο να λειτουργεί, αλλά οφείλει επίσης να είναι και ωραία. Ωραία είναι μία πόλη κατά την άποψή του, προπαντός τότε, όταν διαθέτει ένα καλλιτεχνικώς διαμορφωμένο κέντρο. Αυτό μας θυμίζει τον Fra Giordano da Pisa, ο οποίος σ' ένα κήρυγμα καθορίζει μεταξύ άλλων την ομορφιά μιας πόλης: "Εξαιρετικά ωραία είναι μια καλά οργανωμένη πόλη, στην οποία υπάρχουν πολλές τέχνες, και καθεμιά για τον εαυτό της και όλες μαζί για το σύνολο. Εξαιρετικά έντονη είναι η ομορφιά, διότι σε κάθε τέχνη υπάρχει ένα όφελος."¹⁹

Επειδή οι πλατείες είναι εστίες του αστικού βίου, ανέλυσε ο Sitte εις βάθος την αισθητική επίδραση παλαιών πλατειών, έριξε φως στην

19. *Fra Giordano da Pisa*, Κήρυγμα αρ. 94· αναφέρεται στο *W. Braunfels*, *Mittelalterliche Stadtbaukunst in der Toskana*, 4η έκδοση, Βερολίνο 1979, σελ. 124.

απώλεια του δημόσιου βίου στις πλατείες και επιχείρησε να δικαιολογήσει την διαμορφώσή τους. Σε καμιά περίπτωση δεν απαίτησε την δημιουργία “γραφικών πλατειών”, αλλά διαπίστωσε: “... μόνο αν εξετάσουμε πού έγκειται η ουσία των εντυπωσιακών πλατειών, θα είμαστε σε θέση να χρησιμοποιήσουμε αυτή τη γνώση στις σύγχρονες συνθήκες”.

Έτσι παρέσχε ο Sitte μια σημαντική συμβολή και στην διατήρηση παλιών πόλεων, διότι σε πολυάριθμα άρθρα εφημερίδων (“Die neue Stadterweiterung”, 1891, “Das Wien der Zukunft”, 1894, “Die Ausweidung Wiens”, 1896) τάχθηκε υπέρ της διατήρησης σημαντικών ιστορικών συνόλων· συχνά μάλιστα ενάντια στους σχεδιαστικούς σκοπούς της δημοτικής διοίκησης της Βιέννης και σε σημαντικούς “αρχιτέκτονες της ζώνης του δακτυλίου”. Έτσι τόνιζε μεταξύ άλλων στο άρθρο “Η Βιέννη του μέλλοντος”: “... Αυτός ο θησαυρός υπαρχουσών φυσικών χαράξεων χρειάζεται απλώς να προστατευθεί προσεκτικά και να μην επιτραπεί στην αμφίβολη τέχνη των τοπογραφικών οργάνων να αρχίσει να μαίνεται εκεί μέσα. Έτσι θα συνδεθεί οργανικά από μόνο του το παλιό κέντρο της πόλης με τις γύρω περιοχές.”²⁰

Ο Camillo Sitte απαίτησε εν συνεχεία, ότι νέα τμήματα της πόλης θα πρέπει να δημιουργούνται μόνον όταν πριν από τον καθορισμό καλλιτεχνικών θεμάτων έχει αποσαφηνισθεί ποιά λειτουργία οφείλει να παραλάβει μελλοντικά το κάθε τμήμα της περιοχής και ποιά δημόσια κτίσματα και πλατείες είναι γι’ αυτό αναγκαία. Η “απαραιτήτη προϋπόθεση είναι επομένως ένα ουσιαστικό πρόγραμμα”.

Μιά συνοπτική και αντικειμενική κρίση του όλου έργου του Camillo Sitte δεν μπορεί επομένως να επιτευχθεί μόνο με βάση το βιβλίο του, τα πολυάριθμα τεχνικά άρθρα στις εφημερίδες, τις εκθέσεις ή την ίδρυση του πρώτου γερμανόγλωσσου τεχνικού περιοδικού “Der Städtebau” (μαζί με τον Theodor Goecke), αλλά πρέπει να φωτιστεί και να αξιολογηθεί πολύ πιο βαθειά ακόμα και η δράση του ως πολεοδόμου. Έτσι κατά την διαδικασία έγγρισης του σχεδίου επέκτασης της Βασιλικής Πρωτεύουσας Olmütz, έμαθε ό Sitte, ως συντάκτης του, πολύ γρήγορα, πόσο μεγάλη μπορεί να είναι η διαφορά ανάμεσα στην θεωρία και την πράξη. Διότι σε μία διάλεξη στις 26 Δεκεμβρίου 1894 αναφορικά με το παραπάνω θέμα εξηγούσε:

“... είναι κάτι διαφορετικό να γράφει κανείς ένα βιβλίο γύρω από την πολεοδομία από το να συντάξει ο ίδιος ένα πολεοδομικό σχέδιο. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για θεωρητικές διαπιστώσεις και την διατύπωση ιδανικών στόχων· στην σύνταξη του σχεδίου

20. Berichte zur Raumforschung und Raumplanung, Βιέννη 1989. σελ.8.

πρόκειται όμως κατά κύριο λόγο για την δυνατότητα εφαρμογής του σχεδίου στις γενικές του γραμμές και επίσης και στις λεπτομέρειές του. Έτσι υπάρχουν σε πρώτη γραμμή οικονομικά ζητήματα, έπειτα υγειονομικά και κυκλοφοριακά και τέλος, εφόσον αυτό είναι δυνατό, χωρίς χρήση ιδιαίτερων χρηματικών μέσων, χωρίς να θιγούν οι υπάρχουσες συνθήκες, οικοδομικοί κανονισμοί ..., εξετάζονται και οι καλλιτεχνικές πλευρές”²¹.

Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι το βιβλίο του Camillo Sitte (1889) κατατάσσεται στις σημαντικότερες γερμανόγλωσσες τεχνικές δημοσιεύσεις, που εμφανίστηκαν μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όπως και το “Πολεοδομικές επεκτάσεις από άποψη τεχνικής, αστυνομίας των κατασκευών και οικονομίας ” (1876) του Reinhart Baumeister και το κύριο έργο του Joseph Stübben “Η πολεοδομία” (1890). Αυτά τα βασικά έργα διέπλασαν πολύ έντονα την πολεοδομική διδασκαλία ιδιαίτερα στα γερμανόγλωσσα Πολυτεχνεία, αλλά και την πολεοδομική πρακτική του σχεδιασμού.

Αν όμως το βιβλίο του Sitte δεν περιέπεσε ποτέ σε πλήρη λήθη - και τώρα κατέχει και πάλι μεγάλη επικαιρότητα- θα μπορούσε γι’ αυτό πέρα απ’ την επικρατούσα τάση διατήρησης των παλιών πόλεων και προστασίας του πολεοδομικού τοπίου, ως επιπλέον αιτία, να ληφθεί υπ’ όψη και η άχρονη γοητεία της σχέσης μεταξύ τέχνης και ουτοπίας²² Ίσως όμως επίσης και η παραμερισμένη στο υποσυνείδητο “...ολική απαίτηση από τεχνικούς και μελετητές, να υπολογίζονται φυσικές και ψυχικές ανάγκες των κατοίκων και να μπορούν να μετουσιάζονται σε αρχιτεκτονική μορφή.”²³.

Σ’ αυτόν τον πειρασμό δεν υπέκυψε όμως ο Camillo Sitte ποτέ, αλλά ήθελε να δημοσιεύσει επίσης σε έναν δεύτερο τόμο το οικονομικό του και κοινωνικοπολιτικό του πρόγραμμα για την πολεοδομία. Οι δυνάμεις του όμως δεν επαρκούσαν πλέον γι’ αυτό. Ο γιός του Siegfried ανέλαβε τότε αυτό το καθήκον και το εξετέλεσε στο πνεύμα του πατέρα του. Αυτή η δημοσίευση θα πραγματοποιηθεί προσεχώς.

Rudolf Wurzer.

Μετάφραση: Κ. Σεργιάος.

21. Mährisches Tagesblatt, 27 Δεκεμβρίου 1894, Αρχείο Sitte 271.

22. H. Bauer, Kunst und Utopie, Studien über das Kunst- und Staatsdenken in der Renaissance, Βερολίνο 1965.

23. H. W. Krufft, Städte in Utopie, Die Idealstadt von 15. bis zum 18. Jahrhundert, Μόναχο 1989, σελ.19.

Αθανάσιος Ι. Αραβαντινός*

“Ο CAMILLO SITTE ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ”

Πριν από έναν περίπου αιώνα ο Camillo Sitte περιδιάβαζε τα κέντρα των πόλεων και τις πλατείες τους που κυρίως τον απασχολήσαν και τροφοδότησαν το βιβλίο τούτο. Ασφαλώς τότε δεν θα μπορούσε να φαντασθεί τις κοσμογονικές εξελίξεις που με μορφή χιονοστιβάδας επηρέασαν μεταξύ άλλων τον αστικό χώρο. Όμως με συγκρίσεις της σύγχρονης του και των παλαιότερων μορφών της πόλης (ο Sitte επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1889) προσπάθησε να εντοπίσει γενικές αρχές με μια διαχρονικότητα και παγκοσμιότητα.

Το ερώτημα που σήμερα πια τίθεται είναι ως προς το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας, όχι μόνο για την εποχή του, αλλά και για τις επόμενες, όπως η σημερινή.

Όμως σήμερα ζούμε σε μια εποχή αν όχι αποσύνθεσης, στην καλύτερη περίπτωση ανακατάταξης και πάντως μεταμόρφωσης της αστικής κοινωνικής ζωής. Το ένα και ισχυρό κέντρο της πόλης με τις μνημειακές του πλατείες, το βασικό δηλαδή “ομφαλό” του αστικού συνόλου αμφισβητείται ή και διασπάται.

Φυσικά οι πληθυσμιακές εξελίξεις δεν συνηγορούν πια υπέρ της μονοκεντρικότητας. Όμως, τι είναι αυτό που αντικαθιστά την κοινωνική και αισθητική σημασία του παραδοσιακού κέντρου και φυσικά και τις λειτουργικές του αρμοδιότητες; Ποιός χώρος αναλαμβάνει τώρα πιά να παίξει τον ρόλο που ο Sitte εντοπίζει στις πλατείες των κέντρων των πόλεων;

Εδώ η απάντηση διαφέρει για κάθε τόπο. Αλλού -και περισσότερο σε χώρες που γειτονεύουν με την πατρίδα του Sitte- παρά τις κοσμογονικές και εκεί εξελίξεις, κατορθώθηκε να διατηρηθεί μια συνέχεια και αλληλοσυμπλήρωση στην πολιτιστική έκφραση στο χώρο. Οι μορφές δεν εξαφανίζονται αλλά επιβεβαιώνουν την ταυτότητα του τόπου σε διαχρονική βάση. Νεώτερες εξελίξεις ασφαλώς εκφράζονται στο χώρο, αλλά συντονίζονται προς την δεσπόζουσα έκφραση,

* ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ: Καθηγητής Πολεοδομίας Ε.Μ.Π. και Διευθυντής του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών.

την συμπληρώνουν και συχνά την αναδεικνύουν ακόμα περισσότερο αποδεικνύοντας την διαχρονικότητά της.

Βέβαια δεν ακολουθήθηκε παντού αυτή η τακτική. Ζωτικές ανάγκες διαφόρων κρίσιμων εποχών -όπως λ.χ. μετά από καταστροφικούς πολέμους- δικαιολογούν μια όσο το δυνατό πιο γρήγορη αποκατάσταση ζημιών και ρυθμού ζωής και οικονομίας. Στη δίνη αυτού του σχεδιασμού “έκτακτης ανάγκης” έγιναν ασφαλώς πολλά λάθη. Ανώνυμα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης, προκλητικοί πύργοι, ή μονότονα κτήρια σε ατέλειωτες σειρές αντικατάστησαν ανεπανάληπτα πολεοδομικά σύνολα παλαιότερων εποχών. Όμως και σ’ αυτές τις περιπτώσεις ακολουθήθηκε ένας συντονισμένος σχεδιασμός και κυριάρχησε η λογική. Οι κανόνες υγιεινής (π.χ. ο ηλιασμός, η αναλογία πράσινου κατά κάτοικο κ.λ.π.), οι νέες θεωρίες ως προς τη συγκρότηση της πόλης και των γειτονιών της, την ιεράρχηση των κέντρων, το διαχωρισμό των κινήσεων, την κατά δίκαιο τρόπο προσφορά κοινωνικού εξοπλισμού και τεχνικής υποδομής δημιούργησαν τελικά ένα αστικό περιβάλλον που λειτούργησε.

Το τίμημα βέβαια ήταν μεγάλο: η αποκοπή από το παρελθόν και συχνά η έλλειψη μιας πιστικής αστικής φυσιγνωμίας. Οι θεωρίες του Camillo Sitte ξεχάστηκαν ή κρίθηκαν ξεπερασμένες. Οι κλειστές γύρω - γύρω πλατείες που περιόριζαν το ξεχείλισμα του κοινωνικού χώρου και τόνιζαν την αστικότητα αντικαταστάθηκαν με ανοικτές “ελεύθερες” συνθέσεις με τις απεριόριστες προοπτικές, που όμως δεν εξασφάλιζαν συνάφεια στον αστικό χώρο.

Πιο πρόσφατα -κυρίως απ’ τη δεκαετία του ’70- σ’ όλη σχεδόν την Ευρώπη οι “επιλύσεις” αυτής της λογικής σε αντικατάσταση παραδοσιακών συνόλων άρχισαν να καυτηριάζονται και να λιγοστεύουν. Η αποκατάσταση του οικιστικού πλούτου του παρελθόντος και η διατήρηση της ταυτότητας της πόλης συγκινούν ολοένα και περισσότερο τους ειδικούς και τον πληθυσμό και υποχρεώνουν και την πολιτική ηγεσία να ευθυγραμμιστεί προς το νέο ρεύμα. Έτσι οι ιδέες του Camillo Sitte αποκτούν και πάλι μια επικαιρότητα. Παράλληλα οι μεταμοντέρνες τάσεις, παρά την εκκεντρικότητα που εμφανίζουν, συχνά επηρεάζονται ή τουλάχιστο μελετούν τις “κλασσικές” θεωρίες της πολεοδομικής σύνθεσης.

Αυτές άραγε οι τάσεις -πρόσφατες και παλιότερες- συναντώνται και στην Ελλάδα;

Η Ελλάδα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν έζησε σημαντικές καταστροφές του οικιστικού της πλούτου από πολεμικά γεγονότα. Έτσι δεν είχε το “ελαφρυντικό” άλλων χωρών ως προς την αντικατάσταση του οικοδομικού όγκου. Όμως η Ελλάδα τον τελευταίο μισό αιώνα

σχεδόν ξαναχτίστηκε απ' την αρχή. Δεν είχαμε δηλαδή μόνο επεκτάσεις αλλά και κατεδαφίσεις και ανοικοδομήσεις.

Τι μοντέλο όμως εδώ ακολουθήθηκε; Μήπως πρυτάνευσε και εδώ η λογική για μια νέου τύπου εξορθολογισμένη πόλη με βάση τη νέα λειτουργική πολεοδομία;

Ούτε αυτό δυστυχώς έγινε. Οι ελληνικές πόλεις έπαυσαν να έχουν ομορφιά και ταυτότητα, αλλά ούτε και απέκτησαν λειτουργικότητα και υγιεινή. Ο θεσμός της οργανωμένης δόμησης δεν χρησιμοποιήθηκε. Αντίθετα συναντάμε μια κατάχρηση πρακτικών όπως η αντιπαροχή και ακόμα η αυθαιρεσία στην κατασκευή.

Ο δημόσιος χώρος (δρόμος - πλατεία) κράτησε ίσως μόνο στην κάτοψη κάποια όριά του, ενώ στην τρίτη διάσταση (ύψος, μορφές προσόψεων) αλλοιώθηκε αποφασιστικά. Οι πλατείες των παραδοσιακών μας οικισμών αλλά και των νεοκλασικών συνόλων δεν περιβάλλονται πια από διώροφα ή τριώροφα κτήρια αρμονικά μ' αυτές δεμένα. Τα μέτωπα επί των πλατειών προκύπτουν κατά ένα αλλοπρόσαλο τρόπο ως αποτέλεσμα μιας νομοθεσίας συνεχώς αναπροσαρμοζόμενης προς τις πιέσεις που αποδέχθηκε -και δυστυχώς αποδέχεται ακόμα και σήμερα- τις κατά καιρούς αυξήσεις των υψών. Μια αχαράκτηριστη "ποικιλία" οικοδομικών όγκων περιβάλλει έτσι τις πλατείες: κάποια ταλαιπωρημένα διατηρηταία ή λοιπά χαμηλά κτήρια επιβιώνουν ακόμα ανάμεσα σε άλλα "προσαρμοσμένα", που φροτίστηκαν πρόσθετα με πρόσφατα επανοσηκώματα και όλα μαζί συνθλίβονται από τις γνωστές πολυκατοικίες με τα ρετιρέ. Αλλά κι αυτές δεν εναρμονίζονται ούτε μεταξύ τους, ενώ συχνά σκιάζονται από ακόμα υψηλότερους πύργους.

Αλλά μήπως η κάτοψη του δημόσιου χώρου θυμίζει τίποτα απ' το παρελθόν; Εδώ ο ουσιαστικός κοινωνικός χώρος έχει συμπιεσθεί σε κάποια στενά πεζοδρόμια και ο υπόλοιπος χώρος έχει προσφερθεί στα νέα μηχανοκίνητα μεταφορικά μέσα. Τα αμαξάκια και τα τραμ της εποχής του Sitte κατελάμβαναν πολύ μικρό μέρος του δημόσιου χώρου, ο οποίος προσφερόταν πλουσιαπάροχα στον κάτοικο και τον επισκέπτη. Ενδιαφέρον είναι να τονισθεί ότι οι άνθρωποι τότε είχαν τη δυνατότητα να περπατούν στην πόλη δίπλα-δίπλα ανά δύο, τρεις, ή τέσσαρες ή και περισσότεροι και όχι "κατ' άνδρα" όπως στα σημερινά πεζοδρόμια. Ακόμα μπορούσαν να σταματούν και να κουβεντιάζουν, ή και να βγάξουν καρτέκλες και να κάθονται έξω απ' τα σπίτια τους.

Η κίνηση του πεζού από τις "πύλες" της πλατείας προς τις πιο κεντρικές της ζώνες και προς το κυρίως κέντρο της ήταν ελεύθερες. Έτσι οι προοπτικές από τον παρατηρητή άλλαζαν και οι εντυπώ-

σεις διαδέχονταν η μια την άλλη. Ο χώρος επομένως βιώνεται και ο άνθρωπος συναισθανόταν τι σημαίνει πόλη αλλά και κατανοούσε το ρόλο του ως πολίτη. Ο Camillo Sitte θεωρεί την διαδικασία της ελεύθερης κίνησης του πεζού στην πλατεία και το κέντρο της ως λειτουργήματα ύψιστης σημασίας. Το κέντρο του χώρου πρέπει να παραμένει κενό για να την εκπληρώσει. Είναι χαρακτηριστικό πόσο ο ίδιος καυτηριάζει έντονα την τοποθέτηση κτηρίων ή μεγάλων μνημείων στα κέντρα των πλατειών. Οι πλατείες, αν γίνει κάτι τέτοιο, διασπώνται και τα άψυχα παίρνουν την κυρίαρχη θέση, που θάπρεπε να μπορεί να προσεγγίσει ο χρήστης της πόλης για να την απολαμβάνει.

Αλλά ούτε και στις επεκτάσεις των σημερινών πόλεων στην Ελλάδα μπόρεσαν να δημιουργηθούν καλύτερες καταστάσεις σχετικά με την οργάνωση των πλατειών ως έργων τέχνης και ως υποδοχέων μιας αρμονικής κοινωνικής ζωής. Οι “ατυχίες” επεκτείνονται τόσο σε ακριβά προάστια όσο και σε αυθαίρετους οικισμούς. Και τούτο γιατί ή δεν συναντώνται σωστά σχεδιασμένες πλατείες, ή δεν έχουν χωροθετηθεί γύρω απ’ αυτές οι κατάλληλες χρήσεις, ή γιατί λείπουν οι άνθρωποι για να τις ζωντανέψουν.

Γιατί όμως έχει συμβεί αυτό;

Μετά την “έκρηξη” των κυρίως κέντρων των πόλεων για τους γνωστούς λόγους πυκνότητας, κυκλοφοριακής συμφόρησης, ρύπανσης κ.λ.π., οι κεντρικές λειτουργίες “εκτινάχθηκαν” προς τα έξω.

Ποιές ζώνες υποδοχής έχουν όμως οργανωθεί για να δεχθούν αυτές ακριβώς τις λειτουργίες, που η ύπαρξή τους εδώ και χιλιετηρήδες είχε συνδεθεί με τις έννοιες της πλατείας και του κέντρου;

Ως συνέπεια λοιπόν της έλλειψης αυτής της οργάνωσης οι κεντρικές λειτουργίες ακολούθησαν κατά κανόνα δύο διεξόδους:

- (α) τη γραμμική ανάπτυξη επάνω στις σημαντικότερες, άρα και τις πιο φορτισμένες αρτηρίες,
- (β) τη διασπορά μέσα σ’ άλλες αστικές χρήσεις ή και έξω απ’ αυτές.

Καμιά από τις δύο αυτές “λύσεις” δεν δημιουργεί ουσιαστικά κέντρα.

Η διασπορά -που σε κάποιο βαθμό επιχειρεί να ακολουθήσει και την θεωρία της ανάμειξης των αστικών χρήσεων έναντι της παλαιότερης του διαχωρισμού- ενδέχεται σύμφωνα με μια άποψη να κατανέμει πιο “δίκαια” τις κεντρικές λειτουργίες και να τις πλησιάζει στον πληθυσμό. Όμως, σπάνια θα έχει ο κάτοικος δίπλα του αυτήν ακριβώς την λειτουργία που θα ήθελε και ακόμα σπανιότερα χρειάζεται μια και μόνη κεντρική λειτουργία και όχι και άλλες. Για τούτο η

“προώθηση” των κεντρικών λειτουργιών στις γειτονιές θα έπρεπε να προαπαιτεί τη συγκρότησή τους σε σύνολα (δηλαδή δευτερεύοντα κέντρα) με προέχον στοιχείο τον κοινωνικό χώρο άρα την πλατεία· όχι επομένως ανεξέλεγκτη χωροθέτησή τους σε στενούς και απρόσωπους δρόμους με μόνο κριτήριο για τον επενδυτή το μειωμένο κόστος του οικοπέδου.

Όμως και για τη “λύση” της δόμησης συγκροτημάτων κεντρικών λειτουργιών πάνω στις αρτηρίες εμφανίζονται υποστηρικτές. Από την πλευρά των επενδυτών υπάρχει φυσικά η επιδίωξη του γρηγορότερου δυνατού κέρδους, ακόμα και όταν αντιλαμβάνονται ότι σε μεσοπρόθεσμα ή μακροχρόνια βάση η κατάσταση θα επιδεινωθεί κατακόρυφα. Όμως η επένδυση θα έχει αποσβεσθεί, θα έχει μάλιστα αφήσει και πολλά κέρδη, εφόσον έχει μεταβιβασθεί έγκαιρα σε άλλους. Αλλά και από την πλευρά της πολιτείας (κράτος, δήμοι) παρατηρούμε μια -θελούμε να ελπίζουμε όχι από υστεροβουλία αλλά μάλλον “προσαρμογή” προς εύκολη λύση- ενίσχυση της τάσης αυτής. Χαρακτηριστικό είναι οι αυξημένοι συντελεστές δόμησης (Σ.Δ.) πάνω στις αρτηρίες, αλλά και οι δυνατότητες για περαιτέρω προσαύξησή τους με τον θεσμό μεταφοράς των Σ.Δ..

Ακόμα πληθώρα διαταγμάτων και άλλων ρυθμίσεων επιβάλλει τις κεντρικές χρήσεις πάνω στις αρτηρίες όπως λ.χ. σε γενικά πολεοδομικά σχέδια (ΓΠΣ) και πολεοδομικές μελέτες επέκτασης αναθεώρησης (ΠΜΕ -Α), που συντάχθηκαν στα πλαίσια της επιχείρησης πολεοδομικής ανασυγκρότησης (ΕΠΑ) την τελευταία δεκαετία. Ας καταλάβουν όμως επιτέλους οι συντάκτες τους, αλλά και οι δημοτικοί άρχοντες, οι τεχνοκράτες της διοίκησης και οι ίδιοι οι επενδυτές ότι: τα κέντρα χρειάζονται πλατείες και όχι αρτηρίες. Μόνο έτσι θα αναπτυχθούν σωστά και θα έχουν διάρκεια στο χρόνο δηλαδή δεν θα υποβαθμίζονται με το πέρασμά του.

Ακόμα και η γραμμική ανάπτυξη στον δακτύλιο (Ring) γύρω απ’ την παλαιά πόλη της Βιέννης σχολιάζεται αρνητικά από τον H. von Ferstel και έμμεσα από τον Sitte. Και πρόκειται για μια εποχή κατά την οποία όχι μόνο δεν είχαμε τη σημερινή κυκλοφοριακή συμφόρηση, αλλά ο δακτύλιος εκείνος έπαιξε έντονα τον ρόλο ενός βουλεβάρτου. Κι ακόμα οι συνθέσεις των πολεοδομικών συνόλων πάνω στο δακτύλιο της Βιέννης έγιναν σε εφαρμογή των σχεδίων γενικής διάταξης με οργάνωση του υπαίθριου χώρου άρα και πλατειών ανάμεσα στα κτηριακά συγκροτήματα και τον δρόμο. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς να παραλληλίσει τα σύνολα αυτά με την “Αθηναϊκή Τριλογία” επί της Πανεπιστημίου (Ακαδημία, Πανεπιστήμιο, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Φυσικά πολύ πρόσφατη ελληνική πρακτική της “ταινιακής ανάπτυξης” μη έχοντας -εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις- τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι πολύ χειρότερη και τούτο αποτελεί τη χαρακτηριστική βολή: (α) για τις ίδιες τις αρτηρίες και (β) για τα κέντρα.

Συγκεκριμένα ο ρόλος της αρτηρίας ως συνδέσμου αστικών ενοτήτων ή οικισμών υποβαθμίζεται, αφού συντελείται πάνω σ’ αυτή μια λειτουργία άλλου επιπέδου που της δημιουργεί “στένωση”.

Όμως ούτε και ουσιαστικό κέντρο δημιουργείται, αφού η ταινιακή και ασυντόνιστη αυτή παράταξη διαφόρων -συχνά άσχετων μεταξύ τους- “μονάδων” δεν συμβάλλει στην επικοινωνία, ούτε και προσφέρει κοινωνικό χώρο. Ο μόνος υπαίθριος “συνδετήριος” χώρος είναι η κατειλημμένη από τα τροχοφόρα αρτηρία! Και όμως αυτές οι “μονάδες”, αυτές δηλαδή οι κτηριακές χρήσεις είναι τα κύρια συστατικά των κέντρων. Πρόκειται για το εμπόριο, τα γραφεία, τα Δημαρχεία, τα Υπουργεία και ένα πλήθος απαραίτητων για την πόλη οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών. Πραγματικά είναι κρίμα ότι πάρα πολλά Δημαρχεία αντί να βρίσκονται σε πλατείες / κοινωνικούς χώρους, τοποθετούνται επάνω σε αρτηρίες. Ακόμα και το νέο Δημαρχείο της Αθήνας δεν αποτελεί εξαίρεση. Μια μικρή υποχώρηση του κτηρίου στην οδό Λιοσίων δεν αρκεί για να αναδείξει το “πρώτο κτήριο της πόλης”. Η ειρωνία είναι ότι η υποχώρηση αυτή έγινε στα πλαίσια γενικότερης διαπλάτυνσης της αρτηρίας, που θα ενισχύσει την υπερτοπική της σημασία, άρα θα οξύνει τις συνθήκες “αλληλοφθοράς” κέντρου και κυκλοφορίας. Η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη και θα επιδεινωθεί κατακόρυφα στις ακόμα μεγαλύτερες αρτηρίες με την έντονη οικοδομική ανάπτυξη (π.χ. λεωφόροι Κηφισίας, Μεσογείων, Λαυρίου, Βουλιαγμένης, Κηφισσού κ.α.). Ήδη συναντάμε εμπορικά κέντρα, μεγαθήρια γραφείων αλλά και Δημαρχεία, Νομαρχείες και κλινικές, που επιδιώκουν την “αυτοδιαφήμισή” τους με την γραμμική ανάπτυξή τους στους άξονες αυτούς, ενώ αργά ή γρήγορα οδηγούμαστε προς την αυτοκαταστροφή.

Τι χρειάζεται λοιπόν έστω και για το μέλλον να γίνει;

Πρώτα - πρώτα είναι απαραίτητη η γενική αποθάρρυνση της δόμησης και της δημιουργίας “μετώπου” κέντρων πάνω στις μεγάλες αρτηρίες. Παράλληλα κάθε νέα μεγάλη κλίμακας κεντρική -και όχι μόνο- λειτουργία που θα πρόκειται να κατασκευασθεί απαιτείται να παίρνει έγκαιρα έγκριση καταλληλότητας της θέσης. Όμως, για να αποδώσει κάτι τέτοιο πρέπει κυρίως οι Δήμοι να έχουν κατάλληλα προετοιμασθεί στο προγραμματικό και στο σχεδιαστικό/συνθετικό επίπεδο. Οι πόλεις είναι ανάγκη να αποκτήσουν όχι μόνο ρυθμιστικά και ρυμοτομικά σχέδια, αλλά και μελέτες πολεοδομικής διάταξης

τουλάχιστον για τα κέντρα τους, που θα είναι προφανώς ενταγμένα στο σύστημα κύριων και δευτερευόντων κέντρων ενός αστικού συνόλου. Αυτά ακριβώς θα πρέπει να είναι οι “υποδοχείς” των κεντρικών λειτουργιών. Και τότε θα μεταμορφώνονται σταδιακά τα τμήματα αυτών των πόλεων σε πυρήνες κοινωνικής ζωής αλλά και ταυτόχρονα σε έργα τέχνης με βάση μια συνθετική σύλληψη για την οποία μας προσφέρει πολλά ο Camillo Sitte μέσα από το βιβλίο τούτο.

Για τους λόγους αυτούς οι συμβολές όσων συμμετέχουν σήμερα στην προσπάθεια κατανόησης και αξιολόγησης των ιδεών του Camillo Sitte, όπως ιδιαίτερα του καθηγητού του Πολυτεχνείου της Βιέννης κ. R. Wutzet καθώς και η μετάφραση στα ελληνικά του βιβλίου από τον αρχιτέκτονα κ. Κ. Σεργιάο, που αποτελεί και ευγενική προσφορά του, είναι για όλους μας και για τον τόπο μας πολύτιμες.

A.A.

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Το βιβλίο του Camillo Sitte “Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές αρχές” γράφτηκε και πρωτοεκδόθηκε στο τέλος του περασμένου αιώνα (1889). Είναι φυσικό επομένως να ανταποκρίνεται στα δεδομένα εκείνης της εποχής, όχι μόνον όσον αφορά το περιεχόμενό του, τα θέματα και τα προβλήματα που αναπτύσσει, αλλά και τα γλωσσικά και εκφραστικά του μέσα, με δυο λόγια το ύφος του. Ο Sitte ξεπερνώντας τα όρια ενός αυστηρά τεχνικού βιβλίου, δίνει στο κείμενό του ύφος γλαφυρό και λογοτεχνικό. Η γλώσσα είναι βέβαια αυτή του περασμένου αιώνα. Οι λέξεις και οι εκφράσεις του ανάγονται σε παλιότερες εκφραστικές μορφές, οι φράσεις του εκτείνονται συνήθως σε αρκετές σειρές του κειμένου και καλύπτουν συχνά περισσότερο από μισή σελίδα του βιβλίου. Καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε αυτά τα γλωσσικά και λοιπά χαρακτηριστικά του κειμένου, που διαμορφώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του βιβλίου να διατηρηθούν, εκεί που δεν θα επηρέαζαν την καλή κατανόηση του κειμένου, και να μεταφερθούν με ανάλογα μέσα και στην μετάφραση. Πρέπει λοιπόν ο αναγνώστης να έχει υπ’ όψιν του, ότι με την ανάγνωση ενός θεματικά ακόμα επίκαιρου βιβλίου, διαβάζει συγχρόνως και ένα βιβλίο που γράφτηκε πριν από 100 χρόνια.

Για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου κρίνεται σκόπιμο να γίνουν εδώ κάποιες επεξηγηματικές παρατηρήσεις που αφορούν στην ελληνική απόδοση διαφόρων “αρχιτεκτονικών -πολεοδομικών” όρων του Sitte καθώς και στην απόδοση στο ελληνικό κείμενο ξενόγλωσσων όρων, ονομάτων, εκφράσεων κ.λ.π. του έργου.

1. “Αρχιτεκτονικοί -πολεοδομικοί” όροι του Sitte:

- *Περίκλειση* (Geschlossenheit): Πρόκειται για την ιδιότητα ενός χώρου, στην προκειμένη περίπτωση μιας πλατείας, που δίνει στον διαβάτη την αίσθηση ενός ολόγυρα περιορισμένου, κλειστού, προστατευμένου υπαίθριου χώρου. Αυτό εξαρτάται κατά τον Sitte κατά κύριο λόγο από την κατάλληλη και εύστοχη διάταξη των δρόμων που συμβάλλουν στην πλατεία και επιτρέπουν την πρόσβαση σ’ αυτήν, ή την διέλευση απ’ αυτήν. (βλ. π.χ. εικ. 29).
- *Προσοικодόμηση* (Anbau) είναι ο τρόπος δόμησης ενός κτηρίου (εδώ εκκλησίας), κατά τον οποίο μία ή περισσότερες πλευρές του εφάπτονται σε άλλα γειτονικά κτήρια (βλ. π.χ. εικ. 12).

- *Ενοικοδόμηση* (Einbau) είναι ο τρόπος δόμησης ενός κτηρίου (εδώ εκκλησίας), κατά τον οποίο μία ή περισσότερες πλευρές του διεισδύουν μέσα στον οικοδομικό όγκο άλλων γειτονικών κτηρίων, έτσι ώστε προς τον δρόμο να παρουσιάζουν ένα ενιαίο μέτωπο όψεων (βλ. π.χ. εικ. 13).
- *Στενομέτωπη πλατεία* (Höhenplatz) είναι η πλατεία εκείνη, στην οποία το δεσπόζον κτήριο (κατά τον Sitte συνήθως εκκλησία) τοποθετείται στην μία στενή πλευρά της (βλ. π.χ. εικ. 33).
- *Πλατυμέτωπη πλατεία* (Breitenplatz) είναι η πλατεία εκείνη, στην οποία το δεσπόζον κτήριο (κατά τον Sitte συνήθως δημαρχείο) τοποθετείται σε μία από τις μακρές της πλευρές (βλ. π.χ. εικ. 33).
- *Βαθύμορφη πλατεία* (Tiefenplatz): Όρος ανάλογος του “στενομέτωπη πλατεία” (Höhenplatz), που χρησιμοποιείται για να τονίσει ιδιαίτερα τις επιμήκεις αναλογίες της πλατείας (βλ. π.χ. εικ. 32).

2. Η συχνή χρήση στην καθημερινή γλώσσα διαφόρων λέξεων που προσδιορίζουν την χρήση του κτηρίου (π.χ. Gewandhaus = αποθήκη και χώρος εμπορικών εκθέσεων των διαφόρων συντεχνιών υφασμάτων, Orangerie = χώρος -θερμοκήπιο σε περιοχές της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, διαμορφωμένος κτηριακά, όπου τοποθετούνταν κατά την διάρκεια του χειμώνα οι πορτοκαλιές), ή προκύπτουν από κάποια ιστορική ή πολεοδομική εξέλιξη (π.χ. Altmarkt = η παλιά αγορά, Graben = κεντρικός δρόμος της Βιέννης που εκτείνεται κατά μήκος της παλιάς τάφρου της ρωμαϊκής πόλης, Fembohaus, Petersenhaus, κ.λ.π.) έχει προσδώσει σ’ αυτές τις λέξεις την έννοια ουσιαστικών ονομάτων. Γι’ αυτό, αυτά τα “ονόματα” δεν μεταφράζονται, αλλά διατηρούνται στην ξενόγλωσση μορφή τους.

3. Η κατά λέξη μετάφραση πολλών ονομάτων πλατειών, εκκλησιών, δρόμων, γεφυριών κ.λ.π. που φέρουν ως δεύτερο συνθετικό τις λέξεις -platz (= πλατεία), -kirche = (εκκλησία, ναός), -straße (= οδός), -brücke (= γέφυρα) κ.λ.π., (π.χ. Residenzstraße, Kapitelplatz, Votivkirche, Frauenkirche κ.λ.π.) θα δημιουργούσε σύγχυση, ακριβώς επειδή αυτά έχουν εξελιχθεί σε “ονόματα”. Γι’ αυτόν τον λόγο διατηρούνται αυτά σε πολλές περιπτώσεις ξενόγλωσσα. Κατά λέξη μετάφραση τέτοιων ονομάτων γίνεται εκεί όπου αυτό είναι εφικτό στην ελληνική γλώσσα (π.χ. Stephanskirche = εκκλησία του Αγ. Στεφάνου).

4. Πολλών ονομάτων πόλεων συνοικιών και προσώπων δεν υπάρχει ή δεν συνηθίζεται η μετάφραση στα ελληνικά. (π.χ. Lübeck, Währing, Donaustadt, Haydn, Radetzky, Semper, Baumeister κ.λ.π.). Αυτά τα κύρια ονόματα διατηρούνται επίσης όπως έχουν στο πρωτότυπο κείμενο. Αντιθέτως, κύρια ονόματα που μπορούν να αποδο-

θούν στα ελληνικά, εμφανίζονται στο κείμενο μεταφρασμένα (π.χ. Μόναχο, Βενετία, Καρλσρούη, Βιτρούβιος κ.λ.π.).

5. Όσον αφορά την εικονογράφηση πρέπει να σημειωθεί ότι οι εικόνες 15 και 72 έχουν ληφθεί από την πρώτη έκδοση του βιβλίου (1889) και όχι από την παρούσα τέταρτη (1909), στην οποία περιλαμβάνονται άλλες νεώτερες φωτογραφικές απεικονίσεις των ίδιων θεμάτων. Αυτό κρίθηκε σκόπιμο, γιατί οι παλιότερες λήψεις της πρώτης έκδοσης εικονογραφούν κατά την γνώμη του μεταφραστή πιο εύγλωττα τις περιγραφές του κειμένου. Για τον ίδιο λόγο παρατίθενται επίσης στο τέλος του βιβλίου, στο παράρτημα, και οι υπόλοιπες εικόνες της πρώτης έκδοσης του 1889, που δεν περιλαμβάνονται στην τέταρτη έκδοση, είτε γιατί παραλείφθηκαν εντελώς, είτε γιατί αντικαταστήθηκαν οι παλιές χαλκογραφίες από νεώτερες φωτογραφικές λήψεις.

Κ.Σ.

Στην έκδοση της μετάφρασης αυτού του βιβλίου συνέβαλαν αποφασιστικά, σε θέματα περιεχομένου και ορθής απόδοσης του γερμανικού κειμένου στα ελληνικά ο καθηγητής Ε.Μ.Π. Αθανάσιος Αραβαντινός, σε θέματα διαδικαστικά ο αν. καθηγητής Ε.Μ.Π. Γεώργιος Σαρηγιάννης και τέλος σε θέματα τεχνικά-μεταφραστικά ο Απόστολος Σεργιάος και η Σοφία Αραβαντινού, τους οποίους ο μεταφραστής ευχαριστεί θερμά για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ

ΤΙΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΕΣ

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ

ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΥΣΗ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΓΛΥΠΤΙΚΗΣ ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΑΝΑΦΟΡΑ
ΣΤΗΝ ΒΙΕΝΝΗ

ΑΠΟ ΤΟΝ

CAMILLO SITTE

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

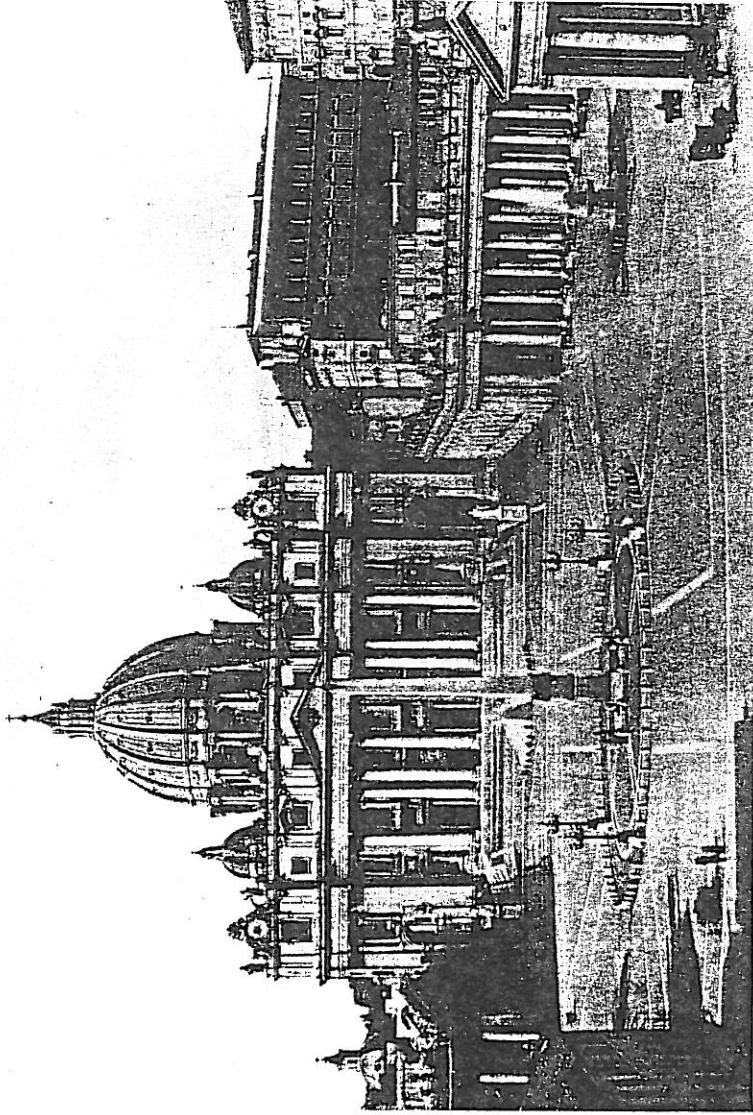
ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟ “ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΠΟΛΕΙΣ”

ΜΕ 1 ΓΚΡΑΒΟΥΡΑ, 114 ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ KARL GRAESER & Κ^{ΙΕ}

ΒΙΕΝΝΗ 1909

LEIPZIG BEI B. G. TEUBNER

Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΠΕΤΡΟΥ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Συζητήσεις γύρω απο πολεοδομικά συστήματα ανήκουν σήμερα στα φλέγοντα θέματα της εποχής. Όπως και σ' όλα τα θέματα της εποχής, έτσι κι εδώ, κινούνται οι απόψεις όχι σπάνια, ανάμεσα στις πιο έντονες αντιθέσεις. Γενικά όμως μπορεί να παρατηρηθεί, ότι απέναντι σε μιά ομόφωνη τιμητική αναγνώριση αυτού του σπουδαίου που επιτεύχθηκε προς την τεχνική κατεύθυνση, σε σχέση με την κυκλοφορία, την ευνοϊκή εκμετάλλευση της οικοδομικής γης και ιδιαίτερα σε σχέση με τις βελτιώσεις στον τομέα της υγιεινής, υπάρχει μιά σχεδόν εξ ίσου ομόφωνη απόρριψη των αποτυχιών της σύγχρονης πολεοδομίας στον καλλιτεχνικό τομέα που φτάνει μέχρι την χλεύη και την περιφρόνηση. Έτσι έχουμε φτάσει στο σωστό σημείο, διότι σε σχέση με την τεχνική πλευρά επιτεύχθηκαν πράγματι πολλά, σε σχέση όμως με την καλλιτεχνική σχεδόν τίποτε. Απέναντι στα μεγαλοπρεπέστατα νέα μνημειακά κτήρια στέκονται σε άμεση γειτνίαση, τις πιο πολλές φορές, αδέξιοι σχηματισμοί πλατειών και κατατμήσεων. Εδώ φάνηκε λοιπόν σκόπιμο, να τολμήσουμε κάποτε το εγχείρημα, να ερευνήσουμε ένα πλήθος ωραίων πλατειών και γενικά πολεοδομικών συνόλων ως προς τις αιτίες της καλής αισθητικής εντύπωσης, διότι, εάν αναγνωρίζονταν σωστά οι αιτίες, θα παριστούσαν τότε αυτές ένα σύνολο κανόνων, που αν ακολουθούντο θα έπρεπε να επιτυγχάνουν όμοιες, εξαιρετες εντυπώσεις. Σύμφωνα λοιπόν με αυτόν τον κατευθυντήριο σκοπό, δεν πρόκειται το παρόν κείμενο να αποτελέσει ούτε μιά ιστορία της πολεοδομίας, ούτε ένα κείμενο πολεμικής, αλλά να προσφέρει υλικό και θεωρητικά συμπεράσματα για την εφαρμογή. Πρόκειται να είναι μια συμβολή στο "μεγάλο σχολείο" της πρακτικής αισθητικής, και για τον τεχνικό της πολεοδομίας μιά ευπρόσδεκτη συμβολή στην ατομική του συλλογή εμπειριών και κανόνων, τους οποίους ακολουθεί κατά την σύλληψη των πολεοδομικών του σχεδίων. Γι αυτό επίσης προστέθηκε και ένα όσο το δυνατόν πιο πλούσιο υλικό εικόνων και κυρίως πολεοδομικών λεπτομερειών, και εδώ ας σημειωθεί επίσης, ότι γι αυτές έγινε αποδεκτή -όσο αυτό ήταν δυνατό από το υπάρχον υλικό χαρτών- μια κοινή κλίμακα, της οποίας η μονάδα δίδεται στο τέλος (στο ευ-

ρετήριο των εικόνων). Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, όπου αυτό δεν ήταν δυνατό, καθορίστηκε η κλίμακα, τουλάχιστον κατά προσέγγιση, εμπειρικά σύμφωνα με σχετικά ασφαλή σημεία αναφοράς (μέσο μήκος της εκκλησίας κ.λ.π.). Τα παραδείγματα έχουν περιοριστεί στην Αυστρία, στην Γερμανία, στην Ιταλία, και στην Γαλλία, διότι ο συγγραφέας ακολούθησε την αρχή, να σχολιάζει μόνο ό,τι είχε δει ο ίδιος και για του οποίου την αισθητική εντύπωση είχε ιδία αντίληψη. Μόνο σύμφωνα μ' αυτήν την αρχή φάνηκε ότι ήταν δυνατό να προσφερθεί σ' όλους τους τεχνικούς και καλλιτεχνικούς συναδέλφους ένα αξιόλογο και χρήσιμο υλικό, του οποίου η πλήρης εξάντληση άλλωστε θα μπορούσε να απαιτηθεί μόνο απο μία ιστορία της πολεοδομίας, όχι όμως απο μιά θεωρία για την πολεοδομία.

Βιέννη, 7 Μαΐου 1889.

C. Sitte.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Λίγες εβδομάδες μετά την έκδοση του εξαντλήθηκε το έργο εντελώς. Αυτό είναι μια ευχάριστη απόδειξη, ότι τα πραγματευόμενα θέματα συνάντησαν ένα ζωηρό ενδιαφέρον. Δεδομένου όμως ότι έως σήμερα δεν υπάρχουν τεχνικές κρίσεις, και πέραν τούτου, μία επαύξηση του προσφερόμενου υλικού δεν μου φαίνεται άλλως τε απαραίτητη, πραγματοποιείται αυτή η δεύτερη έκδοση σε πολύτως αμετάβλητη μορφή.

Βιέννη, τέλος Ιουνίου 1889.

Ο συγγραφέας.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Από τότε που εκδόθηκε αυτό το βιβλίο, μετουσιώθηκε ήδη έντονα σε πράξη, με πολύ χαρμόσυνο και για τον απαισιόδοξο συγγραφέα άκρως εκπληκτικό τρόπο, η βασική σκέψη του βιβλίου,

δηλαδή: να διδαχθούμε, ακόμη και στον τομέα της πολεοδομίας, από την φύση και από τους παλιούς. Η άποψη που επανειλημμένα διατυπώθηκε δημοσίως από συναδέλφους τεχνικούς πρώτης τάξεως, ότι μ' αυτό τον τρόπο δόθηκε στην πολεοδομία μια εντελώς νέα κατεύθυνση και ότι αυτό ήταν η προσφορά αποκλειστικά του βιβλίου αυτού, πρέπει να τοποθετηθεί σωστά στην εξής βάση: Ότι δηλαδή μιά τέτοια επίδραση μέσω μιάς φιλολογικής εργασίας, μπορεί να εξασκηθεί τότε μόνο, όταν το όλο θέμα πλανάται ήδη στον ορίζοντα. Μόνο όταν όλοι αισθάνονται και αναγνωρίζουν ήδη το ίδιο πράγμα και το ζήτημα επομένως είναι να το εκφράσει μόνο τελικά κάποιος, κάποτε, καθαρά, είναι δυνατές τέτοιες ευχάριστες επιδράσεις. Επειδή σ' αυτήν την κατάσταση των πραγμάτων δεν συμβαίνει κάποια αύξηση στα επιμέρους στοιχεία, μπορεί κι αυτή η τρίτη έκδοση να παρουσιαστεί σε αμετάβλητη μορφή.

Βιέννη, 24 Αυγούστου 1990.

Ο συγγραφέας.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το έτος 1902 εκδόθηκε "Η πολεοδομία" στην Γαλλική γλώσσα: "L' Art de bâtir les Villes" traduit et complété par Camille Martin. Μ' αυτήν την ευκαιρία εξέφρασε ο πατέρας μας († 16 Νοεμβρίου 1903) την επιθυμία του για αλλαγές σε μιά νεώτερη γερμανική έκδοση του βιβλίου, η οποία ικανοποιήθηκε σ' αυτήν την τέταρτη έκδοση. Το κείμενο για το "Πράσινο στις μεγαλουπόλεις", το οποίο ήταν ως τώρα προσιτό μόνο σε έναν περιορισμένο κύκλο αναγνωστών, έχει επισυναφθεί ως παράρτημα. Στις εικόνες έχουν προστεθεί τα σχέδια του ιερού της Ολυμπίας, της Ακρόπολης των Αθηνών και του Forum Romanum με χρησιμοποίηση των νεώτερων αποτελεσμάτων της επιστημονικής έρευνας. Μερικές κατόψεις ανανεώθηκαν και ζωγραφισμένες απόψεις αντικαταστάθηκαν όσο το δυνατόν περισσότερο από φωτογραφικές λήψεις. Στο πνεύμα των προλόγων των δύο προηγούμενων εκδόσεων, εμφανίζεται και αυτή επίσης η έκδοση αναλλοίωτη όσον αφορά το κείμενο.

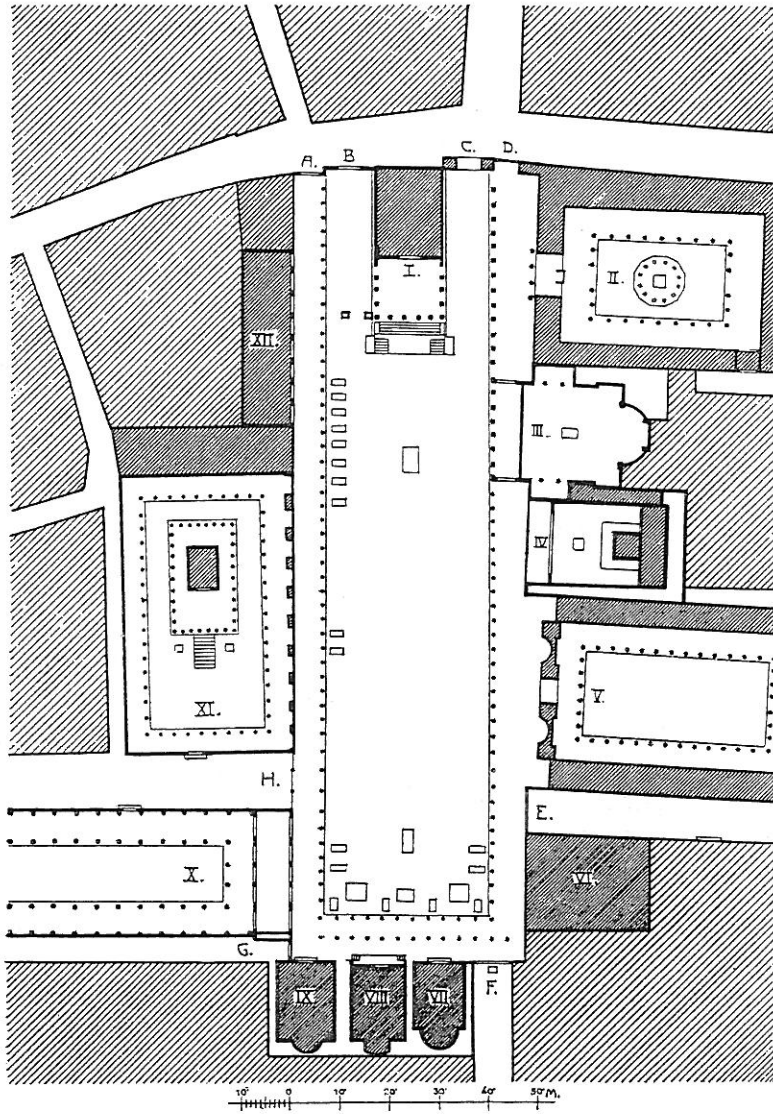
Βιέννη, Δεκέμβριος 1908.

**Siegfried και Heinrich
Sitte.**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα πιο όμορφα όνειρά μας ανήκουν ευχάριστες ταξιδιωτικές αναμνήσεις. Εξαισία αστικά τοπία, μνημεία, πλατείες, ωραίες θέες, τρέχουν νοερά μπροστά από τα μάτια μας, κι εμείς εντροφούμε για άλλη μια φορά στην απόλαυση κάθε τι του έξοχου ή του θελκτικού, που ήμασταν κάποτε τόσο ευτυχείς να βρισκόμαστε πλάι του.

Να παραμέναμε εκεί! Ας το μπορούσαμε συχνότερα ξανά σ' αυτήν ή την άλλη πλατεία, που κανείς δεν χορταίνει να την βλέπει. Ασφαλώς θα μπορούσαμε να υπομείνουμε κάποιες δύσκολες ώρες με την καρδιά ξαλαφρωμένη από σκοτούρες και ξανά δυνατοί να συνεχίσουμε τον αιώνιο αγώνα της ζωής. Αναμφίβολα η άφθαρτη ιλαρότητα του κατοίκου των νοτίων χωρών, στις ελληνικές ακτές, στην κάτω Ιταλία και σε άλλες ευλογημένες περιοχές, είναι κατ' αρχήν ένα δώρο της φύσης. Όμως και οι αρχαίες πόλεις δημιουργήθηκαν κατά το πρότυπο αυτής της όμορφης φύσης, και έτσι και αυτές επέδρασαν στην ψυχή του ανθρώπου με ήπια και ακαταμάχητη δύναμη κατά την ίδια έννοια. Όποιος έχει αισθανθεί έντονα την ομορφιά μιας αρχαίας πόλης, δύσκολα θα διαφωνήσει με την παραδοχή μιας τόσο ισχυρής επίδρασης του εξωτερικού περιβάλλοντος στην ανθρώπινη ψυχή. Ίσως εδώ, το πιο ενδιαφέρον παράδειγμα να είναι τα ερείπια της Πομπηίας. Όποιος, μετά από μια κοπιαστική μέρα δουλειάς επιστρέφει στο σπίτι, περνώντας πάνω απ' το ανασκαμμένο Forum, αισθάνεται να έλκεται έντονα προς την εξωτερική σκάλα του ναού του Διός, ώστε από το επιπεδό του να αποκτήσει μια γενική θέα του εξαισιου συγκροτήματος, απ' όπου ξεχύνεται προς εμάς ένας πλούτος αρμονίας, σαν να επρόκειτο για την πιο όμορφη μουσική από μεστούς κρυστάλλινους ήχους. Σε ένα τέτοιο σημείο κατανοούμε επίσης τα λόγια του Αριστοτέλη, ο οποίος συνοψίζει τις αρχές της πολεοδομίας στο ότι μια πόλη πρέπει να είναι έτσι κτισμένη, ώστε να κάνει τους ανθρώπους ασφαλείς και συγχρόνως ευτυχισμένους. Για την πραγματοποίηση του τελευταίου δεν θα επιτρεπόταν να είναι η πολεοδομία απλώς και μόνο ένα τεχνικό ζήτημα, αλλά θα έπρεπε να είναι κατά την αληθινή και ύψιστη έννοιά της ένα καλλιτεχνικό θέμα. Αυτό ήταν επίσης το νόημά της και στην Αρχαιότητα, τον Μεσαίωνα, την Αναγέννηση, γενικά παντού όπου καλλιιεργού-

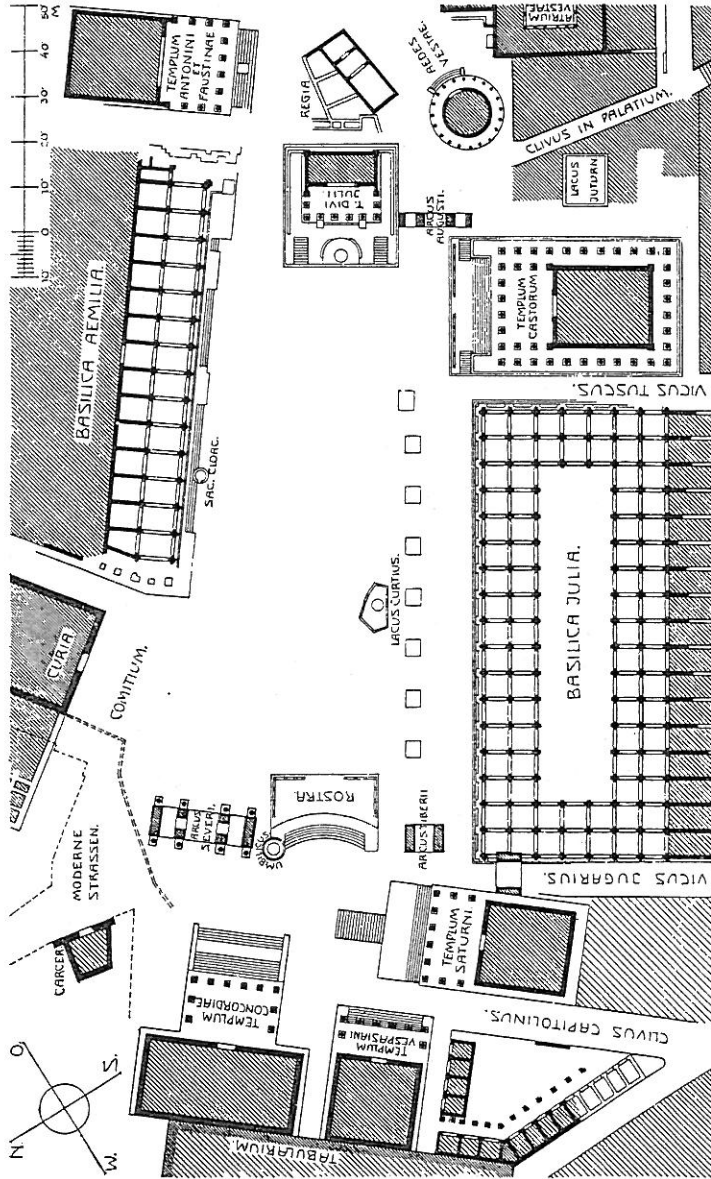
Εικ.1. Forum της Πομπηίας. I. Ναός του Διός. II. Στεγασμένη αγορά τροφίμων. III. Ιερό του Lares. IV. Ναός του Βεσπασιανού. V. Στεγασμένη αγορά μάλλινων υφασμάτων (Κτήριο της Ευμαχίας). VI. Comitium. VII - IX. Γραφεία υπηρεσιών. X. Βασιλική. XI. Ναός του Απόλλωνα. XII. Στεγασμένες αγορές.

νταν οι τέχνες. Μόνο στον δικό μας μαθηματικό αιώνα έχουν γίνει οι πολεοδομικές κατασκευές και επεκτάσεις σχεδόν μια καθαρά τεχνική υπόθεση, και γι' αυτό φαίνεται να είναι σημαντικό να επισημανθεί άλλη μια φορά, ότι έτσι αντιμετωπίζεται μόνο η μία πλευρά του προβλήματος, ενώ και η άλλη πλευρά, η καλλιτεχνική, είναι τουλάχιστον εξ' ίσου μεγάλης σπουδαιότητας.

Με τα παραπάνω έχει καθοριστεί ο σκοπός της ακόλουθης έρευνας, όπου όμως αμέσως πρέπει εισαγωγικά να σημειωθεί, ότι δεν αποσκοπείται να συνοψισθούν εκ νέου αυτά που ήδη από μακρού και συχνά έχουν λεχθεί. Επίσης δεν είναι στις προθέσεις μας να ξεσπάσουμε ξανά σε παράπονα για την παροιμιώδη ήδη ανιαρότητα σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων, ή να καταδικάσουμε τα πάντα και να στηλιτεύσουμε και πάλι αυτά που συμβαίνουν σ' αυτόν τον τομέα στην εποχή μας. Μιά τέτοια αρνητική δουλειά πρέπει να επιφυλαχθεί στον κριτικό, για τον οποίο ανέκαθεν τίποτα δεν είναι σωστό, και ο οποίος αρνείται τα πάντα. Όποιος αντίθετα έχει την πεποίθηση ότι το καλό και το ωραίο μπορεί ακόμα να επιτευχθεί, αυτός έχει επίσης ανάγκη από την πίστη και τον ενθουσιασμό για το καλό. Δεν πρόκειται λοιπόν ούτε η ιστορική ούτε η κριτική άποψη να τεθούν ως βάση, αλλά θα αναλυθούν παλιές και νέες πόλεις αποκλειστικά ως προς την τεχνική της καλλιτεχνικότητάς τους, ώστε να αποκαλυφθούν οι αρχές της σύνθεσης, πάνω στις οποίες βασιζόνταν, τότε: η αρμονία και η σαγηνευτική επίδραση στις αισθήσεις, τώρα δε: η αφηρημάδα και η πλήξη. Και όλα αυτά με τον σκοπό, ει δυνατόν, να βρεθεί μια διέξοδος, που να μας απελευθερώσει από το σύγχρονο σύστημα των «σπιτιών-κουτιών», να σώσει από την εξαφάνιση τις όμορφες παλιές πόλεις που όλο και περισσότερο πέφτουν στη λήθη και τέλος να παραγάγει έργα εφάμιλλα των παλιών αριστουργημάτων.

Σύμφωνα μ' αυτή την πρόθεση, καλλιτεχνικού και πρακτικού περιεχομένου, πρόκειται να εξετάσουμε γνωστά μας ως επί το πλείστον πολεοδομικά σύνολα και διατάξεις μνημείων της Αναγέννησης και του Βαροκ. Από τις αρχαίες Ελληνικές και Ρωμαϊκές συνθέσεις, μόνο λίγα παραδείγματα θα χρειαστεί να επαναφέρουμε στη μνήμη μας, κάτι το οποίο αφ' ενός μεν συνδέεται με τον αυξημένο βαθμό κατανόησης για τα συγκροτήματα της Αναγέννησης, αφ' ετέρου δε, θα χρησιμοποιηθεί στην ακόλουθη ανάλυση. Διότι ο σκοπός και η σημασία κάποιων βασικών χαρακτηριστικών της πολεοδομίας έχουν από τότε μεταβληθεί πάρα πολύ.

Έτσι, η σπουδαιότητα των υπαίθριων πλατειών στην μέση της πόλης, (ενός Forum ή μιας πλατείας αγοράς), έχει αλλάξει ουσιωδώς.

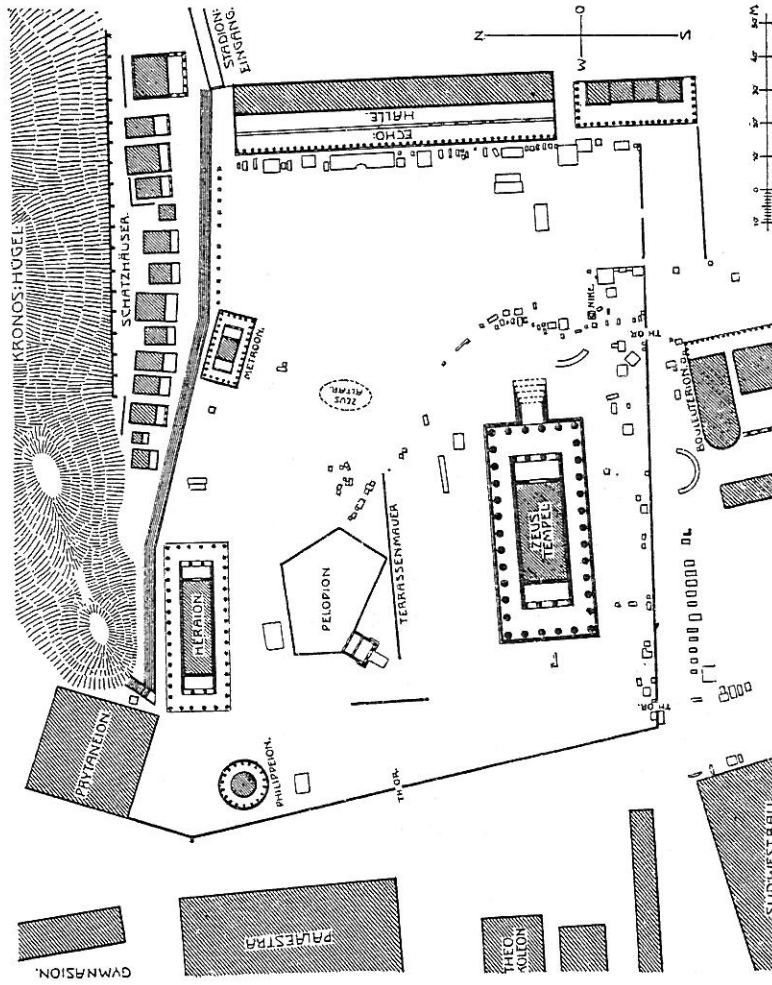

Εικ.2. Το Forum Romanum της πρώιμης αυτοκρατορικής εποχής.

Σπανιώτατα χρησιμοποιούμενες σήμερα για μεγάλες δημόσιες γιορτές, και όλο και λιγότερο για καθημερινή χρήση, δεν εξυπηρετούν συχνά κανέναν άλλον σκοπό, παρά μόνο την εξασφάλιση περισσότερου αέρα και φωτός, την επίτευξη μιας κάποιας διακοπής στην μονότονη πληθώρα σπιτιών και ενδεχομένως την εξασφάλιση μιας πιο ελεύθερης θέας προς κάποιο μεγαλύτερο κτήριο και την καλύτερη ανάδειξη της αρχιτεκτονικής του αίσθησης. Εντελώς διαφορετικά ήταν τα πράγματα στην αρχαιότητα. Εκεί οι κεντρικές πλατείες κάθε πόλης ήταν μια ανάγκη ζωής πρώτης προτεραιότητας, διότι σ' αυτές διαδραματιζόταν ένα μεγάλο μέρος του δημόσιου βίου, πράγμα για το οποίο σήμερα δεν χρησιμοποιούνται πια ανοικτές πλατείες, αλλά στεγασμένοι χώροι.

Η Αγορά των αρχαίων ελληνικών πόλεων ήταν ο τόπος όπου συνεδρίαζε στο ύπαιθρο η Βουλή. Η δεύτερη κύρια πλατεία μιας αρχαίας πόλης, η εμπορική αγορά, έχει μεν διατηρηθεί σήμερα υπαίθρια, μετακινείται όμως επίσης όλο και περισσότερο σε στεγασμένες "αίθουσες-αγορές". Πέρα απ' αυτό, ας αναλογισθεί κανείς ότι ακόμα και οι θυσίες προσφέρονταν μπροστά στους ναούς, στο ύπαιθρο και ότι όλοι οι αγώνες, αλλά και αυτές ακόμα οι παραστάσεις τραγωδιών και άλλων δραματικών έργων εκτυλίσσονταν σε ανοικτά θέατρα. Αν επιπλέον θυμηθεί κανείς ότι και οι λεγόμενοι «υπαίθριοι ναοί» σ' αυτήν την κατηγορία χώρων, ανοικτών προς τα άνω, ανήκουν, και τέλος ότι και το ίδιο το αρχαίο σπίτι, αυτόν τον τύπο ακολουθεί, και παριστάνει μόνο ένα είδος μεταλλαγής ενός ανοικτού προς τα άνω χώρου αυλής με διάφορες αίθουσες και δωματιάκια, τότε διαπιστώνει κανείς ότι πράγματι είναι ασήμαντη η διαφορά μεταξύ των αναφερθέντων κτηρίων (θέατρο, ναός, κατοικία) και των αστικών πλατειών, ακόμη κι αν αυτό, από την δική μας πλήρως αλλαγμένη σκοπιά, φαίνεται παράδοξο.

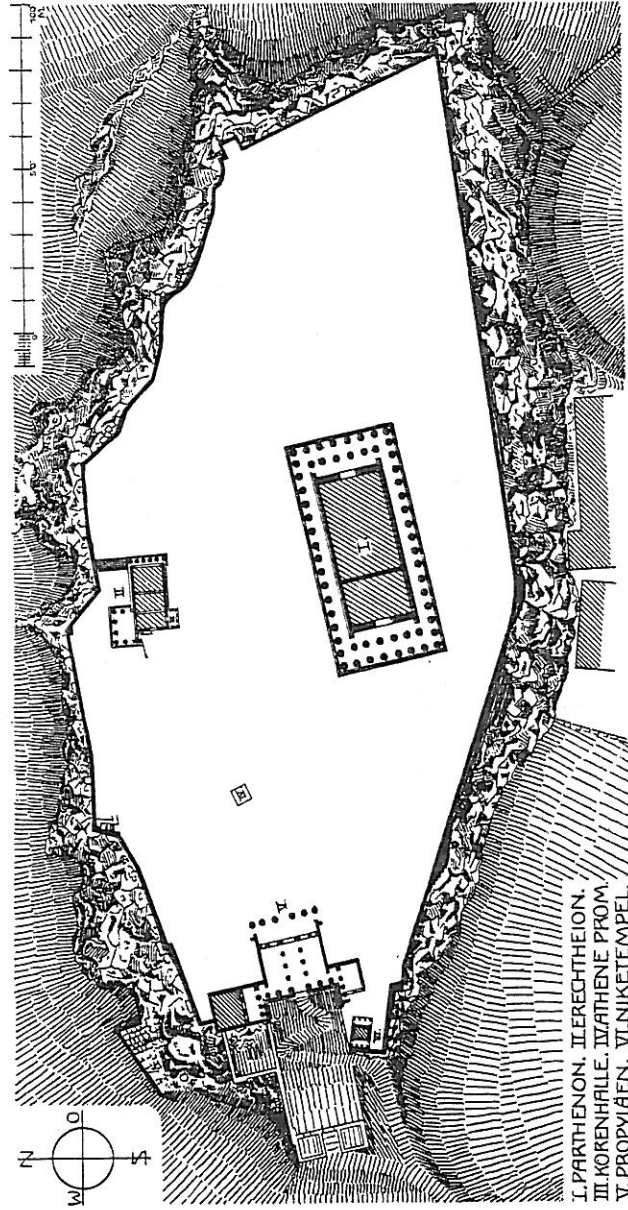
Το ότι όμως οι Αρχαίοι είχαν την αίσθηση της ομοιογένειας όλων αυτών των πραγμάτων, προκύπτει σαφώς από τον Βιτρούβιο. Διότι παρόλο που ο ίδιος εξηγεί (1. V. pg.5), ότι έχει πραγματευθεί τα ομοειδή πράγματα πάντα ως ένα ενιαίο σύνολο, δεν εξετάζει το συγκρότημα του Forum εκεί όπου μιλάει για την επιλογή περιοχών για δημόσιες εγκαταστάσεις, ή για την επιλογή σωστών πλατειών ή για την εγκατάσταση δρόμων, που δεν θα πρέπει να είναι εκτεθειμένοι στον αέρα (1.I.), ή εκεί που διηγείται την ιστορία του Δεινοκράτη, ο οποίος πρέπει να είχε συνθέσει το σχέδιο της Αλεξάνδρειας, αλλά ο Βιτρούβιος συνπαραθέτει το Forum σε ένα κεφάλαιο μαζί με την Βασιλική. Στο ίδιο δε βιβλίο ακολουθεί (1.V.) ακόμη η εξέταση των θεάτρων, των παλαιστών, των κυκλικών στίβων και των θερμών.

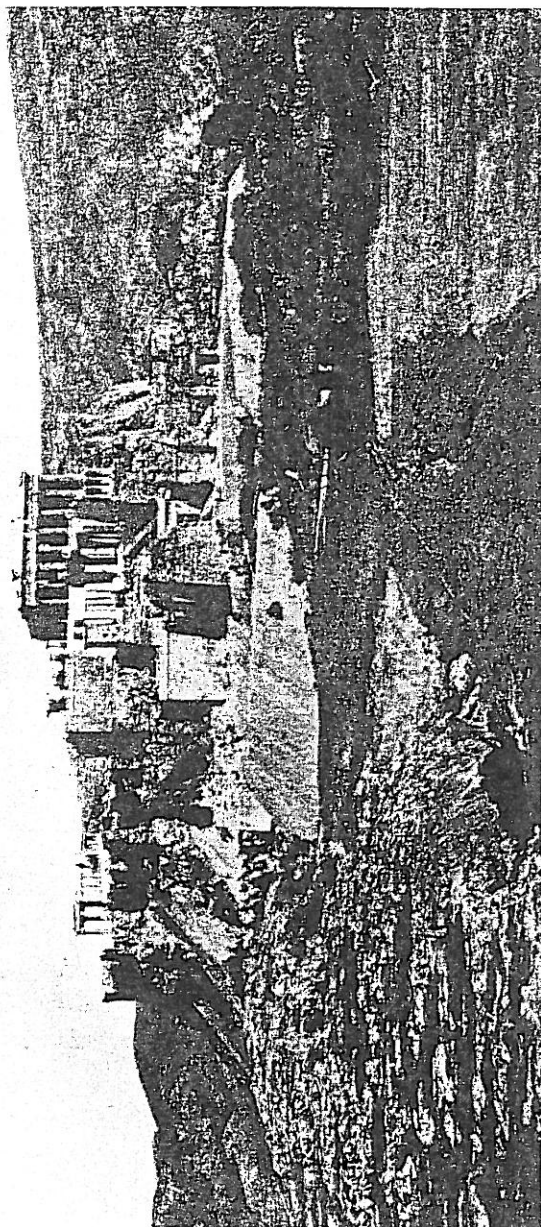
Εικ.3. Το ιερό της Ολυμπίας της ελληνικής εποχής.

όλα δημόσιοι χώροι συγκεντρώσεων στο ύπαιθρο, λίγο πολύ διαμορφωμένοι ως αρχιτεκτονικά έργα. Ακριβώς το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για το αρχαίο Forum, το οποίο ο Βιτρούβιος πολύ σωστά παρουσιάζει σ' αυτήν την ομάδα. Η στενή συγγένεια ενός Forum με έναν, τουλάχιστον ολόγυρα κλειστόν, αρχιτεκτονικά διαμορφωμένο χώρο, ο οποίος γι' αυτό επίσης είναι και διακοσμημένος με ζωγραφικούς πίνακες, αγάλματα κ.λ.π., σαν ένα είδος αίθουσας τελετών, καταφαίνεται ακόμη από την περιγραφή του Βιτρούβιου, αλλά ακόμη πιο ξεκάθαρα από το συγκρότημα του Forum της Πομπηίας, που συμφωνεί πλήρως με τον Βιτρούβιο. Ο Βιτρούβιος λέει: "Οι Έλληνες τοποθετούν τις πλατείες τους των αγορών σε τετράγωνο, με ευρύχωρες και διπλές στοές, τις στολίζουν με κολόνες τοποθετημένες η μια κοντά στην άλλη και πέτρινα ή μαρμάρινα δοκάρια και βάζουν πάνω από την οροφή διαδρόμους. Στις πόλεις της Ιταλίας όμως, η πλατεία της αγοράς δεν επιτρέπεται να κατασκευαστεί με τον ίδιο τρόπο, ακριβώς διότι το έθιμο έχει παραδοθεί από τους προγόνους, να διοργανώνονται δηλαδή στο Forum αγώνες μονομάχων. Πρέπει λοιπόν να εφαρμοσθούν γύρω από τον χώρο της σκηνής, ευρύτερα διαστήματα μεταξύ των κιόνων και να τοποθετηθούν ολόγυρα στις στοές αποδητήρια, και στους πάνω ορόφους προεξέχοντες ενδιάμεσοι χώροι, οι οποίοι να κατασκευαστούν λαμβάνοντας υπ' όψην τόσο την ενδεδειγμένη χρήση όσο επίσης και τα κρατικά έσοδα που πηγάζουν απ' αυτήν.

Τι άλλο, μετά απ' αυτήν την περιγραφή είναι το Forum παρά ένα είδος θεάτρου; Αυτό καταφαίνεται ακόμα πιο σαφώς από το σχέδιο αυτού του Forum (εικ. 1). Και από τις τέσσερις πλευρές ολόγυρα, το Forum είναι κατειλημμένο από μια πυκνή σειρά δημοσίων κτηρίων. Μόνο δε στην βόρεια πλευρά του προβάλλει ελεύθερος ο ναός του Διός, και ακριβώς δίπλα σ' αυτόν ο προθάλαμος του κτηρίου των αξιωματικών φαίνεται να έχει φτάσει μέχρι την ελεύθερη πλατεία. Κατά τα άλλα τρέχει ολόγυρα μια στοά με δύο ορόφους. Ο χώρος στη μέση της πλατείας είναι ελεύθερος, ενώ στην παρυφή της ήταν διατεταγμένα πολυάριθμα μεγάλα και μικρά μνημεία, των οποίων οι βάσεις και οι επιγραφές είναι ακόμη ευδιάκριτες. Ποιά θα πρέπει άραγε να ήταν η αίσθηση αυτής της πλατείας; Σύμφωνα με σύγχρονες αντιλήψεις, πιθανότατα αυτή μιας μεγάλης αίθουσας συναυλιών με γαλαρία, αλλά χωρίς οροφή, αυτή μιας υπαίθριας αίθουσας συγκεντρώσεων. Με αυτό συναρτάται επίσης και η αυστηρή απομόνωση του χώρου. Όχι μόνο όψεις σπιτιών σύγχρονου τύπου έχουν κρατηθεί απολύτως σε απόσταση, αλλά επίσης και οι συμβολές δρόμων είναι πολύ περιορισμένες. Πίσω από τα κτήρια III, IV V βρίσκονται

Εικ.4. Η Ακρόπολις των Αθηνών την εποχή του Περικλή.

Εικ.5. Η Αγρόπολις των Αθηνών (από δυμάς).- (φωτ. του Alois Beer, Klagenfurt).

δύο αδιέξοδοι δρόμοι οι οποίοι δεν έχουν αχθεί μέχρι το Forum. Οι δρόμοι E, F, G, H ήταν αποκλεισμένοι στην εκβολή τους με κιγκλιδάματα, αλλά και στην βόρεια πλευρά δεν κατέληγαν οι δρόμοι ελεύθεροι, αλλά διέσχιζαν τις πύλες A, B, C, D.

Σύμφωνα με τις ίδιες αρχές έχει διαταχθεί και το Forum Romanum (εικ. 2). Η περίκλειση του χώρου είναι βέβαια πιο ποικιλότροπη, αλλά τα κτήρια που χρησιμεύουν για τον σκοπό αυτό είναι επίσης εξ' ολοκλήρου δημόσια μνημειακά κτίσματα. Κι εδώ εκβάλλουν δρόμοι μόνον αραιά και χωρίς να παραβιάζουν την περίκλειση του χώρου ως είδους μιας αίθουσας τελετών. Κι εδώ τα μνημεία δεν στέκονται στην μέση, αλλά κατά μήκος των παρυφών της πλατείας. Κοντολογής το Forum είναι για όλη την πόλη ότι είναι το Atrium για την μεμονωμένη κατοικία, η καλά διαμορφωμένη και τρόπον τινά πλούσια επιπλωμένη κύρια αίθουσα. Γι αυτό συσσωρεύτηκε επίσης εδώ μια ασυνήθιστη πληθώρα από κίονες, μνημεία, αγάλματα και άλλους καλλιτεχνικούς θυμαυρούς, διότι κατά κάποιον τρόπο προείχε να δημιουργηθεί και ένας μεγαλοπρεπής υπαίθριος εσωτερικός χώρος. Σύμφωνα με πολλαπλές εξιστορήσεις συγκεντρώνονταν συχνά σε ένα και μοναδικό Forum εκατοντάδες, ακόμα και χιλιάδες αγαλμάτων, προτομών κ.λ.π. Όλα αυτά, καλά τακτοποιημένα με τον μέσο χώρο διατηρημένο ελεύθερο, που όπως και σε μιαν αίθουσα ο εκτεθειμένος κατά μήκος των τοιχών πλούτος θα μπορούσε να επισκοπηθεί με μια ματιά και να αναδείξει την αξία του, θα έπρεπε να προκαλούσαν μια ανυπέβλητη αίσθηση. Όπως όμως εδώ κυρίως συσσωρευόταν ο θυμαυρός των έργων πλαστικής, έτσι πάλι εδώ συγκεντρώνονταν, όσο αυτό ήταν σκόπιμο και δυνατό, και τα μνημειακά κτίσματα. Ακριβώς όπως απαιτεί κι ο Αριστοτέλης από ένα πολεοδομικό συγκρότημα, να συγκεντρώνει με κατάλληλο τρόπο τους ναούς, τους αφιερωμένους στους θεούς και τα λοιπά κρατικά κτίσματα, ενώ ο Πausanias αποφαινεται ότι: "Δεν θα μπορούσε κανείς να ονομάσει πόλη, κάτι στο οποίο δεν υπάρχουν δημόσια κτήρια και πλατείες".

Με τους ίδιους κανόνες ουσιαστικά φαίνεται να έχει διαταχθεί και η πλατεία της αγοράς των Αθηνών, όσο βέβαια οι υφιστάμενες αποκαταστάσεις μπορούν να προσεγγίσουν την πραγματικότητα. Η ύψιστη έξαρση όμως αυτής της αρχής αποκαλύπτεται στα μεγάλα ιερά της ελληνικής αρχαιότητας, στην Ελευσίνα, στην Ολυμπία (εικ.3), στους Δελφούς και σε άλλα μέρη. Εδώ ενώνονται η αρχιτεκτονική, η πλαστική και η ζωγραφική σε ένα συνολικό έργο των εικαστικών τεχνών εξαιρετικής μεγαλοπρέπειας και μεγαλείου, όπως μια ρωμαλέα τραγωδία ή μια μεγάλη συμφωνία. Το πληρέστερο παράδειγμα αυτού

του είδους προσφέρει η Ακρόπολις των Αθηνών. Το υψίπεδο, διατηρημένο στη μέση ελεύθερο και περιτρογγυρισμένο από ψηλά οχυρωματικά τείχη, παρουσιάζει την βασική παραδοσιακή μορφή. Η κατώτερη πύλη εισόδου, η επιβλητική εξωτερική σκάλα και τα προπύλαια που είναι κατασκευασμένα με θαυμαστό τρόπο, είναι το πρώτο θέμα αυτής της συμφωνίας, εκτελεσμένο σε μάρμαρο, χρυσό και ελεφαντοστό, μπρούντζο και χρώμα. Οι ναοί και τα μνημεία του εσωτερικού χώρου, είναι ο μύθος του ελληνικού λαού, μεταπλασμένος σε πέτρα. Η πιο έξοχη ποίηση και σκέψη βρήκε σ' αυτόν τον καθαγιασμένο τόπο την χωρική της προσωποποίηση. Αυτό είναι στ' αλήθεια το κέντρο μιας σημαντικής πόλης, η αισθητοποίηση της κοσμοθεωρίας ενός μεγάλου λαού. Δεν πρόκειται απλώς και μόνον για ένα τμήμα ενός πολεοδομικού συγκροτήματος με την συνήθη έννοια, αλλά για ένα έργο αιώνων που ωρίμασε σε γνήσιο καλλιτέχνημα.

Είναι αδύνατο να κρύβεται, σ' αυτόν τον τομέα, ένας υψηλότερος στόχος. Ακόμη και να επιτευχθεί κάτι όμοιο, σπάνια θα πετύχαινε. Ποτέ όμως δεν θα έπρεπε να μας εγκαταλείπει η ανάμνηση τέτοιων έργων ύψιστου ύφους, τα οποία μάλλον θα έπρεπε διαρκώς, τουλάχιστον ως ιδανικά, να ζωντανεύουν στην μνήμη μας σε παρόμοια εγχειρήματα.

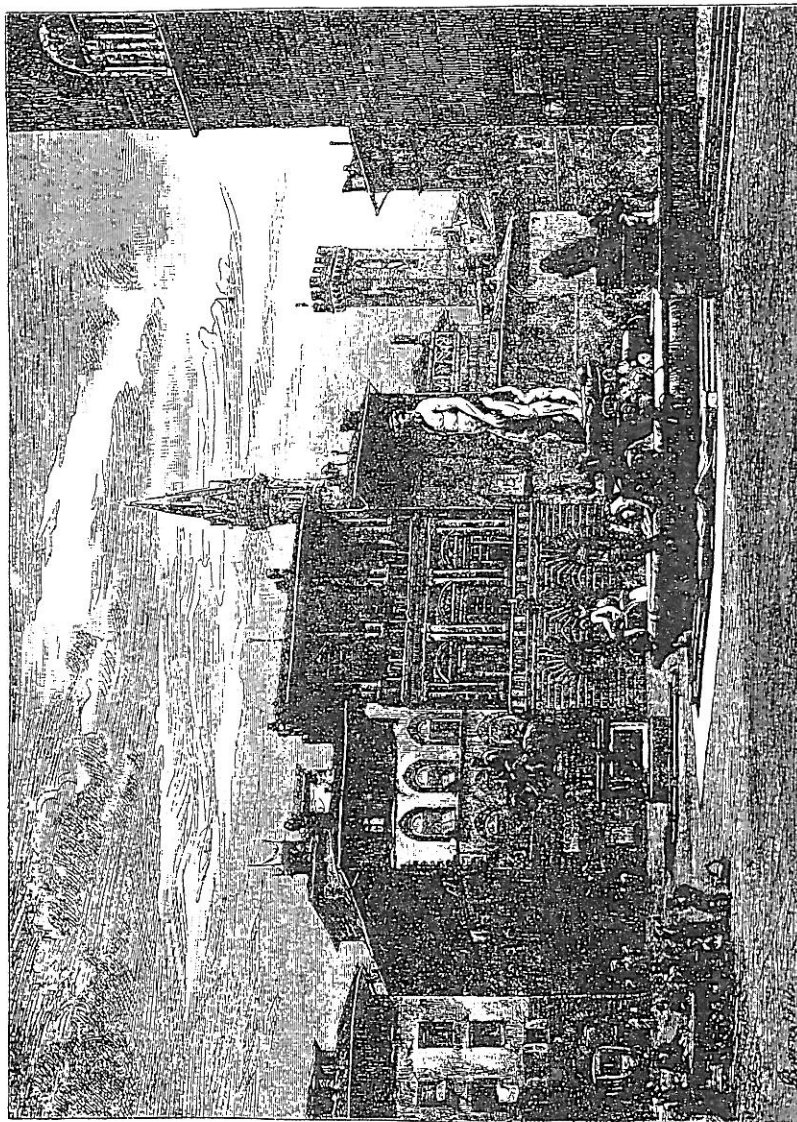
Στην περαιτέρω έρευνα των καλλιτεχνικών αρχών, σύμφωνα με τις οποίες υλοποιήθηκαν τέτοιες δημιουργίες, θα καταδειχθεί εξ' άλλου ότι τα σημαντικότερα θέματα της αρχιτεκτονικής τέχνης δεν έχουν καθόλου χαθεί, αλλά μάλλον έχουν διατηρηθεί ως εμάς και χρειάζεται μόνο μια κατάλληλη ώθηση για να αναστηθούν ολοζώντανα.

I

ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ, ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

Στα νότια της Ευρώπης, ειδικότερα στην Ιταλία, όπου όχι μόνο στα αρχαία πολεοδομικά συγκροτήματα, τουλάχιστον εν μέρει, αλλά επίσης και πολλές συνήθειες της δημόσιας ζωής έχουν διατηρηθεί για πολύ -κάποτε μέχρι και σήμερα-, οι κύριες πλατείες έχουν παραμείνει μέχρι και την νεώτερη εποχή πιστές στον τύπο του αρχαίου Forum κατά πολλαπλή άποψη.

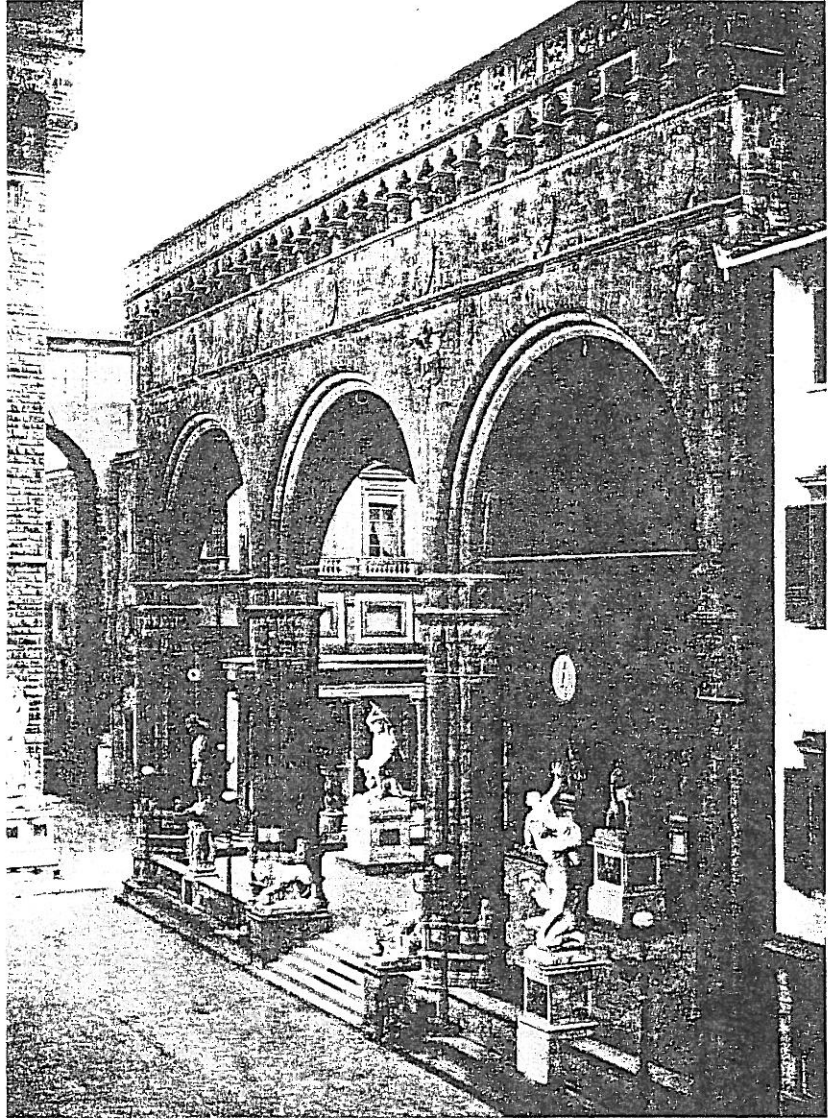
Ένα αξιόλογο τμήμα του δημόσιου βίου διατηρήθηκε σ' αυτές, και μαζί του επίσης και ένα τμήμα της δημόσιας σημασίας τους, όπως και κάποια φυσική σχέση ανάμεσα στις πλατείες και τα μνημεικά κτίσματα που τις περιβάλλουν. Η διάκριση "Αγοράς" ή "Forum" αφ' ενός και "πλατείας της αγοράς" αφ' ετέρου παρέμεινε ακλόνητη. Ομοίως και η επιδίωξη να συγκεντρωθούν σ' αυτά τα κύρια σημεία της πόλης τα πιο έξοχα κτήρια και να διακοσμηθεί αυτό το μεγαλοπρεπές κέντρο της κοινότητας με κρήνες, μνημεία, αγάλματα και άλλα έργα τέχνης και σύμβολα κλέους. Αυτές οι πολύτιμα κοσμημένες πλατείες ήταν και στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση το καμάρι και η χαρά των διαφόρων πόλεων. Σ' αυτές συγκεντρωνόταν η κυκλοφορία, εδώ διεξάγονταν δημόσιες γιορτές, διοργανώνονταν εκθέσεις, ελάμβαναν χώρα δημόσιες δραστηριότητες, γνωστοποιούνταν νόμοι, και ούτω καθ' εξής. Αυτές τις πρακτικές ανάγκες εξυπηρέτούσαν στην Ιταλία, ανάλογα με το μέγεθος και την διοίκηση της κοινότητας δύο ή τρεις τέτοιες κύριες πλατείες, σπάνια μόνο μία, ενώ πολλές φορές η διαφορά ανάμεσα στην εκκλησιαστική και την κοσμική εξουσία, που η αρχαιότητα δεν γνώριζε μ' αυτή την έννοια, εκφράζεται και στις πλατείες. Κατόπιν τούτου, προέκυψε η πλατεία του καθεδρικού ναού ως αυθύπαρκτος τύπος, συνήθως περιβαλλόμενη επίσης από Βαπτηστήριο, κωδωνοστάσιο και επισκοπικό μέγαρο. Επιπλέον διαμορφώθηκε η κοσμική κεντρική πλατεία, η "Signoria" και κοντά σ' αυτές τις δυό, ξέχωρα το "Mercato". Η

Εικ.6. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Η Signoria.

“Signoria” (βλ. ως παράδειγμα την εικ. 6) ανήκει, ως προαύλιο, στην ηγεμονική έδρα και εκτός τούτου περιβάλλεται ακόμη από παλάτια των μεγάλων ανδρών του κράτους, και είναι διακοσμημένη με ιστορικούς ανδριάντες και μνημεία. Συχνά εμφανίζεται, με κάποιο τρόπο αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη, μια “Loggia” για την σωματοφυλακή ή την πολιτοφυλακή, και μ’ αυτήν συνδεδεμένη, ή ξεχωριστά κατασκευασμένη, μια υπερυψωμένη ταράτσα για την γνωστοποίηση των νόμων ή των δημόσιων ανακοινώσεων. Το ωραιότερο παράδειγμα προς τούτο, παρατηρούμε στην Loggia dei Lanzi (στοά των λογχοφόρων), στην Φλωρεντία. Στην πλατεία της αγοράς βρίσκεται, σχεδόν ανεξαιρέτως το δημαρχείο, μια διάταξη η οποία παρατηρείται γενικά σε όλες τις πόλεις βορείως των Άλπεων. Επίσης ποτέ δεν λείπει η, ανάλογα με τα οικονομικά μέσα όσο το δυνατόν πιο εκτενής κρήνη με τεχνητή λιμνούλα, που ακόμα και σήμερα ονομάζεται συχνά “κρήνη της αγοράς” ακόμη και αν ήδη προ πολλού η χαρούμενη κίνηση της εμπορικής ζωής έχει φυλακισθεί στο γυάλινο και μεταλλικό κλουβί της “αίθουσας-αγοράς”.

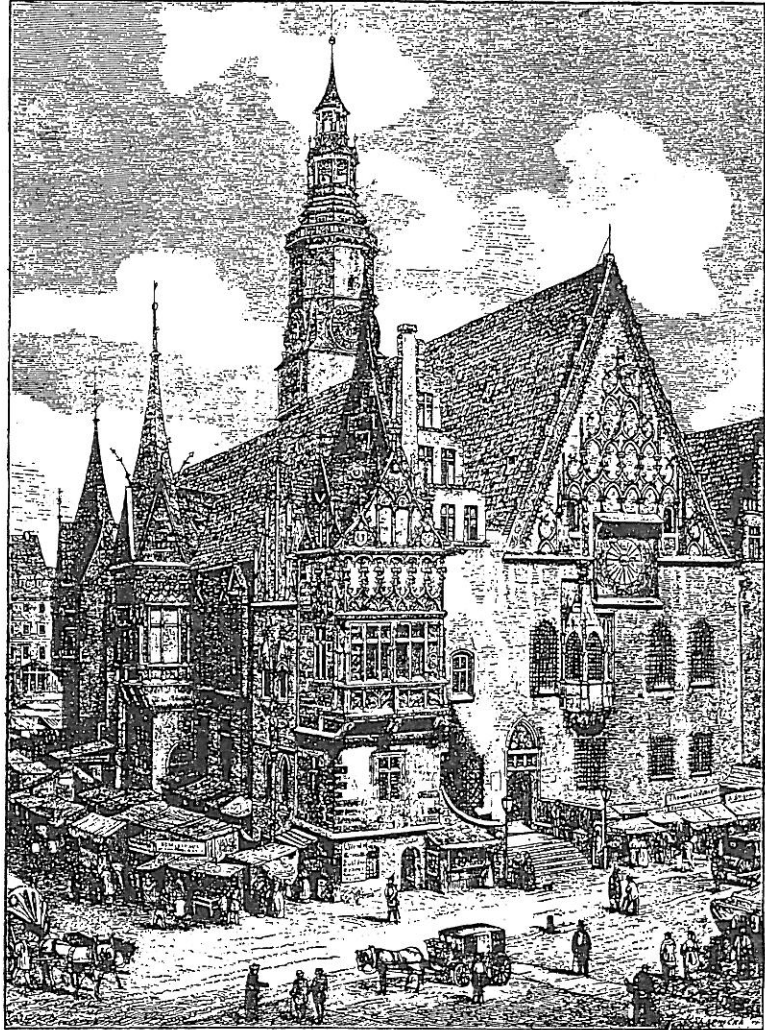
Όλα αυτά τα όποια επαναφέραμε πρόχειρα στην μνήμη μας, επιβεβαιώνουν την ζωνρή διατήρηση ενός δημόσιου βίου στις ελεύθερες πλατείες. Αλλά και η υψηλότερη καλλιτεχνική εξύψωση έως της διαμορφώσεως ενός έργου τέχνης, όμοιου μ’ αυτό της Ακρόπολης των Αθηνών, δεν έχει μείνει στην εποχή μας αδοκίμαστη. Η Piazza del Duomo στην Πίζα είναι ένα τέτοιο έργο τέχνης της πολεοδομίας, μια “Ακρόπολη” της Πίζα. Εδώ είναι συγκεντρωμένο ό,τι οι πολίτες της πόλης ήταν σε θέση να δημιουργήσουν σε εκκλησιαστική μνημειακή τέχνη, σε σημαντικότερη έκταση και πλούτο: ο εξάισιος καθεδρικός ναός, το κωδωνοστάσιο, το Βαπτιστήριο, το ασύγκριτο Campo santo. Αντίθετα καθετί το βέβηλο και τετριμένο έχει αποκλεισθεί. Η αίσθηση αυτής της αποχωρισμένης απ’ τον κόσμο πλατείας, και όμως τόσο πάμπλουτης σε πολυτιμότερα έργα του ανθρώπινου πνεύματος, είναι γι’ αυτόν τον λόγο επιβλητική. Ακόμα κι ένας, μόνο μέτρια καλλιτεχνικά ευαισθητοποιημένος άνθρωπος, δεν μπορεί να αποφύγει την αναπόδραστη δύναμη αυτής της επιβλητικής εντύπωσης. Εδώ δεν υπάρχει τίποτα που να περισπά τις σκέψεις μας, τίποτα που να μας θυμίζει την συνηθισμένη καθημερινή ενασχόληση, εδώ δεν μας παρεμποδίζει την θέα προς την σεβάσμια όψη του καθεδρικού ναού κάποιο ενοχλητικό μικρομάγαζο ενός μοντέρνου ράφτη, ή η σαβούρα κάποιου καφεενείου, μαζί με τις φωνές των αμαξάδων και των αχθοφόρων. Εδώ επικρατεί γαλήνη και η απομόνωση των εντυπώσεων καθιστά την ψυχή μας ικανή να απολαύσει και να κατανοήσει τα έργα τέχνης που είναι συσσωρευμένα εδώ.

Εικ.7. Loggia dei Lanzi (Φλωρεντία).

Με τέτοια καθαρότητα, η πλατεία του καθεδρικού ναού της Πίζα βρίσκεται εκεί σχεδόν μοναδική, αν και την πλησιάζουν και μερικά άλλα, όπως η τοποθέτηση του Αγ. Φραγκίσκου της Ασίζης ή της Certosa στην Ραβία κ.λ.π. Γενικά η νεώτερη εποχή της μόρφωσης δεν διάκειται καθόλου ευνοϊκά σε τόσο γνήσιες συγχροδίες, προτιμά κατά κάποιον τρόπο περισσότερο την εργασία αντίστιξης και γι' αυτό οι τύποι της "πλατείας του καθεδρικού ναού", της "Signoria" και της "πλατείας της αγοράς" που απαριθμήθηκαν προηγουμένως, εισρέουν αρκετά συχνά ο ένας μέσα στον άλλο, με όλες τις δυνατές ομαδοποιήσεις που χωράει ο νους του ανθρώπου. Έτσι για την πολεοδομία, ακόμα και στην πατρίδα της αρχαίας τέχνης, δεν μένει τίποτα άλλο παρά μόνο η κατασκευή παλατιού και κατοικίας. Αλλά και αυτά πλέον δεν αποτελούν πάντοτε ένα μοναδικό αρχέτυπο, αλλά συνδέουν το πρότυπο του μεγάρου του βορρά με το πρότυπο του αυλόσπιτου των νότιων χωρών. Ιδέες και τάσεις προτιμήσεων αναμιγνύονται πολλαπλώς, καθώς αναμιγνύονται και οι ίδιοι οι λαοί. Η αίσθηση για το απλά τυπικό χάνεται όλο και περισσότερο. Επί μακρότερο διατηρήθηκε αναλλοίωτη η κατηγορία της "πλατείας της αγοράς" ως μόνιμου εξαρτήματος του δημαρχείου, με την προσθήκη της κρήνης που ποτέ δεν λείπει. Είναι αρκετά γνωστό, πόσα λαμπρά αστικά τοπία οφείλει, ακόμη και ο Βορράς σ' αυτόν τον συνδυασμό. Από την πληθώρα του εδώ υπάρχοντος υλικού, θα ξεχωρίζαμε χωρίς ιδιαίτερη επιλογή μόνο μία περίπτωση: το Δημαρχείο στο Breslau με την πλατεία της αγοράς (εικ. 8), η εικόνα το οποίου παρουσιάζει ικανοποιητικά τα ποικίλα γραφικά θέληγτρα που ξεπηδούν απ' αυτήν την συνένωση.

Μ'αυτήν την ευκαιρία μας επιτραπεί προκαταβολικά μια μικρή παρατήρηση. Δεν είναι προκατειλημμένη τάση αυτής της έρευνας να συνιστά εκ νέου για σύγχρονους σκοπούς κάθε αποκαλούμενη γραφική ομορφιά, διότι σ' αυτόν ιδιαίτερα τον τομέα ισχύει η παροιμία: "Η ανάγκη σπάει σίδερα". Ό,τι έχει αποδειχθεί αναγκαίο από απόψεως υγιεινής ή άλλων επιτακτικών λόγων, αυτό πρέπει να εφαρμοσθεί, ακόμη κι αν γι' αυτό θα πρέπει να πεταχτούν στη θάλασσα πολλά γραφικά θέματα. Αυτή η πεποίθηση δεν επιτρέπεται βέβαια να μας εμποδίζει να ερευνούμε με ακρίβεια όλα, ακόμη και τα απλώς γραφικά θέματα της παλιάς πολεοδομίας και να τα παραλληλίζουμε με τις σύγχρονες συνθήκες, ώστε να βλέπουμε καθαρά πώς τίθεται το ζήτημα από την καλλιτεχνική του πλευρά. Και έτσι θα διακρίναμε ασφαλώς τι τυχόν μπορεί να περισωθεί ακόμη για μας απ' τις ομορφιές της παλιάς πολεοδομίας, και αυτό να διαφυλαχθεί τουλάχιστον ως κληρονομικό αγαθό. Αυτού προϋποτιθεμένου, θα έ-

Εικ.8. BRESLAU: Η πλατεία του Δημαρχείου.

μενε σ' αυτό το σημείο ακόμη εκκρεμές, ποιά και πόσα από τα θέματα των προγόνων μας μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ακόμη και σήμερα. Αντιθέτως, προεισαγωγικά ας διαπιστωθεί καθαρώς θεωρητικά, ότι στον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση υφίστατο ακόμα μία ζωντανή πρακτική αξιοποίηση των πλατειών της πόλης για δημόσια ζωή, και σε συνάρτηση μ' αυτό υπήρχε μια συμφωνία ανάμεσα σ' αυτές τις πλατείες και τα προσκείμενα δημόσια κτήρια, ενώ σήμερα αυτές χρησιμεύουν το πολύ ως χώρος στάθμευσης οχημάτων, ενώ για μια καλλιτεχνική σύνδεση της πλατείας με τα κτήρια ούτε λόγος πιά δεν γίνεται. Σήμερα λείπει η αγορά κοντά στα κοινοβούλια που περιβαλλόταν από στοές, η κατανυκτική ησυχία στα πανεπιστήμια και τούς καθεδρικούς ναούς, ο συνωστισμός των ανθρώπων, με όλη την δραστηριότητα της εμπορικής ζωής, στα δημαρχεία και γενικά η κυκλοφορία, εκεί ακριβώς που στην αρχαιότητα υπήρξε πιο ζωηρή, δηλαδή στα δημόσια μνημειακά κτίσματα. Τώρα πια λείπουν όλα ακριβώς όσα μέχρι τώρα μπορούσαν να εξαρθούν ως χαρακτηριστικά της παλιάς λαμπρότητας των πλατειών.

Με εντελώς όμοιο τρόπο έχει αντιστραφεί η σχέση αναφορικά και με τον γλυπτικό διάκοσμο των πλατειών, και μάλιστα όχι προς όφελος των νέων σύγχρονων συγκροτημάτων. Ο πλούτος των αρχαίων Fora σε αγάματα αναφέρθηκε ήδη. Το ότι απ' αυτό το είδος αγάπης των μεγάλων ρυθμών για την τέχνη ένα ικανό μέρος διατηρήθηκε ακόμη, βεβαιώνει ένα και μόνο βλέμμα στην ήδη παρουσιασθείσα εικόνα της Signoria της Φλωρεντίας και της Loggia dei Lanzi στην ίδια πλατεία.

Ειδικά στη Βιέννη, αυτόν τον καιρό, ανθεί μία έξοχη σχολή γλυπτικής και ο αριθμός σημαντικών έργων που είναι προϊόντα της, πραγματικά δεν είναι ασήμαντος. Αλλά -εξαιρουμένων λίγων, για τα οποία θα μιλήσουμε- αυτά δεν στολίζουν τις δημόσιες πλατείες, αλλά μόνο τα δημόσια κτίσματα. Πλούσιος και πολύτιμος είναι ο γλυπτικός διάκοσμος των δύο Αυτοκρατορικών Μουσείων, ομοίως και το προς αυτήν την κατεύθυνση ήδη κατασκευασμένο τμήμα του κτηρίου του Κοινοβουλίου, και όχι λιγότερο και εκείνο που βρίσκεται ακόμα υπό κατασκευή. Τα δύο Αυτοκρατορικά Θέατρα, το Δημαρχείο της Βιέννης, το νέο Πανεπιστήμιο, η Votivkirche δέχθηκαν πολυάριθμα εξαιρετά έργα πλαστικού διακόσμου. Η Votivkirche σταδιακά θα γεμίσει με μια σειρά τυμβοειδών μνημείων, κατά το πρότυπο των παλιών καθεδρικών ναών. Αυτό επίσης έχει ήδη αρχίσει να γίνεται στο Πανεπιστήμιο και στο Αυστριακό Μουσείο. Τι γίνεται όμως με τις δημόσιες πλατείες; Εδώ μεταστρέφεται αμέσως η αποκτημένη ευχά-

ριστη εικόνα ακριβώς στο αντίθετό της, και έτσι έχει το πράγμα όχι μόνο στην Βιέννη, αλλά λίγο πολύ παντού.

Ενώ στα μνημειακά κτίσματα προκύπτει τόσο πολύς χώρος για γλυπτικό διάκοσμο, ώστε να πρέπει να συγκληθούν επιτροπές, μόνο και μόνο για να βρουν τι μπορεί κανείς να τοποθετήσει εκεί, σε μια ολόκληρη πόλη συχνά μετά από πολυετή αναζήτηση δεν βρίσκεται καμιά πλατεία στην οποία θα μπορούσε να τοποθετηθεί κατ' ευχήν έστω και ένα άγαλμα, παρόλο που όλες ανεξαιρέτως είναι άδειες. Αυτό είναι σίγουρα παράξενο. Επιπλέον, μετά από πολύ ψάξιμο, όλες οι γιγαντιαίες άδειες νεώτατες πλατείες απορρίπτονται τελικά ως ακατάλληλες, και έτσι το επί μακρόν άστεγο μνημείο τοποθετείται επιτέλους σε μία παλιά μικρή πλατεία. Αυτό είναι ακόμη πιο παράξενο! Αυτή την τύχη δοκίμασε και το όμορφο "Gänsemädchen" (το κορίτσι με την χήνα), που "περιπλανιόταν" για πολύ καιρό, μέχρις ότου βρήκε μια λιτή θεσούλα στη γωνία κάποιων δρόμων. Ομοίως και ο "πατέρας Haydn", ο οποίος τελικά κατέληξε, προς γενική ικανοποίηση, σε μια μικρή παλιά πλατεία. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με τον "πατέρα Radetzky", διότι η νέα μεγαλοπρεπής πλατεία για την οποία ήταν προωρισμένος, αποδείχθηκε κατά την δοκιμή του εκμαγείου αναμφίβολα ως ακατάλληλη, και έτσι αυτό το ρωμαλέο μνημείο θα πρέπει να βρει θέση σε μια παλιά, ούτως ή άλλως περιορισμένη πλατεία, διακοσμημένη με κρήνη και "στήλη της θεοτόκου". Όταν ευτυχώς θα συμβεί αυτό, το καλλιτέχνημα θα δείξει εδώ όλη του την αξία, και θα εξασκήσει μια ισχυρή αίσθηση για την οποία κανένας καλλιτέχνης που μπορεί εκ των προτέρων να αντιληφθεί την έκταση τέτοιων επιδράσεων, δεν θα δίσταζε ασυλλόγιστα να αναλάβει την πλήρη ηθική ευθύνη*.

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης διαστροφής, αποτελεί η ιστορία του "Κολοσσού του Δαβίδ" του Μιχαήλ Αγγέλου, που εκτυλίχθηκε στην Φλωρεντία, την πατρίδα και μεγάλη σχολή της παλιάς μνημειακής μεγαλοπρέπειας. Εκεί στεκόταν το γιγαντιαίο μαρμάρινο άγαλμα στον πέτρινο τοίχο του Palazzo Vecchio, αριστερά, δίπλα στην κύρια είσοδο, στην θέση που είχε επιλεγεί απ' τον ίδιον τον Μιχαήλ Αγγέλο. Καμιά σύγχρονη επιτροπή δεν θα επέλεγε αυτή την θέση· γι' αυτό κόβει κανείς το κεφάλι του. Η κοινή γνώμη θα εκλάμβανε την πρόταση αυτής της φαινομενικά πολύ ασήμαντης και χειρίστης πλατείας είτε για αστείο, είτε για τρέλλα. Ο Μιχαήλ Άγγελος όμως την επέλεξε, και ο Μιχαήλ Άγγελος πρέπει να κατα-

* Εν τω μεταξύ έγινε αυτή η τοποθέτηση του μνημείου και επαληθεύει την παραπάνω προϋπόθεση.

λάβαινε από τέτοια πράγματα. Εκεί στεκόταν το μαρμάρινο άγαλμα από το 1504 έως το 1873. Όλοι όσοι έχουν δει το εντυπωσιακό αριστούργημα στην ιδιότυπη θέση, μαρτυρούν την τεράστια επίδραση που εδώ ακριβώς μπορούσε αυτό να εξασκήσει. Σε αντίθεση με τον σχετικά περιορισμένο χώρο της πλατείας, και εύκολα συγκρινόμενο με τους περαστικούς ανθρώπους, φαινόταν το γιγαντιαίο άγαλμα να αναπτύσσεται ακόμα περισσότερο στις διαστάσεις του. Ο σκοτεινός ομοιόμορφος, κι όμως στιβαρός ισόδομος τοίχος του παλατιού, έδινε ένα φόντο που για τον τονισμό όλων των γραμμών του κορμιού δεν θα μπορούσε να είχε επινοηθεί καλύτερα. Ένα μέρος αυτής της εντύπωσης μπορεί κανείς ακόμη να διαπιστώσει στην μεγάλη φωτογραφία της Alinari. Έκτοτε βρίσκεται ο Δαβίδ σε μια αίθουσα της Ακαδημίας, κάτω από έναν γυάλινο θόλο, κατασκευασμένο ειδικώς γι' αυτό, ανάμεσα σε γύψινα εκμαγεία, φωτογραφίες και αποτυπώσεις σε κάρβουνο έργων του Μιχαήλ Αγγέλου, ως υπόδειγμα για σπουδή και ως αντικείμενο έρευνας για ιστορικούς και κριτικούς. Απαιτείται μια ιδιαίτερη πνευματική προετοιμασία για να υπερνικήσει κανείς όλους τους γνωστούς παράγοντες μιας τέτοιας φυλακής της τέχνης, που αποκαλείται μουσείο και καταπνίγει την αίσθηση, ώστε επιτέλους να καταλήξει στην απόλαυση του έξοχου έργου. Αλλά ούτε κι έτσι ικανοποιήθηκε το καλλιτεχνικώς φωτισμένο πνεύμα της εποχής. Ο Δαβίδ χύθηκε και σε μπρούντζο στο μέγεθος του προτοτύπου και εκτέθηκε πάνω σε ψηλό βάθρο σε μία μεγάλη ελεύθερη πλατεία (φυσικά ακριβέστατα στο κέντρο του κύκλου), έξω από την Φλωρεντία, στην Viale dei colli· μπροστά μια όμορφη θέα, προς τα πίσω καφενεία, στα πλάγια χώρος στάθμευσης οχημάτων, καταμεσής ενός Corso, ολόγυρα τα βουιτά των ξεναγών. Εδώ ο ανδριάντας δεν δημιουργεί καμία αίσθηση και συχνά ακούει κανείς να υποστηρίζεται η άποψη, ότι η μορφή δεν μπορεί να υπερβαίνει πολύ το φυσικό μέγεθος. Ο Μιχαήλ Άγγελος όμως ήξερε πράγματι καλύτερα να στήσει το έργο του, και οι παλαιοί το κατανόησαν γενικά καλύτερα απ' ότι εμείς σήμερα.

Η αποφασιστική αντίθεση ανάμεσα στο άλλοτε και το τώρα σ' αυτήν την περίπτωση, συνίσταται στο ότι εμείς ψάχνουμε πάντα ει δυνατόν μεγαλοπρεπείς πλατείες για κάθε αγαλματάκι και μ' αυτόν τον τρόπο συμπιέζουμε την εντύπωση, αντί να την προαγάγουμε μέσω ενός ουδέτερου φόντου, όπως αυτό το διαλέγουν σε παρόμοιες περιπτώσεις οι πορταίτιστες για τις προσωπογραφίες τους.

Ένας άλλος παράγων συνδέεται στενά μ' αυτά. Οι αρχαίοι τοποθετούσαν όπως αποδείχθηκε, τα μνημεία και τα αγάλματά τους γύρω από τους τοίχους των πλατειών τους, πράγμα για το οποίο οι δύο

απόψεις της Signoria στην Φλωρεντία, που παρατέθηκαν προηγουμένως παρέχουν μια έκδηλη απόδειξη. Στους τοίχους όμως γύρω από μια πλατεία υπάρχει αρκετός χώρος για εκατοντάδες από αγάλματα, τα οποία θα στέκονταν όλα καλά, διότι –όπως αυτό καταδείχθηκε στην περίπτωση του Δαβίδ– πάντα θα έβρισκαν εκεί ένα ευνοϊκό φόντο. Εμείς όμως θεωρούμε κατάλληλο μόνο το μέσον της πλατείας, γεγονός όμως απ' το οποίο προκύπτει ήδη, ότι σε κάθε μια πλατεία, οσοδήποτε μεγάλη κι αν είναι αυτή, μπορούμε στην καλύτερη περίπτωση να κάνουμε μία μόνο μοναδική διάταξη. Αν όμως η πλατεία είναι ακανόνιστη κι επομένως γεωμετρικώς δεν μπορεί να σταθμιστεί ένα κέντρο, τότε δεν μπορούμε καθόλου να τοποθετήσουμε αυτό το ένα και μοναδικό μνημείο και έτσι η πλατεία πρέπει να μείνει ες αεί εντελώς άδεια.

Αυτός όμως ο συλλογισμός οδηγεί σε μια άλλη αρχή παλαιών πολεοδομικών συνόλων, στην οποία είναι αφιερωμένο το επόμενο κεφάλαιο.

II

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΧΩΡΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ

Όλες σχεδόν οι διατάξεις κρηνών ή μνημείων, όπως τις είχαν εκπονήσει οι παλιοί, είναι διδακτικές, όσον αφορά την εκμετάλλευση των δεδομένων συνθηκών. Τόσο ξεκάθαρες όπως κατά την αρχαιότητα, δεν είναι οι βασικές αρχές κατά τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, αλλά ολοφάνερα ούτε και στις μέρες μας. Στο ρωμαϊκό Forum δηλαδή, η διατήρηση ελεύθερου του μέσου χώρου είναι χειροπιαστή. Όποιος δεν το αντιλαμβάνεται, δεν καταλαβαίνει απολύτως τίποτε. Αυτό, μπορεί να το διαβάσει κανείς και στον Βιτρούβιο, ότι δηλαδή ο μέσος χώρος δεν ανήκει στα αγάλματα, αλλά στους μονομάχους. Το ερώτημα γίνεται πιο περίπλοκο στις νεώτερες εποχές. Παραβλέποντας το ότι όσο πλησιάζει η πρόοδος την εποχή μας, όλο και περισσότερο πληθαίνουν και οι περιπτώσεις των διατάξεων στην μέση των πλατειών, φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις η επιλογή των θέσεων τοποθέτησης κρηνών ή ανδριάντων ειρωνεύεται κάθε ορισμό. Δίχως άλλο εμφανίζονται ακατανόητες θέσεις, και όμως πρέπει κανείς να παραδεχθεί, ότι όπως και στον Δαβίδ του Μιχαήλ Αγγέλου, μια λεπτή μολαταύτα αίσθηση οδηγούσε την επιλογή, διότι τα πάντα έχουν ταιριαχθεί με τον καλύτερο τρόπο. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα αίνιγμα -το αίνιγμα της φυσικής, ενστικτώδους αίσθησης για την τέχνη, η οποία ολοφάνερα, στους παλιούς αριστοτέχνες δημιουργούς οδηγούσε σε θαύματα, χωρίς ασήμαντες παραγράφους αισθητικής και άχρηστους κανόνες, ενώ εμείς, ερχόμαστε δεύτεροι, τρέχοντας με τον χάρακα και διαβήτη, και νομίζουμε ότι με την άκομψη γεωμετρία λύνουμε λεπτά ζητήματα της αίσθησης.

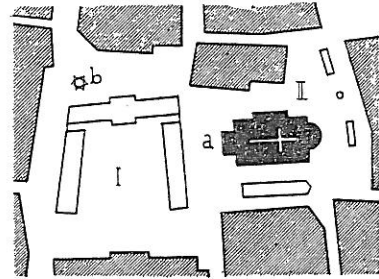
Κουτσά στραβά μπορεί ακόμα να κατορθώσουμε σε μία και μόνο περίπτωση να ψευτοκοιτάξουμε αυτό το ασυναίσθητο δημιούργημα, να εξαγάγουμε τους λόγους της θετικής επίδρασης, και όλα αυτά να τα σφουρηλατήσουμε σε λόγια. Στην επόμενη όμως και στην μεθεπόμενη περίπτωση, όλα πάλι φαίνονται να είναι διαφορετικά, και έ-

ται μια συμπύκνωση σ' έναν βασικό κανόνα με γενική ισχύ μοιάζει να είναι αδιανόητη. Εν τούτοις πρέπει να αποτολμηθεί η προσπάθεια να ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα όσον αφορά την λογική τους, διότι είναι πλέον κάτι παραπάνω από σαφές ότι σ' αυτήν την περίπτωση έχουμε, ήδη προ πολλού χάσει τήν φυσική αίσθηση και έτσι δεν μπορούμε πια να επιτύχουμε το σωστό μη συνειδητά. Οι αποδείξεις γι' αυτά θα συρρεύσουν στα ακόλουθα ευθύς αμέσως με εντελώς τρομακτικό τρόπο. Εδώ δεν βοηθάει τίποτα άλλο, εκτός από το να καταπολεμήσουμε την αρρώστια της άκαμπτης γεωμετρικής κανονικότητας, που κρυφά έχει εισχωρήσει μέσα μας, πάλι με το αντίδοτο της λογικής θεωρίας. Μόνο αυτή η διέξοδος μάς απομένει ακόμη για να εμβαθύνουμε στην ελευθερία της σύνθεσης των παλιών δημιουργών καλλιτεχνών, και για να ξαναχρησιμοποιήσουμε συνειδητά τα ίδια μέσα, τα οποία οι γλύπτες, σε καιρούς παραδοσιακής άσκησης της τεχνης, κρατούσαν ασυναίσθητα στην σωστή γραμμή.

Το προκείμενο ερώτημα φαίνεται μικρό και στενά περιορισμένο, κι όμως είναι δύσκολο να γίνει κατανοητό με λέξεις. Μια παραβολή, παρμένη από την καθημερινή ζωή, θα μπορούσε ίσως να βοηθήσει να ξεπεράσουμε την δυσκολία ενός ορισμού, μόνο που εκ των προτέρων θα πρέπει να παρακαλέσουμε να μην αγανακτήσετε εξ' αιτίας του φαινομενικά τετριμένου της παραβολής.

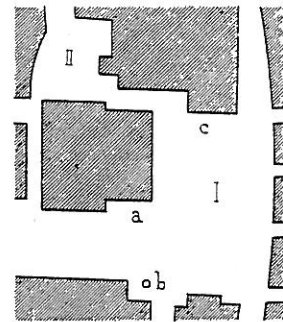
Είναι αξιοπρόσεκτο, ότι όταν τα παιδιά στα παιχνίδια τους δίνουν διέξοδο στην εσωτερική καλλιτεχνική ορμή τους σε σχέδια ή σε μορφές πλαστικής, πάντα δημιουργούν κάτι όμοιο μ' αυτά που βρίσκει κανείς στα, ακόμα πρόμα προϊόντα της τέχνης των πρωτόγωνων λαών. Αλλά και όσον αφορά την διάταξη των μνημείων μπορεί κανείς να παρατηρήσει το ίδιο. Η αγαπημένη τους χειμερινή διασκέδαση, η οποία επιτρέπει αυτόν τον παραλληλισμό, είναι η λεγόμενη "έκθεση των χιονάνθρώπων". Αυτοί οι χιονάνθρωποι στέκονται στις ίδιες θέσεις, όπου υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα περιμέναμε, σύμφωνα με τις παλιές μεθόδους, μνημεία και κρήνες. Πώς λοιπόν επιτυγχάνεται μια τέτοια διάταξη; Πολύ απλό. Ας σκεφθεί κανείς την ελεύθερη πλατεία μιας εμπορικής επαρχιακής πόλης, πυκνά χιονισμένη, με εδώ κι εκεί διάφορους δρόμους, όπου το χιόνι έχει σβήσει απ' το πέρασμα των πεζών και των αμαξιών. Αυτές είναι λοιπόν οι φυσικές, οι ήδη απ' την κυκλοφορία δεδομένες οδοί επικοινωνίας, ανάμεσα στις οποίες περισσεύουν κατόπιν ακανόνιστα διασκορπισμένες ανέπαφες απ' την κυκλοφορία νησίδες. Επάνω σ' αυτές στέκονται οι χιονάνθρωποι μας, διότι μόνο εκεί βρέθηκε το απαραίτητο καθαρό χιόνι.

Σε τέτοιες ακριβώς, ανέγγιχτες απ' την κυκλοφορία θέσεις, υψώνονται επίσης στις παλιές κοινότητες και οι κρήνες και τα μνημεία. Αυτό, το κατανοεί κανείς αμέσως ακόμα καλύτερα, όταν παρατηρεί τα αστικά τοπία του Μεσαίωνα, ακόμα και της Αναγέννησης, και δεν παραβλέπει, πως τις πιο πολλές φορές οι πλατείες, χωρίς λιθόστρωση και ούτε καν ισοπεδωμένες, με δρόμους, υδροχόους κ.λ.π. ανοιγμένους απ' την χρήση, δείχνουν το φυσικό έδαφος, όπως δηλαδή συμβαίνει και σε μας ακόμη, στα χωριά. Εάν τώρα πρόκειται π.χ. για την εγκατάσταση μιας κρήνης, τότε αυτονόητα αυτή δεν θα τοποθετηθεί στη μέση, πάνω στο στενό κατάστρωμα του δρόμου, αλλά σε κάποια νησίδα ανάμεσα στις κατευθύνσεις της κυκλοφορίας.

Εικ. 9. ΝΥΡΕΜΒΕΡΓΗ. I. Πλατεία της αγοράς II. Frauenplatz a. Εκκλησία της Θεοτόκου b. Η "όμορφη κρήνη".

Όταν αργότερα αναπτυχθεί σταδιακά η κοινότητα σε ένα ευρύτερο σύνολο με αυξανόμενο πλούτο, τότε ισοπεδώνεται και πλακοστρώνεται η πλατεία, η κρήνη όμως παραμένει στην θέση της. Αν τέλος και αυτή αντικατασταθεί από μία καινούργια και πιο δαπανηρή, τότε και τούτη, τις πιο πολλές φορές παραμένει στην ίδια θέση. Έτσι, καθεμιά απ' αυτές τις θέσεις έχει την σημασία της, την ιστορία της, και τώρα πια κατανοεί κανείς γιατί οι κρήνες και τα μνημεία δεν στέκονται πάνω στους κύριους άξονες της κυκλοφορίας, ούτε στην μέση των πλατειών, αλλά ούτε και στην οπτική ευθεία των κύριων πυλών, αλλά βρίσκονται κατά προτίμηση πλαγίως όλων αυτών – ακόμα και στον Βορρά – όπου οι αρχαίες ρωμαϊκές παραδόσεις μόνο με δυσκολία θα μπορούσαν να κατανοηθούν. Τώρα πια αντιλαμβάνεται κανείς, τον λόγο για τον οποίο πάντοτε, σε κάθε πόλη, σε κάθε πλατεία διαφοροποιείται και η διάταξη: διότι επίσης και οι εκβολές των δρόμων, οι κατευθύνσεις κυκλοφορίας, οι πρώην νησίδες, ολόκληρη η ιστορική εξέλιξη των πλατειών είναι ακριβώς διαφορετικές. Αντ λαμβάνεται κανείς, γιατί επίσης ενίοτε εμφανίζεται να επιλέγεται τὸ μέσο της

Εικ. 10. ROTHENBURG a.d. TAUBER. I. Πλατεία της αγοράς a. Δημαρχείο b. Κρήνη c. Οινοποτείο

πλατείας και γιατί μεταγενέστερα μνημεία διατάσσονται πολύ συχνά σύμφωνα με νεώτερα συμμετρικά πρότυπα, ενώ ειδικά οι κρήνες της αγοράς, βασισμένες προφανώς σε αρχαιότατη βασική αρχή, βρίσκονται πολύ συχνά ασύμμετρα πάνω σε τέτοιες πλατείες - νησίδες και μάλιστα συνήθως πλάι σ' έναν βασικό δρόμο που εκβάλλει στην κύρια γωνία της πλατείας. Ίσως εκεί κάποτε να είχε επενεργήσει αποφασιστικά το πότισμα των ιπποζυγίων, ή και άλλοι παράγοντες, και έτσι παρέμεινε αυτή η διάταξη. Έξοχα παραδείγματα αυτού του είδους είναι: η διάταξη της ονομαζόμενης "όμορφης κρήνης" στην πλατεία της αγοράς της Νυρεμβέργης όπως φαίνεται στο παρατιθέμενο σκίτσο της εικ. 9. Επιπλέον, η πάλι κάπως αλλιώς διαπλασμένη διάταξη της κρήνης στην πλατεία της αγοράς του Rottenburg an der Tauber (εικ. 10). Στις περισσότερες γερμανικές πόλεις επαναλαμβάνεται η διάταξη της Νυρεμβέργης, σπανιότερα δε συναντάται μια επιλογή πλατείας όμοιας με τον τύπο εκείνης του Rottenburg, σχεδόν ποτέ όμως δεν στέκονται οι αποδεδειγμένα παλιές και παραδοσιακές κρήνες στο γεωμετρικό κέντρο βάρους της πλατείας.

Στην Ιταλία μπορούν να αναφερθούν τα εξής παραδείγματα τέτοιων διατάξεων: η κρήνη μπροστά απ' το Palazzo Vecchio στην Signoria στην Φλωρεντία, η κρήνη μπροστά στο Palazzo Comunale στην Perugia, τέλος δε η διάταξη στην Piazza Farnese στην Ρώμη, όπου και πάλι η κρήνη βρίσκεται στην γραμμή του δρόμου και όχι στον άξονα του παλατιού ή στην μέση της πλατείας.

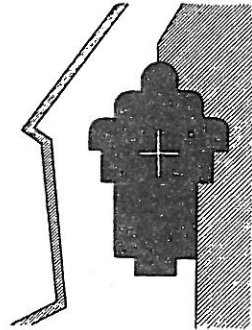
Από τις διατάξεις μνημείων αυτού του τύπου, μια από τις διδακτικότερες είναι αυτή του έφιππου ανδριάντα του Cattamelatta, του Donatello, μπροστά στον Αγ. Αντώνιο στην Πάδουα. Αυτή η παράξενη, εντελώς αναχρονιστική διάταξη, δεν μπορεί παρά να συσταθεί αρκετά έντονα για σπουδή. Κατ' αρχήν εκπλήσσεται κανείς λόγω της έντονης σύγκρουσης προς την δική μας, πάντα ίδια μοναδική επιλογή του χώρου της πλατείας. Έπειτα αντιλαμβάνεται κανείς την εξαιρετική επίδραση του μνημείου σ' αυτήν την ιδιότυπη θέση και τελικά πείθεται κανείς, ότι αν αυτό ήταν εκτεθειμένο στο μέσο της πλατείας, η αίσθηση δεν θα μπορούσε να είναι ούτε κατά το ελάχιστο τόσο μεγάλη. Αν αποδεχθεί όμως κανείς κατ' αρχήν την μετατόπιση απ' το μέσο της πλατείας, επακολουθούν κι όλα τ' άλλα, ακόμα και το γύρισμα του ίδιου του δρόμου.

Στον αρχαίο κανόνα - τα μνημεία να εκτίθενται γύρω από τις παρυφές των πλατειών - συνταιριάζεται λοιπόν και ο ακόλουθος μεσαιωνικός και περισσότερο Βόρειος: τα μνημεία, ιδιαίτερα όμως οι κρήνες στις εμπορικές πλατείες, να τοποθετούνται στα

νεκρά σημεία της κυκλοφορίας. Και τα δύο συστήματα αλληλοκαλύπτονται αρκετά συχνά. Κοινά σημεία και στις δύο περιπτώσεις είναι η αποφυγή των κυκλοφοριακών ρευμάτων, του μέσου των πλατειών και γενικά των κεντρικών αξόνων, αλλά και μια ιδιαίτερα ευχάριστη καλλιτεχνική αίσθηση. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι σ' αυτό το φυσικό σύστημα, οι απαιτήσεις της κυκλοφορίας και αυτές της καλλιτεχνικής αίσθησης ικανοποιούνται αμοιβαία. Κι όμως, αυτό είναι κατανοητό, διότι ό,τι κατά την μία έννοια σημαίνει η διατήρηση των ρευμάτων κυκλοφορίας ελεύθερων, αυτό σημαίνει και στην άλλη περίπτωση η διατήρηση του οπτικού άξονα ελεύθερου. Εύκολα γίνεται κατανοητό ότι ούτε και η οπτική ευθεία προς κύριες πύλες, προς έξοχα διακοσμημένα τμήματα κτηριών κ.λ.π. επιτρέπεται να εμποδιστεί από μνημεία, διότι σ' αυτή την περίπτωση το μνημείο ενοχλεί την εικόνα του κτηρίου. Αλλά και αντιθέτως, πλούσια και ποικίλως διαρθρωμένα τμήματα κτηριών είναι ό,τι πιο ακατάλληλο φόντο για ένα μνημείο. Συνεπώς, πρέπει και από καθαρά καλλιτεχνική άποψη να μετατοπισθούν τα μνημεία από τους κεντρικούς άξονες προς τα πλάγια, όπως αυτό συνέβαινε χωρίς εξαίρεση ήδη στην αρχαία Αίγυπτο. Όπως ακριβώς τα αγάλματα των Φαραώ και οι οβελίσκοι βρίσκονταν πλάι στις πύλες των ναών, έτσι στέκονται και ο Gattamelata και ο μικρός κίονας δίπλα στην είσοδο, στην πλατεία του καθεδρικού ναού. Αυτό είναι όλο το μυστικό, που σήμερα έχει γίνει τόσο δύσκολα κατανοητό.

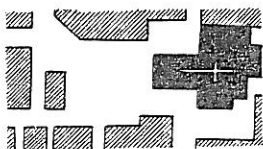
Αλλά ο κανόνας της διατήρησης ελεύθερου του μέσου χώρου, δεν ισχύει απλώς και μόνο για τα μνημεία και τις κρήνες, αλλά επίσης και όσον αφορά και κτήρια, κυρίως δε τις εκκλησίες, οι οποίες σήμερα, πάλι σχεδόν ανεξαιρέτως, τοποθετούνται στην μέση της πλατείας, εντελώς αντίθετα προς τις παλιές συνήθειες. Η εγγύτερη έρευνα αυτών των συνθηκών διδάσκει ότι οι εκκλησίες παλιότερα, κυρίως στην Ιταλία, δεν ανεγείρονταν ως ελεύθερα κτίσματα. Στην Ιταλία, μ' αυτήν την πρόσ- ή την ενοικοδόμηση των εκκλησιών προς μία, δύο ή τρεις πλευρές, σχετίζονται επίσης και αξιοπρόσεκτες διαμορφώσεις πλατειών, οι οποίες τώρα πλέον θα τεθούν υπό έρευνα.

Οι εκκλησίες της Πάδουας προσφέρουν μία ολόκληρη σειρά υποδειγμάτων διαφόρων ενοικοδομήσεων. Προς μία μόνο πλευρά

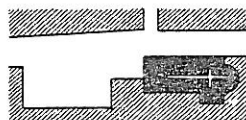

Εικ. 11. ΠΑΔΟΥΑ:
S. Giustina.

προσοικοδομημένη είναι η S. Giustina (Εικ. 11.), προς δύο πλευρές ο S. Antonio και η del Carmine, ενώ η εκκλησία των Ιησουιτών είναι προσοικοδομημένη προς μιάμιση πλευρά. Οι υφιστάμενες πλατείες είναι πολύ ακανόνιστες.

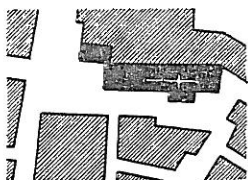

Εικ. 12. VERONA: Πλατεία του καθεδρικού ναού.

Εικ. 13. VERONA: S. Fermo Maggiore.

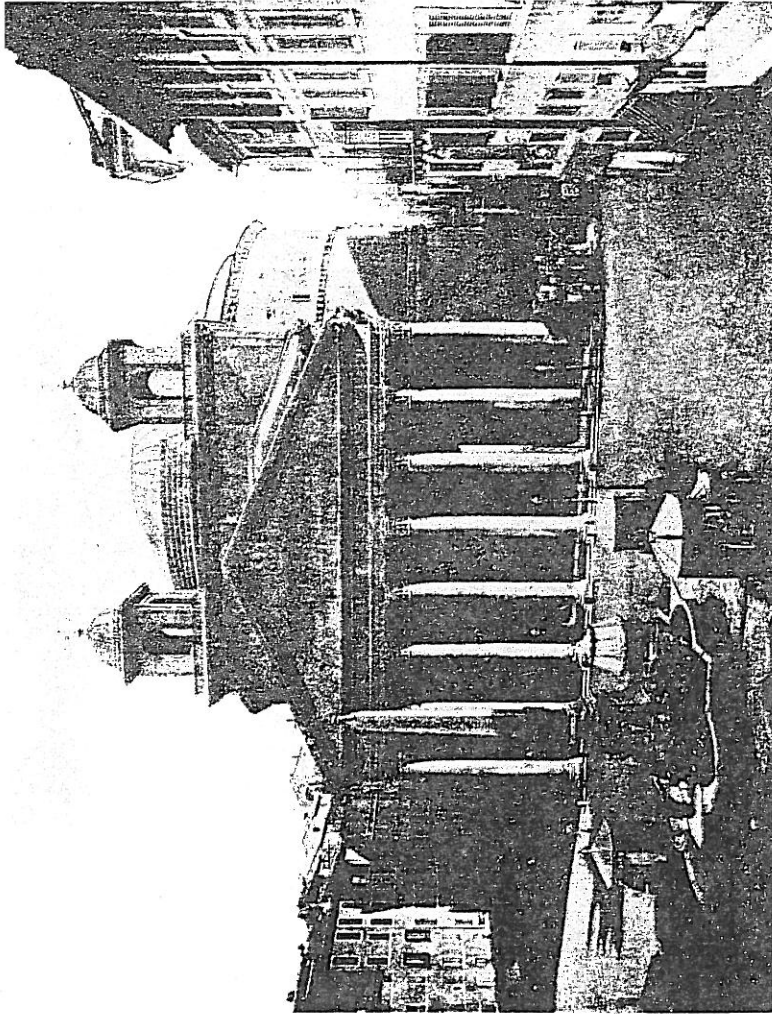
Στην Verona, όλες ανεξαιρέτως οι εκκλησίες είναι ενοικοδομημένες, ή τουλάχιστον προσοικοδομημένες, ενώ μία μόνο επιδίωξη είναι ευδιάκριτη, μπροστά δηλαδή στην κύρια πύλη να δημιουργηθεί μία μεγαλύτερη πλατεία. Το ίδιο συμβαίνει και στον καθεδρικό ναό (εικ. 12), στον S. Fermo Maggiore (εικ. 13), στην Αγ. Αναστασία (εικ. 14) και σε άλλες εκκλησίες. Βλέπει κανείς σ' όλες αυτές τις πλατείες, ότι κάθε μια έχει και την ιστορία της. Όλες τους όμως είναι εντυπωσιακές, οι δε εκκλησίες αυτές καθ' εαυτές, επιτυγχάνουν με τις κύριες προσόψεις και τις πύλες τους μια γαλήνια και σημαντική αίσθηση.

Εικ. 14. VERONA: S. Anastasia

Ομοίως και στην Piacenza, όλες οι εκκλησίες (ακόμα και ο ίδιος ο καθεδρικός ναός) είναι ενοικοδομημένες. Η πλατεία του καθεδρικού ναού βρίσκεται μπρός στην κύρια πύλη, προς την κατεύθυνση της οποίας εκβάλλει ένας δρόμος. Σπανιότερα συναντάται η τοποθέτηση της πλατείας στα πλάγια της εκκλησίας, όπως στην παρατιθέμενη εικ. 17, η οποία προέρχεται από το πολεοδομικό σχέδιο του Palermo μπροστά από την S.Cita.

Ήδη αυτές και μόνον οι περιπτώσεις και η αντίθεσή τους προς το τελείως αντίθετο σύγχρονο σύστημα, συνιστούν λόγους για μια ακόμη ακριβέστερη εξέταση αυτού του ενδιαφέροντος σημείου. Προς τούτο, ασφαλώς δεν υπάρχει άλλη καταλληλότερη πόλη εκτός από την Ρώμη, με το πλήθος των έξοχων εκκλησιαστικών κτισμάτων της. Το αποτέλεσμα είναι στην πραγματικότητα εκπληκτικό, διότι μεταξύ 255 εκκλησιών:

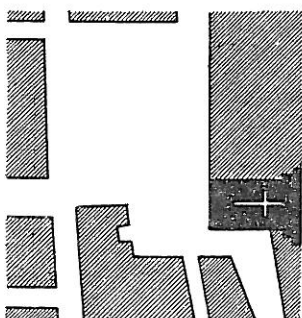

Εικ. 15. Το Πάνθεο της Ρώμης.

41	εκκλησίες	είναι	προσοικοδομημένες	προς	μία	πλευρά
96	»	είναι	»	προς	δύο	πλευρές
110	»	είναι	»	προς	τρεις	πλευρές
2	»	είναι	»	προς	τέσσερις	πλευρές
6	εκκλησίες	στέκονται	ελεύθερες			

255 εκκλησίες συνολικά.

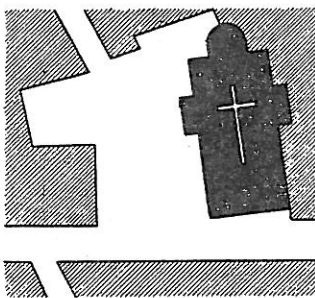
Επιπλέον πρέπει να σημειωθεί, ότι μεταξύ αυτών των έξι μόνο, ελεύθερα τοποθετημένων, συγκαταλέγονται δύο σύγχρονες εκκλησίες, η

Εικ. 16. PIACENZA: Piazza del Duomo.

προτεστάντικη και η αγγλικανική, ενώ οι τέσσερις μόνον υπόλοιπες, για τις οποίες ο αντίστοιχος τύπος δίνεται στην εικ.18 φαίνεται να είναι στριμωγμένες στις παρυφές ή στην γωνία μιας πλατείας. Αλλά κι αυτή ακόμα η μορφή διάταξης δεν τηρήθηκε τελικά υπό την σύγχρονη έννοια, διότι τότε θα έπρεπε, ακριβώς όπως και στα μνημεία, το κέντρο της κάτοψης της εκκλησίας να συμπίπτει ακριβώς με το κέντρο της πλατείας. Έτσι, για την Ρώμη, μπορεί να ισχύσει ως κανόνας, ότι οι εκκλησίες ποτέ δεν ανεγέρθηκαν σε θέση ελεύθερη. Σχεδόν το ίδιο όμως ισχύει και για ολόκληρη την Ιταλία.

Σε πολλές πόλεις, όλες ανεξαιρέτως οι εκκλησίες είναι προσοικοδομημένες, όπως στην Ραβία, την Vicenza (όπου μόνο ο καθεδρικός ναός

Εικ. 17. PALERMO: S. Cita.

στέκει ελεύθερα, εικ. 19), στην Cremona, στο Μιλάνο (εξαιρουμένου του καθεδρικού ναού), στην Βενετία, στην Νεάπολη, στο Παλέρμο (εξαιρουμένου του καθεδρικού ναού εικ. 20), στο Reggio (συμπεριλαμβανομένου και του καθεδρικού ναού), στην Feitaga, και σε πολλές άλλες. Αλλά και οι ελεύθερες πάλι τοποθετήσεις που παρατίθενται στις εικ. 18 έως 20, δεν συμβαδίζουν με την σύγχρονη διάταξη, αλλά περισσότερο με την αρχαία παράταξη μνημείων στις παρυφές των πλατειών. Και αυτό είναι για τα οικοδομήματα σε ακόμα πιο υ-

ψηλό βαθμό σημαντικό απ' ότι για τα μνημεία, διότι αυτά δείχνουν περισσότερο την αξία τους, μόνον όταν μπορούν να ιδωθούν σε μία όχι πολύ μεγάλη πλατεία από ανάλογη απόσταση.

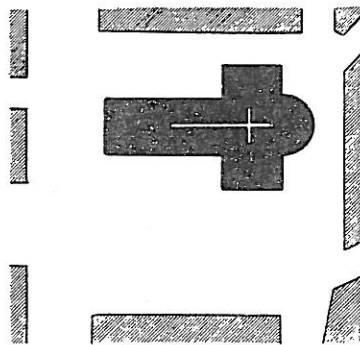
Μιά ιδιαίζουσα διαρρυθμίση παρουσιάζει η πλατεία του καθεδρικού ναού της Brescia (εικ. 21), η οποία όμως ταιριάζει πολύ καλά στο σύστημα που περιγράψαμε, αφού η πρόσοψη της εκκλησίας χρησιμεύει και ως όριο της πλατείας.

Το δικό μας σύγχρονο σύστημα κινείται ως γνωστόν εντελώς αντίθετα προς αυτό το συνεπές και εμφανώς συνειδητά εφαρμοσμένο σύστημα.

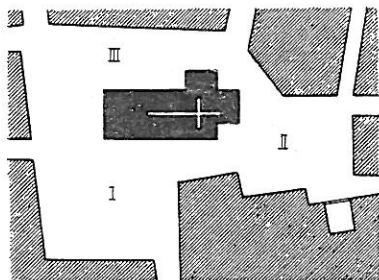
Δεν φαίνεται να θεωρούμε ότι υπάρχει άλλη δυνατότητα, εκτός από το να τοποθετείται κάθε εκκλησία στο μέσο του οικοπέδου της, έτσι ώστε να στέκεται ολόγυρα ελεύθερη. Αυτή όμως η διάταξη έχει μόνο μειονεκτήματα και κανένα απολύτως πλεονέκτημα. Για το οικοδόμημα, αυτή η τοποθέτηση είναι η πλέον ακατάλληλη, διότι έτσι η εντύπωση δεν συγκεντρώνεται πουθενά, αλλά διασπάται σύμμετρα ολόγυρά του. Έτσι ένα ελεύθερα τοποθετημένο οικοδόμημα μένει για πάντα μια “τούρτα στο δίσκο σερβιρίσματος”. Εδώ, μια ολοζώντανη, οργανική, παράλληλη με το περιβάλλον ανάπτυξη είναι εκ των πρωτέρων αποκλεισμένη. Ομοίως και η επιτυχημένη πρόκληση προοπτικών εντυπώσεων, για τις οποίες είναι απαραίτητος ένας χώρος παρατήρησης, μια πλατεία διαμορφωμένη παρόμοια, όπως και στο θέατρο η σκηνή, που στο φόντο της θα έπρεπε να τοποθετηθεί η προς ατένιση όψη.

Αλλά και για τον ιδιοκτήτη είναι αυτή η διάταξη, μεταξύ άλλων η λιγότερο ευνοϊκή, διότι τον υποχρεώνει, κάνοντας υψηλές δαπάνες, να επεξεργαστεί αρχιτεκτονικώς και διακοσμητικώς τις μακρυνές ολότητες, με ακριβές πέτρινες βάσεις, γείσα κ.λ.π. Εάν τα εξοικονομούσε

κάνεις όλα αυτά, μέσω μιας εν μέρει ενοικοδομήσεως, τότε θα μπορούσαν όλες οι υπόλοιπες όψεις των εκκλησιών μας να κατασκευαστούν από πάνω ως κάτω με μάρμαρο, και θα περισσεύαν και χρήματα για γλυπτικό διάκοσμο και άλλα παρόμοια. Αυτό θα ήταν τότε

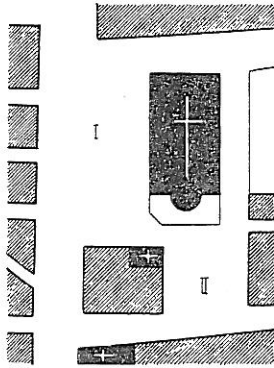

Εικ. 18. LUCCA: S. Michele

Εικ. 19. VICENZA.

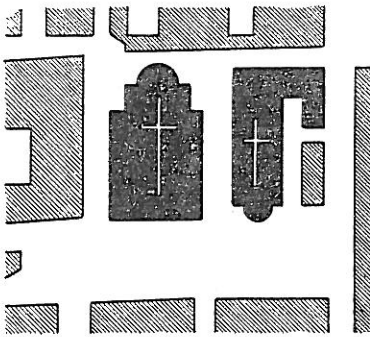
σίγουρα κάτι εντελώς διαφορετικό από το μονότονο περίβλημα με τα ίδια, ίσως μάλιστα και λόγω εξοικονόμησης μέσων, πενιχρά γεισώματα, ολόγυρα σε ατέλειωτες σειρές· όπου επιπλέον, πρέπει να αναλογιστεί κανείς, ότι ποτέ δεν μπορεί να τα δει με μιας όλα. Αλλά

Εικ. 20. PALERMO:
I. Piazza del Duomo

και από την άποψη της χρήσης είναι κακή μια τέτοια τοποθέτηση της εκκλησίας, διότι για πολλαπλούς λόγους θα ήταν ιδιαίτερα επιθυμητή μια κτηριακώς εσωτερική σύνδεση της εκκλησίας με το αντίστοιχο μοναστήρι, ή με την ενοριακή αυλή, ή μ' ένα σχολείο, ειδικά δε τον χειμώνα, και σε περιόδους κακού καιρού. Και το χειρότερο απ' όλα είναι ότι μ' αυτήν και μόνο μ' αυτήν την διάταξη εξαφανίζεται και η ίδια η πλατεία. Στίς περισσότερες περιπτώσεις, από την παλιά πλατεία δεν υπολείπεται τίποτε άλλο, παρά στην καλύτερη περίπτωση, απλώς και μόνο ένας πιο φαρδύς δρόμος ολόγυρα. Η ονομασία του τότε ως πλατεία,

δρά σχεδόν κωμικά. Παρ' όλα αυτά, παρά το γεγονός ότι ακριβώς αυτή η διάταξη σε σχέση με οτιδήποτε, αποδεικνύεται κακή, παρά το ότι ολόκληρη η ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής είναι αντίθετη, παρ' όλα αυτά, τοποθετούνται σήμερα, σ' ολόκληρο τον κόσμο οι νεόδμητες εκκλησίες στην μέση των πλατειών. Δεν αγγίζει αυτό πράγματι τα όρια του ακαταλόγιστου; Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για θέατρα, δημαρχεία κ.λ.π. Πάντα

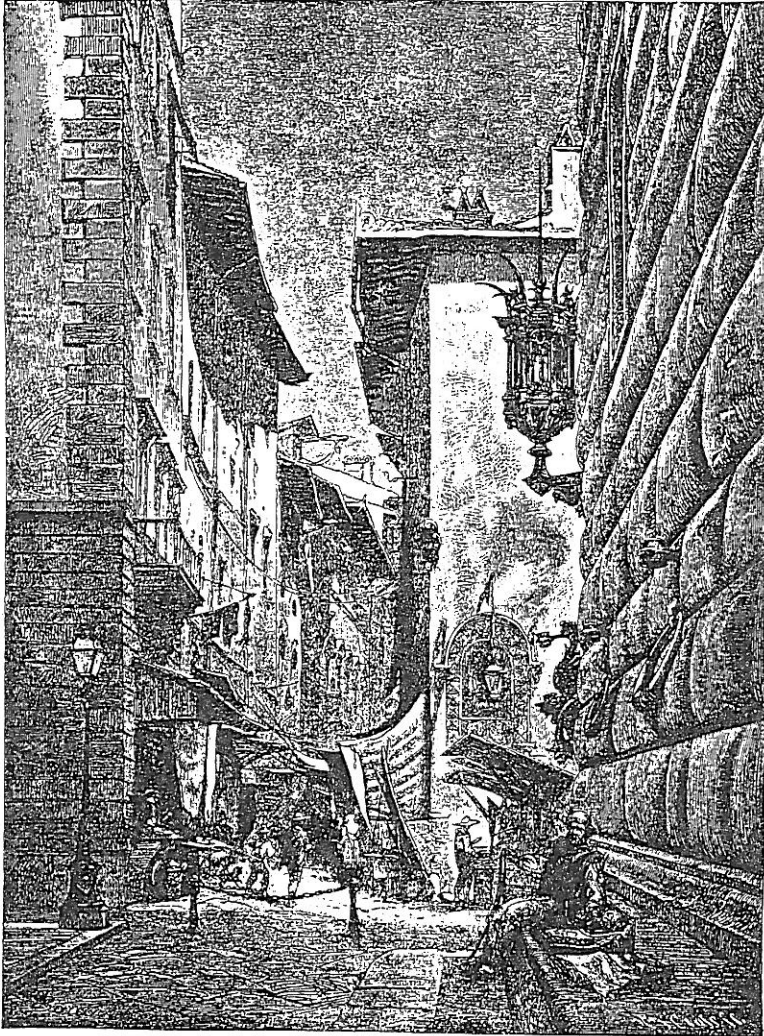

Εικ. 21. BRESCIA: Η πλατεία του καθεδρικού ναού με τον παλιό και τον νέο καθεδρικό ναό.

ξυαίσια επιδρούν οι μεγάλοι τετραγωνικοί λίθινοι όγκοι Φλωρεντιανών παλατιών ακόμα και στα στενά πίσω δρομάκια, μπορεί κανείς να το διακρίνει μόνος του σε ζωγραφικές παραστάσεις. (εικ. 22). Ένα τέτοιο παλάτι δείχνει την αξία του δυό φορές: Κατ' αρχήν

και από την άποψη της χρήσης είναι κακή μια τέτοια τοποθέτηση της εκκλησίας, διότι για πολλαπλούς λόγους θα ήταν ιδιαίτερα επιθυμητή μια κτηριακώς εσωτερική σύνδεση της εκκλησίας με το αντίστοιχο μοναστήρι, ή με την ενοριακή αυλή, ή μ' ένα σχολείο, ειδικά δε τον χειμώνα, και σε περιόδους κακού καιρού. Και το χειρότερο απ' όλα είναι ότι μ' αυτήν και μόνο μ' αυτήν την διάταξη εξαφανίζεται και η ίδια η πλατεία. Στίς περισσότερες περιπτώσεις, από την παλιά πλατεία δεν υπολείπεται τίποτε άλλο, παρά στην καλύτερη περίπτωση, απλώς και μόνο ένας πιο φαρδύς δρόμος ολόγυρα. Η ονομασία του τότε ως πλατεία,

δρά σχεδόν κωμικά. Παρ' όλα αυτά, παρά το γεγονός ότι ακριβώς αυτή η διάταξη σε σχέση με οτιδήποτε, αποδεικνύεται κακή, παρά το ότι ολόκληρη η ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής είναι αντίθετη, παρ' όλα αυτά, τοποθετούνται σήμερα, σ' ολόκληρο τον κόσμο οι νεόδμητες εκκλησίες στην μέση των πλατειών. Δεν αγγίζει αυτό πράγματι τα όρια του ακαταλόγιστου; Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για θέατρα, δημαρχεία κ.λ.π. Πάντα ξυαίσια επιδρούν οι μεγάλοι τετραγωνικοί λίθινοι όγκοι Φλωρεντιανών παλατιών ακόμα και στα στενά πίσω δρομάκια, μπορεί κανείς να το διακρίνει μόνος του σε ζωγραφικές παραστάσεις. (εικ. 22). Ένα τέτοιο παλάτι δείχνει την αξία του δυό φορές: Κατ' αρχήν

Εικ. 22. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Via degli Strozzi.

με την πλευρά, με την οποία στέκεται μπροστά στην ελεύθερη πλατεία και έπειτα πάλι δρόντας διαφορετικά, προς τα πίσω, στο στενό δρομάκι.

Στις προτιμήσεις όμως της εποχής μας, δεν αρκεί να τοποθετούνται όσο το δυνατόν πιο ακατάλληλα οι δικές της δημιουργίες, αλλά επιπλέον πρέπει και τα έργα των παλιών δημιουργών να ευνοηθούν με την αποδέσμευσή τους, ακόμη και όταν είναι ξεκάθαρα φανερό, πως αυτά ειδικώς έχουν συντεθεί μέσα στο περιβάλλον τους, και πως δεν μπορούν καθόλου ν' ανθέξουν την αποδέσμευση, χωρίς καταστροφή όλης τους της αισθητικής εντύπωσης. Έτσι στην Βιέννη π.χ. η ευτυχώς ματαιωθείσα ελευθέρωση της εκκλησίας του Αγ. Καρόλου θα ήταν ένα μνημειώδες δυστύχημα. Η κύρια όψη με τις δύο πλευρικές διόδους, όμοια όπως και στον Αγ. Πέτρο της Ρώμης, είχε προφανώς, με βάση αυτήν την αρχή της σύνδεσης, υπολογιστεί για αμφίπλευρη κτιριακή σύνδεση, ακόμη κι αν επρόκειτο για άλλα κτίρια απ' ότι τα σημερινά. Αυτή η αρχή δεν ανέχεται μια αποδέσμευση του κτιρίου, γιατί τότε θα είχε κανείς κι απ' τις δύο πλευρές δύο μεγάλες τοξοτές πύλες, οι οποίες δεν θα οδηγούσαν πουθενά, και θα ήταν άνευ νοήματος μέσα σε μια ελεύθερη πλατεία. Πολύ λιγότερο όμως ανέχεται ο θόλος μια ελευθέρωση. Λόγω της ελλειπτικής του κάτοψης, παρατηρούμενος από τα πλάγια, θα φαινόταν πάρα πολύ φαρδύς και δύσμορφος, δίχως άλλο δηλαδή αντιαισθητικός. Ο Fischer v. E. διάλεξε αυτήν την βασική μορφή, η οποία κατά τα άλλα του παρείχε κάθε είδους πλεονεκτήματα και νεωτερισμούς, για τον λόγο ακριβώς ότι αποκλείονταν οι πλάγιες όψεις και έτσι η κατασκευή του θόλου μπορούσε να διαμορφωθεί στις αναλογίες της αποκλειστικά και μόνο σε σχέση με την πρόσοψη. Αν απογυμνώσει κανείς το έργο από αυτήν την απαραίτητη προϋπόθεση της γενικής καλλιτεχνικής σύλληψης, τότε απλά του στερεί την καλλιτεχνική του δικαίωση, ενώ αδικεί συγχρόνως και τον δημιουργό καλλιτέχνη.

Πολλές τέτοιες περιπτώσεις μπορούν ακόμη να παρατεθούν. Είναι μια τυπική "ασθένεια της μόδας", αυτή η αυταπάτη της ελεύθερης τοποθέτησης, την οποία μάλιστα ο R. Baumeister ανάγει σε κανόνα, στο εγχειρίδιό του της πολεοδομίας, με τα ακόλουθα λόγια: "Παλιά κτηριακά έργα θα έπρεπε να προστατευθούν αλλά και να αποφλοιωθούν και να αποκατασταθούν", όπου απ' τα ακόλουθα επίσης προκύπτει, ότι με μία αναμόρφωση του περιβάλλοντός τους, πρέπει αυτά να τοποθετηθούν και σε ελεύθερες πλατείες και στους άξονες των δρόμων. Αυτή η διαδικασία βρίσκεται άλλωστε παντού σε εξέλιξη, ενώ ιδιαιτέρως ανθεί η ειδικότητα της ελευθέρωσης παλαιών πυλών πόλεων. Έτσι ελευθερώθηκαν το Holstentor στο

Lübeck, το Tangermündetor στο Stendal, το Karlstor στην Heidelberg και μόλις προσφάτως αποφασίστηκε και η απελευθέρωση της Porta pia στο Regensburg. Είναι πράγματι ένα πολύ ωραίο πράγμα, μια τέτοια ελεύθερη πύλη, όπου κανείς κάνει τον περίπατό του γύρω απ' αυτήν, αντί να την διέρχεται!

III

Η ΠΕΡΙΚΛΕΙΣΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

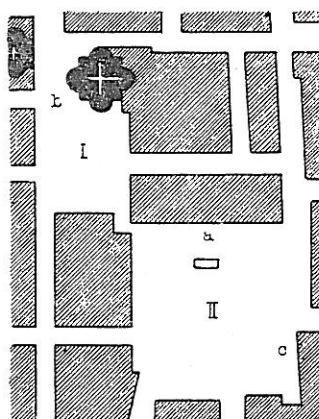
Η ενοικοδόμηση των εκκλησιών και παλατιών, οδηγεί πάλι πίσω στην θεώρηση του τύπου του αρχαίου Forum με την αυστηρή περίκλεισή του από τον έξω χώρο. Αν ερευνήσει κανείς τις πλατείες του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, ειδικά δε στην Ιταλία, τώρα πλέον ως προς αυτή την ειδική ιδιότητα, τότε παρατηρεί αμέσως, ότι και σ' αυτό το σημείο, η παράδοση διατηρήθηκε επι μακρόν, και πως αυτό ακριβώς το γεγονός συνεισφέρει τόσο έξοχα στην αρμονική συνολική εντύπωση. Ήδη, μετά τα ως τώρα σκιαγραφηθέντα, είναι φανερό, ότι έτσι κυρίως μετασχηματίζεται ένας ελεύθερος χώρος στο εσωτερικό μιας πόλης, σε πλατεία. Σήμερα βέβαια ονομάζεται έτσι και ο ακάλυπτος, κενός χώρος, ο οποίος προκύπτει όταν ένα οικοπέδο που περιβάλλεται από τέσσερις δρόμους πρέπει απλώς να μείνει άκτιστο. Από υγιεινής και οποιασδήποτε άλλης τεχνικής απόψεως, μπορεί αυτό μόνο ήδη να αρκεί· από καλλιτεχνική όμως άποψη, μία απλώς άκτιστη θέση δεν είναι ακόμα αστική πλατεία. Για να ακριβολογήσει κανείς, απ' αυτήν την άποψη υπολείπονται για τον σκοπό αυτό ακόμη πάρα πολλά ως προς την διακόσμηση, την σημασία, τον χαρακτήρα. Αλλά όπως υπάρχουν επιπλωμένα και κενά δωμάτια, έτσι θα μπορούσε κανείς να μιλάει και για διαμορφωμένες και αδιαμόρφωτες ακόμη πλατείες. Ο κύριος όμως όρος γι' αυτό, είναι για την πλατεία όπως και για το δωμάτιο, το περίκλειστο του χώρου.

Ούτε κι αυτήν την σπουδαιότητα, την ουσιαστική πράγματι πρωταρχική προϋπόθεση κάθε καλλιτεχνικής αίσθησης την γνωρίζει η σύγχρονη πολεοδομία. Αντίθετα στους παλαιούς συναντάει κανείς την εφαρμογή διάφορων μέσων, ώστε να επιτευχθεί, υπό τους πιο διαφορετικούς όρους μια ορισμένη περίκλειση του χώρου. Βέβαια σ' αυτήν τους την επιδίωξη υποστηρίζονταν από την παράδοση και ευνοούνταν από την πατροπαράδοτη στενότητα των δρόμων και από τις ασήμαντες κυκλοφοριακές ανάγκες. Αλλά εκεί ακριβώς που αυτή η βοήθεια δεν τους συμπαραστάθηκε επωφελώς, αποδεικνύεται η ύπαρξη του ταλέντου τους και η έμφυτη διαίσθησή τους με τον πιο περίλαμπρο τρόπο. Η εξέταση των ακόλουθων παραδειγμάτων πρό-

κειται να το παρουσιάσει αυτό λεπτομερώς. Η απλούστερη περίπτωση είναι εκείνη κατά την οποία, απέναντι από ένα μνημειακό κτήριο αποχωρίζεται από την μάζα των σπιτιών ένας χώρος, ο οποίος συγχρόνως ανταποκρίνεται κατά το δυνατό και στην προϋπόθεση της σταθερά συνεχούς περικύκλωσης με κτήρια. Από τα πολυάριθμα παραδείγματα αυτού του είδους, θα ξεχωρίσαμε την μικρή πλατεία του S. Giovanni στην Brescia (εικ. 23). Συχνά σ' αυτήν την πλατεία εκβάλλει κι ένα δεύτερο σοκάκι, οπότε όμως λαμβάνεται μέριμνα, ώστε τουλάχιστον στις σημαντικότερες οπτικές φυγές προς το κύριο κτήριο κ.λ.π. να δέχεται κανείς μια κλειστή εικόνα. Αυτή η συγκράτηση της εικόνας, και μάλιστα έτσι ώστε να μην μπορεί κανείς να δει έξω απ' την πλατεία, επιτυγχάνεται με τόσο ποικίλους τρόπους, ώστε να μην μπορεί κανείς έπειτα να μιλήσει απλώς για σύμπτωση. Ίσως να ήταν πολλές φορές σύμπτωση το γεγονός ότι οι συνθήκες ήταν ήδη ευνοϊκές όταν η πλατεία έφθανε στην τελική της διαμόρφωση. Το ότι όμως μία τέτοια κατάσταση διατηρήθηκε και χρησιμοποιήθηκε δεν ήταν πλέον σύμπτωση. Σήμερα σε μια τέτοια περίπτωση θα παραμέριζε κανείς ριζικά αυτές τις συμπτώσεις και θα άνοιγε μάλιστα και ωραία φαρδιά ρήγματα μέσα στο τοίχωμα της πλατείας, όπως άλλωστε πραγματικά συμβαίνει παντού, όπου διευρύνονται και εκσυγχρονίζονται ωραίες κλειστές παλιές πλατείες. Επίσης δεν είναι βέβαια σύμπτωση, ότι σχετικά με την εκβολή των δρόμων, σ' όλες τις παλιές πλατείες μπορεί κανείς να παρατηρήσει ένα σύστημα εντελώς αντίθετο απ' το σύγχρονο. Σήμερα είναι κανόνας να αφήνονται σε κάθε γωνία της πλατείας να τμηθούν κάθετα δύο δρόμοι, πιθανόν για να γίνει εκεί το άνοιγμα στο τοίχωμα της πλατείας ακόμη μεγαλύτερο και για να στέκεται κάθε αποκαλούμενο "τετράγωνο" ή "οικοδομικό τετράγωνο" κατά το δυνατόν απομονωμένο, και μάλιστα να μην δημιουργείται καμιά κλειστή συνολική εντύπωση. Στους παλιούς, κανόνας ήταν ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή στις γωνίες των δρόμων να αφήνεται να εκβάλλει μόνο ανά ένας δρόμος,

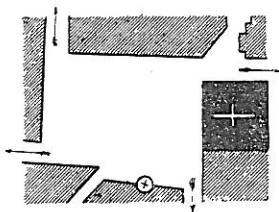

Εικ. 23.
BRESCIA:
San Giovanni.

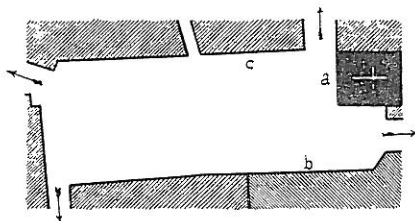

Εικ. 24. PARMA: a. Pal. del Comune . b. Madona della Steccata. c. Pal. della Pedestria. I. Piazza d. Steccata. II. Piazza Grande.

ενώ η δεύτερη κατεύθυνση διακλαδιζόταν μόλις λίγο βαθύτερα σ' αυτόν τον δρόμο, εκεί όπου αυτό δεν μπορούσε πια να γίνει ορατό απ' την πλατεία. Αλλά επιπλέον, αυτοί οι τρεις ή τέσσερις γωνιακοί

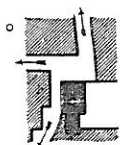

Εικ. 25. RAVENNA: Πλατεία του καθεδρικού ναού.

Εικ. 26. MANTUA: Piazza S. Pietro.
a. Αγ. Πέτρος. b. Pal. Reale.
c. P. Vescovile.

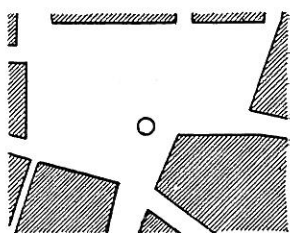
δρόμοι εκβάλλουν ο καθένας προς μια άλλη κατεύθυνση, και αυτή η περίεργη περίπτωση παρουσιάζεται τόσο ασυνήθιστα συχνά, είτε εντελώς ξεκάθαρα πραγματοποιημένη, είτε τουλάχιστον εν

Εικ. 27. BRESCIA: S. Clemente.

μέρει, ώστε κι αυτή να πρέπει να θεωρηθεί ως μια απ' τις ενσυνείδητα ή μη συνειδητά επικρατούσες αρχές της παλιάς πολεοδομίας. Μετά από εγγύτερη εξέταση, διαπιστώνει κανείς εύκολα, ότι μ' αυτήν την τοποθέτηση των δρόμων, διαταγμένων όπως και οι βραχίονες ενός στροβίλου, έχει επιλεγεί η ευνοϊκότερη περίπτωση, κατά την οποία από κάθε θέση της πλατείας υπάρχει συγχρόνως το πολύ μία και μοναδική θέα από την πλατεία προς τα έξω, μία

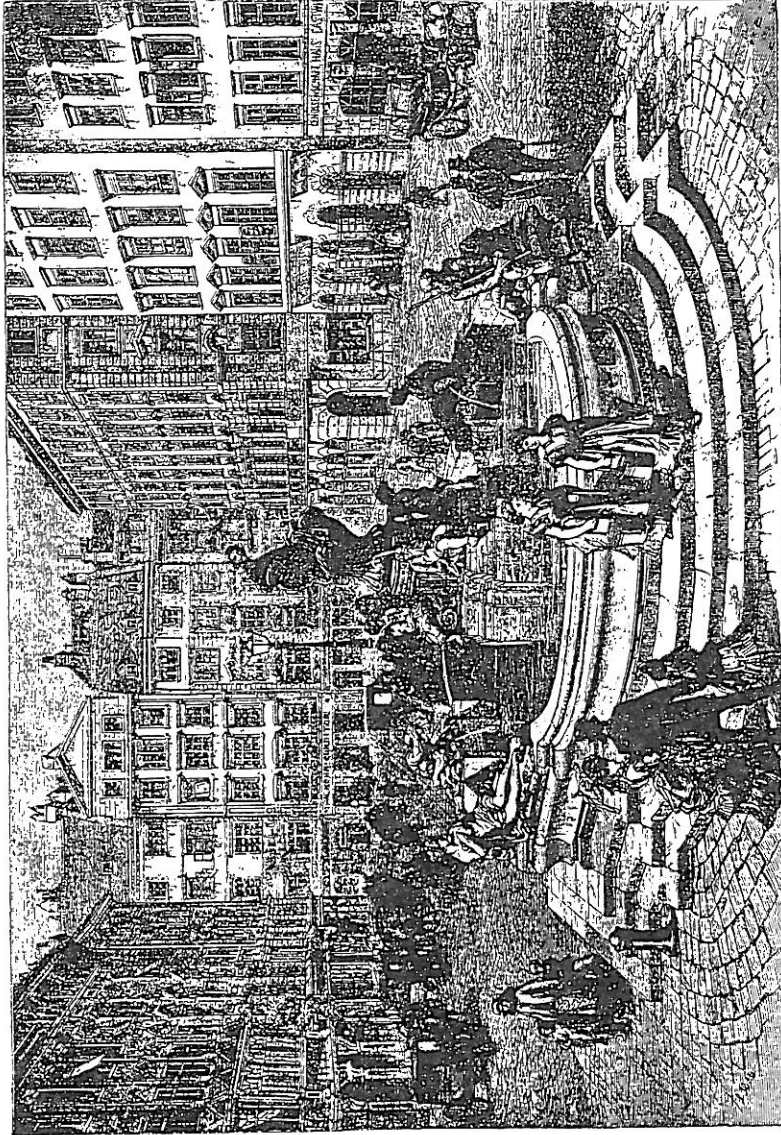
δηλαδή επίσης και μοναδική διακοπή του συνολικού μετώπου. Ιδωμένο από τις περισσότερες θέσεις της πλατείας, το συνολικό πλαίσιο της, δεν διασπάται όμως καθόλου, διότι τα κτήρια διατέμνονται προοπτικά στις εκβολές των δρόμων και μέσω αυτής της αλληλοκάλυψης δεν αφήνουν κανένα κενό που να προξενεί δυσάρεστη εντύπωση.

Εικ. 28. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Piazza della Signoria.

Όλο το μυστικό βρίσκεται στο ότι οι εκβάλλοντες δρόμοι είναι τοποθετημένοι υπό γωνία προς τις οπτικές φυγές, αντί να είναι παράλληλοι μ' αυτές, ένα τέχνασμα το οποίο χρησιμοποιήθηκε και σε άλλους τομείς από οικοδόμους, ξυλουργούς και μα-

ραγκούς ήδη από τον πρώιμο Μεσαίωνα, συχνά στην πιο εκλεπτισμένη μορφή, όταν επρόκειτο να αποκρυβούν ή απλώς να διαμορφωθούν κατά το δυνατόν λιγότερο αντιληπτά, αρμοί σε πέτρα ή ξύ-

Εικ. 29. Η "νέα αγορά" στην Βιέννη.

λο. Το λεγόμενο αμοκάλυπτρο των μαραγκών οφείλει την γένεσή του και την τόσο συχνή χρησιμοποίησή του, πλὴν άλλων και σ' αυτό το γεγονός.

Όσον αφορά τα παραδείγματα που περιέχονται στα παρατιθέμενα σκίτσα, η πλατεία του καθεδρικού ναού της Ravenna (εικ. 25) δείχνει

Εικ. 30. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Portico degli Uffici.

τον πιο γνήσιο τύπο αυτής της εύστοχης διάταξης. Ομοίως σημαντική είναι και η πλατεία του καθεδρικού ναού της Pistoja και πολλές άλλες. Στην Mantua, η πλατεία του Αγ. Πέτρου (εικ. 26) εμφανίζει αυτόν τον τύπο σε γνήσια επίσης εκτέλεση, ενώ η πλατεία μπροστά στον S. Clemente στην Brescia (εικ. 27) ανταποκρίνεται σ' αυτόν μόνο εν μέρει. Κάπως πιο συγκαλυμμένα περιλαμβάνεται ο κανόνας

που αναφέρθηκε, στο συγκρότημα της Piazza della Signoria (εικ. 28), στην Φλωρεντία. Οι φαρδύς λεωφόροι ακολουθούν τον κανόνα. Τα μόνο μέχρι πλάτους ενός περίπου μέτρου στενά ενδιάμεσα σοκάκια όμως, (δίπλα στην Loggia dei Lanzi) γίνονται στην πραγματικότητα μόνο ελάχιστα αντιληπτά, πολύ λιγότερο απ' ό,τι στο σχέδιο. Το πώς, παρά την εκβολή ακόμη και πλατειών οδών είναι δυνατόν μ' όλα ταύτα να προκύψει μια περίκλειστη εικόνα, θα μπορούσε να δείξει η θέα του Neuer Markt (νέας αγοράς) στην Βιέννη (εικ. 29). Και αυτή επίσης η πλατεία έχει διαταχθεί (αν και όχι με απόλυτη ακρίβεια) σύμφωνα μ' αυτό το σύστημα. Ομοίως και η μεγάλη πλατεία του δημαρχείου του St. Pölten και ένα αμέτρητο πλήθος άλλων. Το ότι αυτό το σύστημα αποτελεί, τουλάχιστον εν μέρει, την βάση εκπληκτικά πολυάριθμων πλατειών, μπορεί επίσης να συναχθεί απ' όλα τα ήδη παρατεθέντα, αλλά και από τα ακόλουθα σκίτσα πλατειών.

Με αυτά όμως δεν έχουν ακόμη εξαντληθεί τα βοηθητικά μέσα των παλαιών, με τα οποία διατηρούν ένα τοίχωμα πλατείας κλειστό. Ένα συχνά γι' αυτό τον σκοπό χρησιμοποιούμενο θέμα, είναι η υπερδομημένη, με μεγάλο άνοιγμα τοξοτή πύλη, με την οποία επιτυγχάνεται ένα άψογο τελείωμα για την θέα, ενώ η κυκλοφορία μπορεί κατά το δοκούν να ληφθεί υπ' όψη, ανάλογα με τον αριθμό και το μέγεθος των ανοιγμάτων.

Κι αυτό επίσης το εξάισιο θέμα μπορεί να θεωρηθεί σήμερα εξεφανισμένο ή ακριβέστερα εξαλειμμένο.

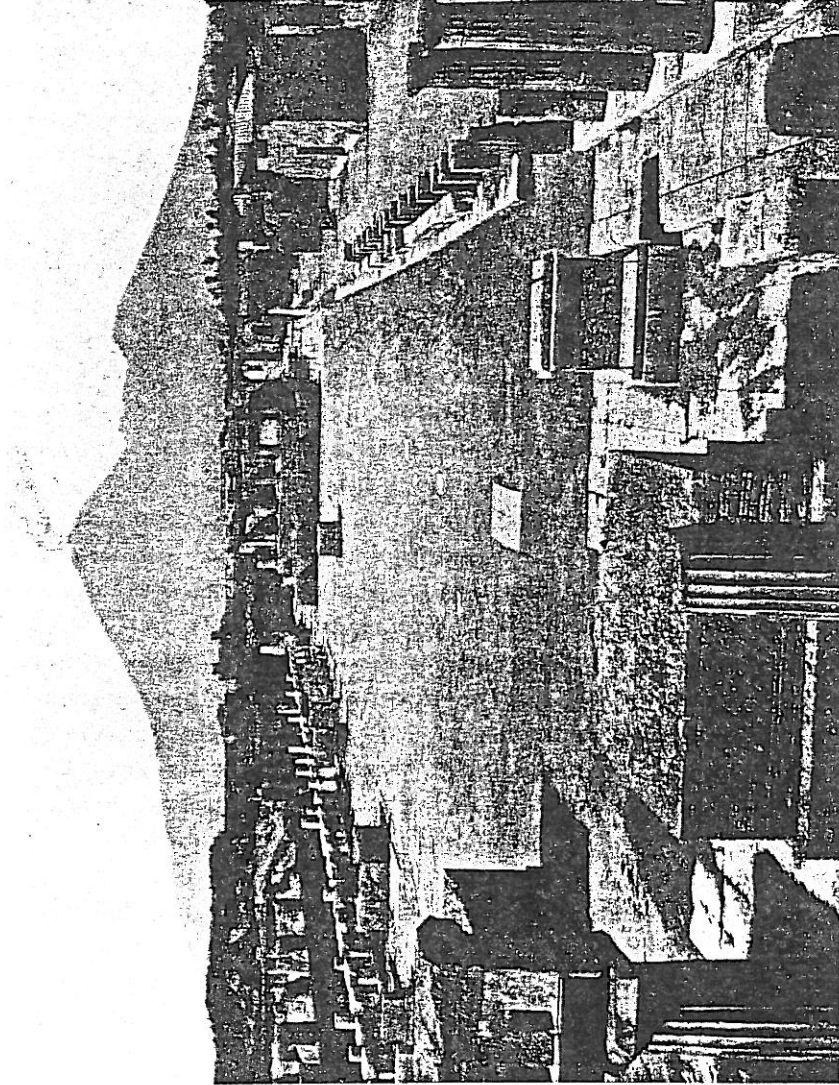
Μεταξύ των κυρίως εδώ παρατιθέμενων παραδειγμάτων, προέχει πάλι η Φλωρεντία με το Portico degli Uffici, σε άμεση γειτνίαση με την Signoria (εικ. 30) με θέα προς τον Αίπο. Στην Ιταλία δεν υπάρχει σχεδόν καμία μεγάλη πόλη που να μην έχει κάνει επανειλημμένως χρήση αυτού του θέματος. Αυτό είναι επίσης οικείο και βορείως των Άλπεων. Μόνο μερικές απ' τις πιο λαμπρές διαμορφώσεις μπορούν να αναφερθούν εδώ όπως η πύλη Laggaser στο Danzig, με τρεις διόδους και ανακτορική διάταξη λεπτότατης διάρθρωσης και αναλογιών, η υπερδομημένη πύλη μεταξύ του δημαρχείου και του κτηρίου της καγκελαρίας στην Brügge, το γνήσιο Kerckboog (επονομαζόμενο καμάρα της εκκλησίας) στην Nymwegen, χτισμένο το 1542 από τον W. Nürnberger. Σ' αυτό μοιάζει κάπως στην κάτοψη η υπερδομημένη με ένα σπίτι ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων διόδος από το Bürgerwiese προς την Portikusstraße στην Δρέσδη, με δύο διόδους και δύο ανοίγματα για διαβάσεις πεζών, έτσι ώστε η κυκλοφορία να μην εμποδίζεται ούτε κατά το ελάχιστο, και εν τούτοις να επιτυγχάνεται το πλήρες κλείσιμο των τοιχωμάτων της πλατείας. Αλλά και η ομορφιά της Josefsplatz στην Βιέννη, που πολύ δύσκολα μπορεί να

ξεπερασθεί, έγινε δυνατή μόνο με την βοήθεια των δύο τοξοτών πυλών, διότι αλλιώς, με διατήρηση της απαραίτητης κυκλοφορίας δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμη η θαυμάσια μεγαλοπρεπής συγκέντρωση των τριών κύριων πλευρών αυτής της πλατείας. Ομοίως όπως και εδώ, απαντώνται πράγματι σε όλες τις ηγεμονικές έδρες, πύλες διόδου για την αστική κυκλοφορία οχημάτων και πεζών, απλές ή και όμοιες με αφίδες θριάμβου. Αν τώρα παίρναμε και τις πύλες μεγαλύτερου μεγέθους των ανακτόρων και των δημαρχείων, τότε θα προέκυπτε ένα απέραντο πλήθος από παραλλαγές, με τις οποίες ακριβώς έχει ντυθεί αυτό το γόνιμο μοτίβο. Όλα αυτά όμως δεν ενδιαφέρουν καθόλου τον σύγχρονο πολεοδόμο.

Για να μην παραλείψουμε όμως τώρα και την σύγκριση με την αρχαιότητα, ας θυμηθούμε την πύλη διόδου, μέσω της οποίας μπορούσε να γίνει προσπελάσιμο το Forum της Πομποίας (εικ. 31).

Τα βοηθητικά μέσα των παλαιότερων εποχών με σκοπό το κλείσιμο των πλατειών δεν είναι ακόμη εξαντλημένα. Μένει ακόμη να μνημονορευθούν οι στοές. Η μεγαλύτερη πλατεία της Ρώμης, η πλατεία του Αγ. Πέτρου (βλ. εικόνα της προμετωπίδας), διαμορφώθηκε μόνο με μια τέτοια κιονοστοιχία, αλλά και για την πλήρωση κενών χρησιμοποιήθηκε συχνότατα αυτό το θέμα με απόλυτη επιτυχία. Ενίοτε εισχωρούν το ένα μέσα στο άλλο τα θέματα της υπερδομημένης πύλης και της κιονοστοιχίας, όπως στην πλατεία του καθεδρικού ναού στο Salzburg· κάποτε μεταβάλλονται οι κιονοστοιχίες σε αρχιτεκτονικώς διαρθρωμένους διαχωριστικούς τοίχους, όπως στην S. M. Novella στην Φλωρεντία, ή και εξελίσσονται εξ ολοκλήρου σε ψηλές μάντρες με απλές ή όμοιες με αφίδες θριάμβου εισόδους, όπως στην παλιά επισκοπική έδρα στο Bamberg (του 1564), στο Δημαρχείο του Altenburg του αρχ. N. Grohmann (1562-1564), στο παλιό Πανεπιστήμιο του Freiburg i.B. και σε πολλά άλλα μέρη.

Αλλά και σε μεμονωμένα μνημειακά κτίσματα υπήρχαν παλιότερα πολύ πιο συχνά απ' ό τι σήμερα ανοιχτοί εξώστες, εν μέρει σε υψηλότερους ορόφους, όπως στο Δημαρχείο της Halle του αρχιτέκτονα N. Hoffmann. 1569, ή στο Δημαρχείο της Κολονίας του αρχιτέκτονα W. Vernicke, 1569, και εν μέρει ισογείως. Μεταξύ των πολυάριθμων παραδειγμάτων θα μπορούσαν να αναφερθούν: οι τοξοστοιχίες του Δημαρχείου του Paderborn, του Δημαρχείου της Υπερν που οικοδομήθηκε το 1621-1622 απ' τον αρχιτέκτονα J. Sporemann, επιπλέον οι τοξοστοιχίες του παλιού Δημαρχείου του Amsterdam, οι τοξοτές διόδοι του Δημαρχείου του Lübeck, η πέργκολα του Gewandhaus στο Braunschweig, το Δημαρχείο στο Brieg με τον επάνω εξώστη του ανάμεσα σε δύο γωνιακούς πύργους, και μεταξύ των πολλών αγορών

Εκ. 31. Το Forum της Πομπηίας.

με πέργκολες, αυτή του Münster και αυτή της Bologna, όπως επίσης και το Portico dei servi στη Bologna. Εδώ ακριβώς θα έπρεπε να υπομνηθεί και η ωραία αίθουσα του Pal. del Podesta, επιπλέον οι μεγαλοπρεπείς τοξοτές δίοδοι του Monte vecchio στην Brescia, οι όμορφοι εξώστες του Udine και του S. Annunziata στην Φλωρεντία. Τέλος το θέμα του ανοιχτού περιστυλίου συναντάται διαμορφωμένο με ακόμη μεγαλύτερη ποικιλία στην ανακτορική αρχιτεκτονική, στα μοναστηριακά περιστύλια, στα νεκροταφεία κ.λ.π.

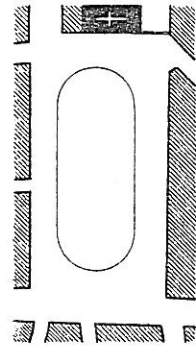
Όλες οι απαριθμημένες διατάξεις και οι αρχιτεκτονικές μορφές, ενώνονται αβίαστα σε ένα ολόκληρο σύστημα της περικλείσις των πλατειών την παλιά εποχή. Αντιθέτως, στην νεώτερη εποχή επιδιώκει κανείς επίσης και μια ελευθέρωση των πλατειών. Το τι σημαίνει αυτό, θα πρέπει μετά απ' όσα ελέχθησαν ως τώρα να είναι σαφές. Αυτό ισοδυναμεί με εξαφάνιση των παλαιών πλατειών. Πάντα, όπου πραγματοποιήθηκε ένα τέτοιο ατυχές σχέδιο, χάθηκε για πάντα η αίσθηση του χώρου.

IV

ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΣΧΗΜΑ ΤΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

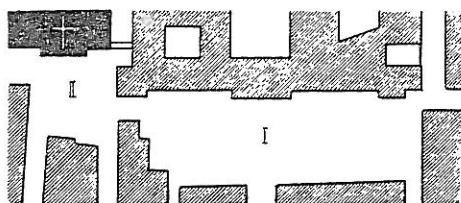
Εάν λάβει κανείς υπ' όψην του την αλληλοεξάρτηση, όπως αυτή υπάρχει μεταξύ των πλατειών και των κτηρίων τους, όσον αφορά το σχήμα, τότε μπορεί κανείς επίσης κάλλιστα να μιλήσει για στενομέτωπες και πλατυμέτωπες αστικές πλατείες. Αυτό εξαρτάται απλώς και μόνο από την θέση και την οπτική κατεύθυνση του παρατηρητή. Στην προκειμένη περίπτωση, η κανονική κατάσταση βάθους ή πλάτους μιας πλατείας, προκύπτει τότε, όταν ο παρατηρητής στέκεται απέναντι απ' το κύριο κτήριο της πλατείας, το οποίο δεσπάζει σ' ολόκληρη την περιοχή. Συνεπώς η πλατεία μπροστά στον S. Croce στην Φλωρεντία θα θεωρείται ως στενομέτωπη ή καλύτερα ως βαθύμορφη πλατεία, μιας και όλα σ' αυτήν εξαρτώνται από το πώς αυτή συναρτάται προς την κύρια όψη του S. Croce. Προς αυτή την κατεύθυνση κατά κύριο λόγο θεωρείται η πλατεία και το δεσπάζον κτήριο, προς αυτή την κατεύθυνση οφείλουν να είναι διαταγμένα το μέγεθός της, το σχήμα της, και ο τυχών πλαστικός της διάκοσμος, με τέτοιο τρόπο, ώστε απ' όλα γενικώς να προκαλείται το μέγιστο της εντύπωσης.

Μετά από εγγύτερη μελέτη, πείθεται κανείς σύντομα, ότι τέτοιες στενομέτωπες πλατείες επιδρούν ευνοϊκά τότε μόνον, όταν το δεσπάζον κτήριο παρουσιάζει στο βάθος (δηλ. σε μία από τις στενές πλευρές) μια ομοιογένεια στις διαστάσεις, που σημαίνει υπερισχύουσα ανάπτυξη καθ' ύψος, όπως αυτή είναι ως επί το πλείστον η περίπτωση προσόψεων εκκλησιών. Εάν όμως η πλατεία βρίσκεται μπροστά σ' ένα κτήριο με επικρατούσα ανάπτυξη κατά πλάτος, όπως είναι συνήθως η περίπτωση δημαρχείων, τότε οφείλει και η πλατεία να λάβει μια ανάλογη διαμόρφωση κατά πλάτος. Κατόπιν αυτών, θα

Εικ. 32.
ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ:
S. Croce.

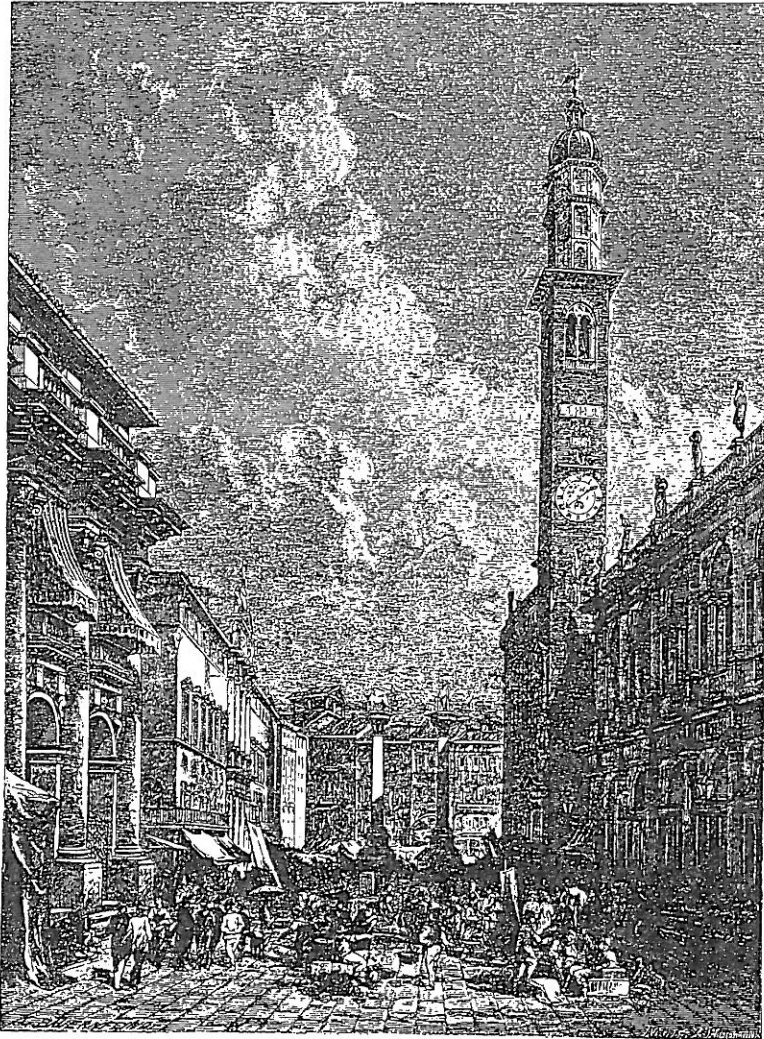
αντιμετωπίζονταν πλατείες εκκλησιών ως επι το πλείστον ως στενομέτωπες, πλατείες δημαρχείων ως επι το πλείστον ως πλατυμέτωπες πλατείες, και αναλόγως επίσης θα επιχειρούσαμε και την διάταξη μνημείων και άλλων αντικειμένων. Ως παράδειγμα μιας ως προς το σχήμα και τις διαστάσεις καλώς τοποθετημένης πλατυμέτωπης πλατείας θα επιλεγόταν η Piazza Reale στην Modena (εικ. 33). Ανιθέτως, η παραπλευρώς συνεχόμενη πλατεία της εκκλησίας ακολουθεί τον

Εικ. 33. MODENA: I. P. di S. Dominico.
II. Piazza Reale.

τύπο της στενομέτωπης πλατείας, και δεν θα μπορούσε να μείνει απαρατήρητο, το πόσο έξυπνα έχουν τοποθετηθεί εδώ, στο ίδιο πνεύμα, και οι εκβολές των δρόμων, όλες λαμβάνοντας υπ' όψιν την κύρια οπτική φυγή προς την εκκλησία. Μπροστά από την ενοικοδομημένη εκκλησία περνάει ένας δρόμος ο οποί-

ος δεν παραβιάζει την περίκλειση και την αίσθηση της πλατείας, διότι η οπτική κατεύθυνση είναι κάθετη προς αυτήν. Στα νώτα του παρατηρητή εκβάλλουν όμως δύο δρόμοι με κατεύθυνση προς την εκκλησία, οι οποίοι έτσι ισχυροποιούν περισσότερο την έννοια αυτής της κύριας κατεύθυνσης, χωρίς να παραβιάζουν όμως την περίκλειση της εικόνας της πλατείας, για τον λόγο ότι, επειδή βρίσκονται στα νώτα του παρατηρητή, δεν γίνονται ορατοί. Αξιοπρόσεκτη φαίνεται επίσης να είναι και η προεξοχή του μεγάρου, το οποίο αφ' ενός μεν καλύπτει επωφελώς την θέα προς τον τέταρτο δρόμο και συγχρόνως διαχωρίζει καλύτερα τις δύο πλατείες. Επίσης θα πρέπει να επιστηθεί η προσοχή στην ευνοϊκή αντίθεση των δύο τόσο κοντά μεταξύ τους ευρισκόμενων πλατειών, η οποία επιτείνει ακόμα περισσότερο την επίδραση της κάθε μίας, δια της αντίθετης εντύπωσης της άλλης: η μία μεγάλη, η άλλη μικρή, η μία πλατυμέτωπη πλατεία, η άλλη στενομέτωπη, η μία κυριαρχούμενη από μία ανακτωρική όψη, η άλλη από το εκκλησιαστικό κτίσμα. Είναι πράγματι μια απόλαυση να αναλύει κανείς τέτοια παλιά σύνολα πλατειών ως προς τις αιτίες των επιδράσεών τους. Όπως και σε κάθε αληθινό καλλιτέχνημα, έτσι κι εδώ ανακαλύπτει κανείς συνεχώς νέες ομορφιές και νέα τεχνάσματα και βοηθητικά μέσα, ακόμη κι όταν συχνά το πρόβλημα είναι δύσκολο να λυθεί, και καθαροί τύποι, εννοείται, σπάνια μόνο εμφανίζονται, δεδομένου ότι οι υπάρχουσες ανάγκες και η ιστορική εξέλιξη ασκούσαν πάντα μεγάλη επιρροή.

Εικ. 34. VICENZA: Piazza dei Signori.

Όπως ακριβώς το σχήμα των πλατειών, έτσι και το μέγεθός τους βρίσκεται σε μια σχέση συγκεκριμένης, όχι αυστηρά εφαρμοσμένης, κι όμως ευκρινώς αισθητής συμφωνίας με τα δεσπόζοντα κτήρια.

Μια πολύ μικρή πλατεία δεν αφήνει μνημειακά οικοδομήματα να ασκήσουν όλη τους την αισθητική δράση. Αντίθετα, μια πολύ μεγάλη πλατεία είναι αποφασιστικά πιο επικίνδυνη, διότι σε σχέση μ' αυτήν, ακόμα και τα μεγαλύτερα οικοδομήματα φαίνονται μικρά. Αναρίθμητες φορές έχει ήδη σαφώς διατυπωθεί αυτό το φαινόμενο σε σχέση με την πλατεία και την εκκλησία του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη.

Θα ήταν μία πλάνη πέρα ως πέρα, εάν πίστευε κανείς, ότι ανάλογα με το πραγματικό μέγεθος μιας πλατείας αυξάνει εξ' ίσου και η εντύπωση του μεγέθους της στην αντίληψή μας. Σ' άλλες περιοχές της αντιληπτικής ζωής έχουν ήδη ερευνηθεί παρόμοια θέματα με ακρίβεια, και φάνηκε παντού, ότι με διαρκώς αυξανόμενες εντυπώσεις, η αύξηση του αντιληπτικού αποτελέσματος δεν μπορεί να συμβαδίσει στον ίδιο ρυθμό, και τελικά παύει εντελώς. Έτσι, μεταξύ άλλων έχει εξακριβωθεί, ότι η ενίσχυση του ήχου μιας ανδρικής χορωδίας αυξάνει στην αντίληψή μας, μόνο στην αρχή, με πλούσιο τρόπο, ανάλογα με τον αριθμό των τραγουδιστών. Έπειτα, αυξάνει μόλις αισθητά ακόμη, και τελικά παύει εντελώς. Το μέγιστο της εντύπωσης επιτυγχάνεται με 400 περίπου τραγουδιστές, πράγμα που σημαίνει, ότι ακόμη κι αν προσέθετε κανείς άλλους 200 ή 400 ή και περισσότερους, η αίσθηση της ηχητικής έντασης δεν θα ήταν μεγαλύτερη. Ακριβώς το ίδιο φαίνεται ότι συμβαίνει και με την αίσθηση μεγέθους των διαφόρων πλατειών. Στην αρχή με ασήμαντες ακόμα διαστάσεις είναι δυνατόν με προσθήκη μιας στενής λωρίδας, πλάτους λίγων μέτρων, η αίσθηση του μεγέθους της πλατείας να αυξηθεί σημαντικά. Όταν όμως η πλατεία είναι έτσι κι αλλιώς ήδη πολύ μεγάλη, τότε μια επαύξηση δεν γίνεται καν αισθητή, και σε πολύ μεγάλες πλατείες, η αμοιβαία σχέση μεταξύ πλατείας και προσκείμενών της κτηρίων διαλύεται εντελώς. Εδώ, είναι πλέον αδιάφορο το πόσο εξακολουθεί να μεγαλώνει μια τέτοια πλατεία. Τέτοιες γιγαντιαίες πλατείες, μέγιστων διαστάσεων, απαντώνται στις σύγχρονες πόλεις μόνον ως πεδία στρατιωτικών ασκήσεων. Μιά αίσθηση ως αστικής πλατείας δεν τους αρμόζει όμως καθόλου, διότι τα κτήρια στην περιφέρειά τους δεν βρίσκονται πλέον σε κανενός είδους συγκρίσιμη σχέση με τις διαστάσεις της πλατείας. Μοιάζουν δε πολύ περισσότερο με βίλλες, κτισμένες στην ελεύθερη φύση, ή με χωριά, όπως αυτά φαίνονται από μακριά. Ως παραδείγματα τέτοιων τεράστιων πλατειών θα αρκούσε μόνο να αναφερθεί, το Marsfeld στο Παρίσι, το Campo di Marte στην Βενετία και η Piazza d' Armi στην Τεργέστη

και στο Τουρίνο. Βασικά, χωρίς αυτές ν' ανήκουν πλέον στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, αναφέρθηκαν μόνο, διότι, επίσης και σε αναμφισβήτητα αστικές πλατείες, όπως πλατείες δημαρχείων κ.λ.π., ενεργεί κανείς σήμερα μερικές φορές κατά τέτοιο τρόπο άστοχα, ώστε αυτές να προικίζονται με δυσανάλογα τεράστιο μέγεθος. Σε μία τέτοια πλατεία συρρικνώνονται ακόμα και τα πιο μεγάλα οικοδομήματα σε φαινομενικά συνηθισμένο μέγεθος, διότι στην τέχνη του χώρου, όλα εξαρτώνται από τις αμοιβαίες σχέσεις, και αντιθέτως ελάχιστα από το απόλυτο μέγεθος. Υπάρχουν παραστάσεις νάνων μεγέθους 2 μέτρων και παραπάνω μέσα σε πάρκα, ενώ αντιθέτως υπάρχουν αγαλματίδια γιγάντων μήκους ίσου με τον αντίχειρα, κι όμως ο μεγάλος είναι ο νάνος και ο κοντορεβιθούλης ο γίγαντας.

Γιά κάποιον που ασχολείται με τα θέματα πολεοδομίας, θα ήταν χρήσιμο αν συνέκρινε στις πραγματικές τους διαστάσεις μερικές μικρές με μία από τις μεγαλύτερες πλατείες της πόλης του. Τότε θα φαινόταν διαρκώς, πως η αίσθηση μεγέθους δεν βρίσκεται σε απολύτως καμιά αναλογία με την πραγματική φυσική διάσταση. Γιά παράδειγμα, στην Βιέννη η Piaristenplatz στην VIII. περιφέρεια είναι μια απ' αυτές τις πλατείες, όπου η εντύπωση που προκαλείται ξεπερνά κατά πολύ τις πραγματικές διαστάσεις. Είναι μόνο 47 μ. πλατεία, δηλαδή κατά 10 ολόκληρα μέτρα στενότερη από τον δακτύλιο της Βιέννης, ενώ εκτιμώντας την κανείς με το μάτι θα μπορούσε να θεωρήσει, ότι αντιστρόφως ο δακτύλιος είναι στενότερος. Αυτό απορρέει απλώς και μόνο απ' το γεγονός ότι αυτή η πλατεία είναι καλά συντεθειμένη. Πόσο ισχυρά επιδρά επομένως η τόσο πλεονεκτικά εδώ τοποθετημένη πρόσοψη της εκκλησίας, η οποία γι' αυτό επίσης φαίνεται μεγαλύτερη απ' ότι πραγματικά είναι! Κατά την διευθέτηση των οικοδομικών γραμμών προβλέφθηκε σ' αυτήν τη θέση μια διαπλάτυνση δρόμου, απλώς και μόνο διότι αυτό στις μέρες μας, έτσι απλά, είναι μόδα. Αυτή η διαπλάτυνση είναι εντελώς περιττή, διότι η κυκλοφορία εδώ είναι τόσο λιγοστή, ώστε τα παλιά πλάτη των δρόμων σε καμιά περίπτωση να μην είναι ανεπιθύμητα.* Αλλά έχει απλώς γίνει μόδα, να διαπλάτνουμε όλους τους δρόμους, ακόμα κι εκεί όπου αυτό δεν είναι καθόλου αναγκαίο. Ούτε τα σημαντικά έξοδα για την εξασφάλιση της γης αποφεύγονται, ούτε και η αντιαισθητική, άβολη προεξοχή και υποχώρηση των σπιτιών, για να επιτευχθεί ένας στόχος, που συχνά δεν είναι καν ευκαίσιος, όπως στην προκειμένη περίπτωση, όπου το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μόνο αυτό,

* Ο συγγραφέας μπορεί να βεβαιώσει αυτό από επαρκή ίδια αντίληψη, διότι έχει ο ίδιος κατοικήσει εκεί τρία χρόνια.

ότι δηλαδή η παλιά πλατεία έναντι του διαπλατυμένου δρόμου, δεν φαίνεται πια τόσο μεγάλη, όσο πρώτα. Όταν όμως η πλατεία δεν φαίνεται πια τόσο μεγάλη, το ίδιο τότε ισχύει και για την πρόσοψη της εκκλησίας. Ένα άλλο χειροπιαστό παράδειγμα, προσφέρει το μεγαλόπρεπο μνημείο της Μαρίας - Θηρεσίας στην Βιέννη. Μέγεθος και μορφή, έχουν σταθμιστεί τόσο αριστοτεχνικά σε σχέση με τα ανακτορικά μουσεία και την γιγαντιαία πλατεία, ώστε δεν θα μπορούσαν να μεταβληθούν ούτε κατά σπιθαμή. Το ότι όμως το μνημείο είναι σχεδόν τόσο ψηλό, όσο είναι και το εσωτερικό της εκκλησίας του Αγ. Στέφάνου, δεν το πιστεύει ασφαλώς κανείς, εκτιμώντας με το μάτι.

Απ' όλα αυτά προκύπτει, ότι εδώ πρόκειται κατά κύριο λόγο για μια καλή αναλογία μεταξύ του μεγέθους της πλατείας και του μεγέθους του κτηρίου. Όπως όλα σ' αυτόν τον τομέα, έτσι και αυτή η σχέση δεν είναι ακριβώς προσδιορίσιμη, και υποτάσσεται πλήρως σε μερικές, συχνά σημαντικές διακυμάνσεις. Αυτό διδάσκει μία μόνη ματιά στο σχέδιο μιας οποιασδήποτε μεγάλης πόλης. Εδώ, η αναλογία μεταξύ κτηρίων και πλατειών, δεν μπορεί να προσδιοριστεί με τόση ακρίβεια, όπως περίπου καθορίζονται στην μορφολογία οι αναλογίες των κιόνων και των δοκών. Τουλάχιστον όμως κατά προσέγγιση θα ήταν βέβαια ένας τέτοιος προσδιορισμός επιθυμητός, ιδιαιτέρως δε για τους σκοπούς της σύγχρονης πολεοδομίας, όπου στην θέση της ιστορικής αργής εξέλιξης έχει ήδη υπεισέλθει η αυθαίρετη αποδοχή στο σχεδιαστήριο. Λόγω αυτής της σπουδαιότητας που έχει και το απόλυτο μέγεθος των πλατειών, σχεδιάστηκαν όλα ανεξαιρέτως τα συνημμένα σ' αυτήν την έρευνα σκίτσα, κατά το δυνατόν στην ίδια κλίμακα, η οποία δίνεται στο τέλος, στον πίνακα των εικόνων. Από την σύγκριση αυτών των σκίτσων και μόνο, προκύπτει τέτοια ποικιλία, που αγγίζει τα όρια της αυθαιρεσίας. Μολαταύτα γίνονται αντιληπτοί οι ακόλουθοι κανόνες:

1. Οι κύριες πλατείες μεγαλύτερων πόλεων είναι μεγαλύτερες απ' αυτές των μικρών πόλεων.

2. Μερικές κύριες πλατείες κάθε πόλης είναι συγχρόνως και οι κατά πολύ μεγαλύτερες, ενώ όλες οι υπόλοιπες πρέπει να αρκестούν σε μια ελάχιστη έκταση.

3. Το μέγεθος των πλατειών της κατηγορίας 2, συνυπολογιζόμενης και της επίδρασης που αναφέρεται στο σημείο 1, βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος του δεσπόζοντος κτηρίου κάθε πλατείας, και μάλιστα, το ύψος του κτηρίου (μετρημένο απ' το επίπεδο της πλατείας ως το τελείωμα του κύριου γεισώματος) αναλογεί με εκείνη την διάσταση της πλατείας, η οποία μετράται κάθετα στην οικοδομική γραμμή του κτηρίου. Επομένως, στις βαθύμορφες ή στενομέτωπες πλατείες, συ-

γκρίνεται το ύψος της όψης της εκκλησίας με το μήκος της πλατείας. Αντιθέτως στις πλατυμέτωπες πλατείες, συγκρίνεται το ύψος της ανακτορικής όψης ή αυτής του δημαρχείου με το πλάτος της πλατείας.

Με την σύγκριση να διενεργείται κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορεί να δοθεί κατά προσέγγιση, το ύψος του κτηρίου ως ελάχιστο για την αντίστοιχη διάσταση της πλατείας, το πολύ δε το διπλάσιο του ύψους του κτηρίου ως μέγιστο όριο για εξ ίσου καλή εντύπωση, εκτός κι αν η κύρια μορφή, ο σκοπός και η διαμόρφωση των λεπτομερειών του κτηρίου δέχονται κατ' εξαίρεση ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις. Με σταθερό ύψος, συμβιβάζονται τα κτήρια με μεγαλύτερες πλατείες, μόνο τότε, όταν αυτά με μικρό αριθμό ορόφων και αδρή επεξεργασία αναπτύσσονται περισσότερο κατά πλάτος.

Όσον αφορά τέλος την σχέση μήκους προς πλάτος μιας πλατείας, πρέπει κι αυτή να θεωρηθεί ως πολύ αβέβαιη. Η καθιέρωση ενός κανόνα θα ήταν επίσης μηδαμινής αξίας, διότι εδώ όλα εξαρτώνται από την προοπτική εντύπωση στην φύση, και καθόλου από το πώς εμφανίζεται μια πλατεία στο σχέδιο. Η εντύπωση στη φύση εξαρτάται όμως πάρα πολύ από την θέση του παρατηρητή και πρέπει ακόμη να τονιστεί ότι μπορούμε μόνο με μεγάλη ανακρίβεια να εκτιμήσουμε με γυμνό μάτι αποστάσεις σε βάθος. Η πραγματική σχέση πλάτους και μήκους μιας πλατείας, συνειδητοποιείται επομένως πάντα μόνο εν μέρει, και άρα θα αρκέσει η παρεπόμενη δήλωση, ότι οι τετράγωνες πλατείες είναι σπάνιες και όχι ιδιαίτερα καλές, ότι και πολύ μακρές όμως πλατείες, στις οποίες ήδη το μήκος υπερβαίνει το τριπλάσιο του πλάτους, αρχίζουν να χάνουν σε ομορφιά. Πλατυμέτωπες πλατείες ανέχονται κατά κανόνα μια μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ πλάτους και μήκους απ' ότι στενομέτωπες πλατείες. Όμως κι εδώ επίσης εξαρτώνται πάλι όλα απ' τις υπόλοιπες συνθήκες της συγκριμένης περίπτωσης. Ως αποφασιστικός παράγοντας πρέπει επίσης να αναφερθεί το πλάτος των εκβαλλόντων δρόμων. Τα στενά σοκάκια των παλιών πόλεων επέτρεπαν επίσης και μικρότερες πλατείες, ενώ σήμερα, μόνο για να υπερβούμε τα μεγάλα πλάτη των δρόμων μας, είναι ήδη απαραίτητοι γιγαντιαίοι χώροι. Τα κανονικά πλάτη των δρόμων μας, 15 έως 28 μέτρων επαρκούσαν παλιότερα απολύτως ως διαστάσεις πλάτους και μήκους μερικών όμορφων πλατειών εκκλησιών και έδιναν μια χαριτωμένη κλειστή εικόνα. Βέβαια, αυτό είναι δυνατό μόνο με την κατάλληλη οδική χάραξη παλιών πόλεων και με πλάτη δρόμων, μόνο 2 έως 8 μέτρα. Ποιές όμως τεράστιες διαστάσεις πρέπει να κινητοποιηθούν, ώστε να θέσουν κάπως σε δράση μία πλατεία ευρισκόμενη σ' έναν απ' τους σύγχρονους δρόμους, πλάτους 50 έως 60 μέτρων; Ο δακτύλιος της Βιέννης έχει 57 μ.

πλάτος, η Esplanade στο Αμβούργο 50 μ., η Linden στο Βερολίνο 58 μ. Ούτε κι αυτή η πλατεία του Αγ. Μάρκου στη Βενετία δεν έχει αυτό το πλάτος. Τι πρέπει όμως να πει κανείς για τα 142 μ. της Avenue στην Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι; 58 έως 142 μ., αυτές είναι οι μέσες διαστάσεις των μεγαλύτερων πλατειών όλων των παλιών πόλεων. Όσο μεγαλύτερος όμως είναι ο χώρος, τόσο ασθενέστερη είναι κατά κανόνα και η εντύπωση, διότι τελικά κτήρια και μνημεία δεν μπορούν πλέον να αναμετρηθούν απέναντί του.

Στην πολύ πρόσφατη εποχή, έχει διαπιστωθεί μια ιδιαίτερη μορφή νευρασθένειας: η φοβία για τις πλατείες. Πολυάριθμοι άνθρωποι θα πρέπει να υποφέρουν απ' αυτήν, να νοιώθουν δηλαδή διαρκώς μία ορισμένη φοβία, μία ανησυχία όταν πρόκειται να διασχίσουν μία μεγάλη άδεια πλατεία. Ως συμπλήρωμα σ' αυτήν την ψυχολογική παρατήρηση, ας συνδεθεί η καλλιτεχνική παρατήρηση, ότι ακόμη και οι άνθρωποι, που η μορφή τους έχει πλασθεί από πέτρα ή μπρούντζο, πάνω στις μνημειακές τους βάσεις, προσβάλλονται απ' αυτήν την αρρώστια και επομένως προτιμούν (όπως ήδη αναφέρθηκε και στην αρχή) να επιλέγουν ως μέρος τοποθέτησης μια μικρή πλατεία, παρά μια μεγάλη και άδεια. Ποιών διαστάσεων πρέπει άραγε να είναι όλα τα αγάλματα τέτοιων τεράστιων πλατειών; Τουλάχιστον διπλάσια και τριπλάσια του φυσικού μεγέθους, ή και παραπάνω. Εδώ, ορισμένες λεπτές επεμβάσεις της τέχνης είναι εκ των προτέρων αδύνατες. Η φοβία για τις πλατείες είναι μια νεότατη και πολύ σύγχρονη ασθένεια. Και πολύ φυσικά, διότι στις μικρές παλιές πλατείες αισθάνεται κανείς πολύ ευχάριστα, ενώ αυτές φαντάζουν γιγάντιες μόνο στην ανάμνησή μας, διότι στην φαντασία μας το μέγεθος της καλλιτεχνικής αίσθησης υπεισέρχεται στην θέση της πραγματικής αίσθησης. Στις σύγχρονες, τεράστιες πλατείες μας, με την απέραντη κενότητα και την πλήξη τους που κατασυντρίβει, προσβάλλονται από την "αρρώστια-μόδα" της φοβίας για τις πλατείες, ακόμη και οι κάτοικοι ευχάριστων παλιών πόλεων. Στην ανάμνησή μας αντίθετα, αυτές συρρικνώνονται, μέχρις ότου πια να συγκρατούμε ως υπόλοιπο, μόνο μία πολύ αμυδρή παράσταση, συνήθως ήδη πολύ έντονη σε σύγκριση προς την μηδαμινότητα της καλλιτεχνικής τους δράσης.

Την επιβλαβέστερη όμως επίδραση, ασκεί η μεγάλη έκταση των πλατειών πάνω στα οικοδομήματα που τις περιβάλλουν. Αυτά πάλι, ποτέ δεν μπορούν να είναι αρκετά μεγάλα, και ακόμη κι όταν ο αρχιτέκτονας έχει ήδη εξαντλήσει όλα τα μέσα της τέχνης του, και έχει συσσωρεύσει, όπως κανείς άλλος πριν απ' αυτόν όγκους επί όγκων, ακόμη και τότε λείπει κάτι, και η αίσθηση υστερεί πάρα πολύ στις εντολές των πνευματικών, καλλιτεχνικών και υλικών μέσων.

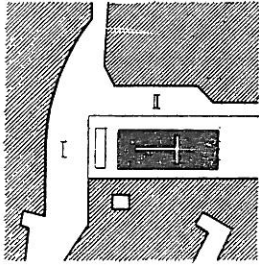
Ο R. Baumeister, στο εγχειρίδιό του της πολεοδομίας, που ήδη αναφέρθηκε, καταμαρτυρεί επίσης στις υπερβολικά μεγάλες ελεύθερες πλατείες, ότι δεν παρέχουν κανένα πλεονέκτημα για την υγεία, παρά μόνο ζέστη και σκόνη, και υπό ορισμένες περιπτώσεις αναστατώνουν και την κυκλοφορία.

Παρ' όλα αυτά, σήμερα υπερβάλλει κανείς στην δημιουργία τέτοιων τεράστιων πλατειών, και από μία άποψη βέβαια όχι αδικώς, αφού αυτό ανταποκρίνεται τουλάχιστον στα επίσης τεράστια πλάτη των λεωφόρων μας.

V

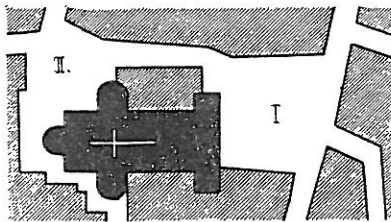
ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΕΣ ΠΑΛΙΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ

Μία εντελώς ξεχωριστή βαρύτητα δίνεται σήμερα στις απολύτως ευθείες φυγές δρόμων, τεράστιου μήκους και ιδιαίτερωσ στις κανονικές πλατείες που έχουν μεγάλη ακρίβεια. Στην πραγματικότητα αυτό είναι εντελώς αδιάφορο και όλος ο κόπος διασπαθίζεται άσκοπα, εφ' όσον βέβαια έχει κανείς πρό οφθαλμών καλλιτεχνικούς στόχους. Προσωρινώς και μόνο σα δείγματα, ας παρουσιάσουμε την Piazza Eremitanì στην Πάδουα, την Piazza del Duomo (εικ. 36) και την Piazza S. Francesco απ' το Παλέρμο (εικ. 37).

Εικ. 35.
ΣΥΡΡΑΚΟΥΣΕΣ:
I. Piazza del Duomo.
II. Piazza Minerva.

Η αιτία αυτών ακριβώς των συνηθών ασυμμετριών των παλιών πλατειών, έγγειται στην βαθμιαία ιστορική τους εξέλιξη, και εδώ σπάνια θα παραπλανηθεί κανείς αποδεχόμενος σε κάθε μια απ' τις περιεργες κυρώσεις μια άλλοτε σκόπιμη υπόσταση, είτε πρόκειται για μια από μακρού μη υπάρχουσα πια υδροχόη, είτε για έναν δρόμο, είτε για ένα ανάλογο διαμορφωμένο κτίσμα.

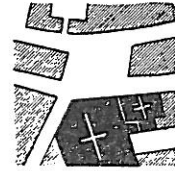
Εικ. 36. ΠΑΔΟΥΑ: Καθεδρικός ναός και πλατεία του καθεδρικού ναού.

Είναι δε από ίδια πείρα πασίγνωστο, ότι αυτά τα ακανόνιστα σχήματα δεν επιδρούν καθόλου δυσάρεστα, αλλά αντιθέτως αυξάνουν την φυσικότητα, κεντρίζουν το ενδιαφέρον μας και προπαντός ενισχύουν την γραφικότητα της εικόνας. Λιγότερο γνωστά, φαίνεται να είναι τα όρια μέχρι τα οποία ε-

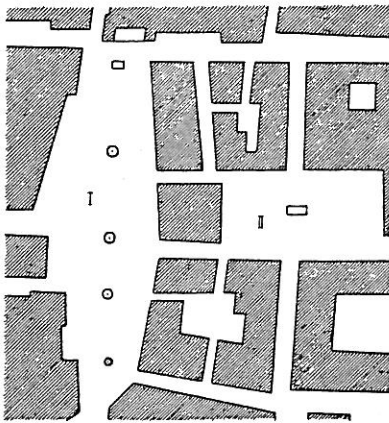
πιτρέπεται να εκφυλίζονται αυτές οι ασυμμετρίες, πριν γίνουν ως τέτοιες αντιληπτές, ή και προξενήσουν μάλιστα δυσάρεστη εντύπωση,

διότι προς τούτο απαιτείται μία λεπτομερέστερη παραβολή με το σχέδιο. Κάθε πόλη προσφέρει γι' αυτό αρκετά παραδείγματα, καθώς κανείς τείνει συνεχώς να παραβλέψει λοξές γραμμές, να αποδεχθεί αμβλείες ή οξείες γωνίες ως ορθές, κοντολογής να εξιδανικεύσει υπό τύπον επακριβούς κανονικότητας τα ακανόνιστα σχήματα της φύσης.

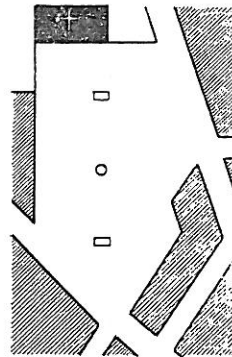
Καθένας που αναζητεί μέσα στο σχέδιο της ίδιας της πόλης του κάποιες λοξές γωνίες και πλατείες, μπορεί να πεισθεί ότι αυτές παραμένουν ριζωμένες στην μνήμη ως τελειώς ή τουλάχιστον κατά προσέγγιση κανονικές και ευθύγραμμες. Και τώρα μερικές μόνο πασίγνωστες πλατείες ως παραδείγματα. Η κοσμοξακουσμένη Piazza d' Erbe στη Verona (εικ. 38) σίγουρα είναι στην ανάμνηση πολλών, εν μέρει εκ' του φυσικού, εν μέρει από εικόνες, δύσκολα όμως θα έχει γίνει επιπλέον συνειδητό το έντονα ακανόνιστο σχήμα αυτής της πλατείας. Το ότι αυτή η πλατεία παρουσιάζει στην περίμετρό της τέτοιες σημαντικές ασυμμετρίες, ασφαλώς τις πιο πολλές φορές δεν γίνεται αντιληπτό. Πολύ φυσικά, διότι τίποτα δεν είναι δυσκολότερο από τού να αναπτύξει

Εικ. 37.
PALERMO:
Piazza
S. Francesco.

Εικ. 38. VERONA: I. Piazza d' Erbe.
II. Piazza dei Signori.

Εικ. 39. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Piazza
S. Maria Novella.

κανείς την κάτοψη μιας πλατείας από την προοπτική της όψη, και μάλιστα μόλις από μνήμης, ιδιαίτερα δε όταν κανείς ενόσω κοιτάζε, δεν σκεφτόταν καθόλου αυτήν την περίπτωση, παρά μόνο παραδινόταν στην απόλαυση όλων αυτών των ωραίων πραγμάτων, που άφθονα μπορεί κανείς να δει εδώ. (βλ. επίσης εικ. 34, σελ. 49).

Όχι λιγότερο παράξενη είναι η διάσταση μεταξύ του πραγματικού σχεδίου και της παραστατικής εικόνας της Piazza S. Maria Novella στην Φλωρεντία (εικ. 39). Στην πραγματικότητα η πλατεία είναι πεντάγωνη, στην μνήμη μας όμως χαράσσεται ως τετράγωνη (σίγουρα όχι στον καθένα, αρκετά όμως συχνά, γεγονός για το οποίο υπάρχουν παραδείγματα). Αυτό προκύπτει προφανώς, απ' το ότι, στην πραγματικότητα μπορεί κανείς να επισκοπεί συγχρόνως, πάντοτε τρεις μόνο απ' τις πλευρές της πλατείας, ενώ η γωνία των δύο υπόλοιπων μένει πάντα αθέατη, στα νώτα του παρατηρητή. Όσον αφορά την ορθή και αμβλεία γωνιακή σχέση μεταξύ αυτών των τριών πλευρών, παραπλανάται κανείς πολύ εύκολα, (ιδιαίτερα δε όταν δεν δίνει σ' αυτό ξεχωριστή προσοχή, πράγμα που είναι και η συνηθισμένη περίπτωση). Κι αυτό διότι η εκτίμηση αυτή βασίζεται απλώς και μόνο στην προοπτική, και η ακρίβεια στον προσδιορισμό της πραγματικής γωνίας είναι με γυμνό μάτι δίχως άλλο δύσκολη, ακόμα και για τον τεχνικό, πού έχει την προσοχή του προσηλωμένη εκεί.

Έτσι αυτή η πλατεία, όσον αφορά τις παραπλανητικές εντυπώσεις που προκαλεί, είναι μια τυπική μαγική εικόνα πλατείας. Πού έγκειται λοιπόν, απέναντι σε τέτοια φαινόμενα η αξία μιας ακριβέστατα κανονικής διάταξης;

Πολύ περιεργό είναι δε ότι αρκετά συχνά, πραγματικά παράξενα φτιαγμένες ακανόνιστες πλατείες παλιών πόλεων δεν φαίνονται καθόλου άσχημες, ενώ ακανόνιστες γωνίες σύγχρονων συνόλων, επιδρούν πάντα πολύ άσχημα. Αυτό προκύπτει από το ότι οι ασυμμετρίες των παλιών συνόλων είναι σχεδόν πάντα του είδους εκείνου, που αντιλαμβάνεται κανείς μόλις στο σχέδιο, ενώ στη φύση τις παραβλέπει, και γι' αυτό πάλι η αιτία, είναι ακριβώς, ότι τα παλιά σύνολα δεν έχουν συλληφθεί στο σχεδιαστήριο, αλλά

Εικ. 40. SIENA:
S. Pietro alle
scale.

Εικ. 41.
SIENA: S.
Vigilio.

Εικ. 42.
SIENA: V.
D. Abbazia.

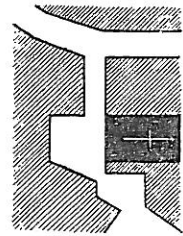

Εικ. 43. SIENA:
S. Maria di
Provenzano.

έχουν γεννηθεί βαθμηδόν *in natura*, όπου έλαβε κανείς, εντελώς απ' εαυτού υπ' όψη του, όλα εκείνα όσα προξενούν εντύπωση στο μάτι *in natura*, και μεταχειρίστηκε με αδιαφορία όσα γίνονται εμφανή μόνο στο χαρτί. Οι εικόνες 40 έως 43, παρμένες όλες ανεξαιρέτως από το πολεοδομικό σχέδιο της Siena, το δείχνουν αυτό ξεκάθαρα, όπως επίσης και η πλατεία του S. Siro στην Γένοβα (εικ. 44).

Παντού είναι εμφανής η επιδίωξη να κοπεί μια στενομέτωπη πλατεία μπροστά σε μια όψη εκκλησίας, και να επιτευχθούν καλά σημεία θέας για την παρατήρηση αυτού του κύριου αντικειμένου. Πραγματικά επιτεύχθηκε αυτό σε κάθε μια απ' τις παραπάνω περιπτώσεις και οι ασυμμετρίες βρίσκονται πάντα στα νώτα του παρατηρητή. Έτσι, τέτοιες πλατείες, εμφανίζονται με έναν ρυθμό αλλά και με γαλήνη, διότι αυτές εξασφαλίζουν την ισοροπία των όγκων και την εμμονή στις αποφασιστικές βασικές προϋποθέσεις, παρά όλες τις ασυμμετρίες.

Πόσο λίγο απαραίτητες για την δημιουργία γραφικών, αλλά και αρχιτεκτονικών εντυπώσεων είναι η αυστηρή συμμετρία και η άψογη γεωμετρική κανονικότητα, έχει ήδη συχνά εξαρθεί στην κριτική παλαιών οικοδομικών κατασκευών ανακτόρων, και έχει επισημανθεί το πώς αυτά, παρά όλες τις ασυμμετρίες, επιδρούν αρμονικά. Διότι κάθε θέμα έχει διαμορφωθεί με πλήρη καθαρότητα, και για κάθε οικοδόμημα έχει εξασφαλιστεί το αντιστάθμισμά του, η ισοροπία του μέσα στο ευρύτερο σύνολο, έστω κι αν με μεγάλη ελευθερία στη σύνθεση και με πολλαπλή αλληλοδιείσδυση των θεμάτων. Όλα αυτά ισχύουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό για την πολεοδομία, διότι αυτή περιλαμβάνει

Εικ. 44. ΓΕΝΟΙΑ:
S. Siro.

ένα ακόμα πιο ποικίλο σύνολο απ' ότι η αρχιτεκτονική κάστρων, το οποίο μπορεί και πρέπει να εφαρμοσθεί με ακόμα μεγαλύτερη ελευθερία, διότι εδώ τα μοτίβα που μπορούν να εναρμονιστούν μεταξύ τους χωρίς το ένα να παρακωλύει το άλλο είναι πολλαπλάσια. Όσο όμως μεγαλύτερη ποικιλία, όσο μεγαλύτερος πλούτος θεμάτων είναι επιτρεπτός, διαθέσιμος, επιθυμητός, τόσο πιο απορριπτέα είναι και η εξεζητημένη κανονικότητα, η άσκοπη συμμετρία και η μονοτονία σύγχρονων συνόλων. Ήδη από μακρού, στον σύγχρονο ρυθμό των επαύλεων παραδίδεται κανείς σε κάποια ελευθερία. Χρήσιμο δε επίσης, θεωρείται αυτό και στα ανακτορικά οικοδομήματα. Γιατί λοιπόν στην πολεοδομία ο χάρακας και ο διαβήτης να ασκούν τέτοια άκαμπτη έξουσία;

Η επιδίωξη της συμμετρίας έχει φουντώσει σε "ασθένεια μόδας". Σήμερα, η έννοια του συμμετρικού, είναι ήδη γνωστή ακόμα και σε κάθε αναλφάβητο, και καθένας νομίζει ότι έχει τα προσόντα να έχει κι αυτός λόγο σε τόσο δύσκολα θέματα, όπως αυτά της πολεοδομίας, αφού τον μόνο αποφασιστικό κανόνα -την συμμετρία- τον παίζει κι αυτός στα δάκτυλα. Η λέξη είναι ελληνική, κι όμως εύκολα αποδεικνύεται, ότι η αρχαιότητα χαρακτήριζε μ' αυτήν κάτι εντελώς

διαφορετικό, απ' ό,τι εμείς σήμερα, και ότι θεωρητικά δεν γνώριζε την σύγχρονη έννοια της συμμετρίας, δηλ. της αντικατοπτρικής ομοιότητας δεξιά κι αριστερά. Όποιος έχει υποβληθεί στον κόπο να παρακολουθήσει, παντού μέσα στα υπολείμματα της ελληνικής και λατινικής καλλιτεχνικής βιβλιογραφίας, την λέξη "συμμετρία", κατά την έννοιά της, αυτός γνωρίζει, ότι η λέξη αυτή εκφράζει κάτι, για το οποίο εμείς σήμερα δεν διαθέτουμε καμιά λέξη. Δεν μπορούμε επομένως χωρίς περίφραση να μεταφράσουμε, σύμφωνα με το νόημά της, την παλιά λέξη "συμμετρία". Ακόμα και ο Βιτρούβιος μπορούσε να την παραφράσει μόνο, όχι όμως και να την μεταφράσει. "*Item symmetria est ex ipsius operis membris conveniens consensus ex partibusque separatis ad universae figurae speciem ratae partis responsus*" (Σ.Μ.: Επίσης συμμετρία είναι η αρμονία που πηγάζει από τα μέρη ενός και του αυτού έργου και η αναλογία που υπάρχει μεταξύ των ξεχωριστών τμημάτων του και της ολοκληρωμένης μορφής) λέει, I, 2, 4. Επομένως, η ορολογία του Βιτρούβιου είναι πάντα επισφαλής, με εξαίρεση εκεί όπου διατηρεί την ελληνική λέξη. Μερικές φορές χρησιμοποιεί αντί αυτής, την λέξη *proportio*, και έτσι επιτυγχάνει ακόμη πιο εγγύτερα το σωστό. Την λέξη όμως αυτή, την επιλέγει απρόθυμα, διότι και ο ίδιος λέει, ότι η συμμετρία προέρχεται από το *proportio quae grace αναλογία dicitur* (Σ.Μ.: απο το *proportio* που ελληνικά λέγεται αναλογία) 1. III, I, 1. Πράγματι για τους αρχαίους, αναλογία και συμμετρία είναι ουσιαστικά ένα και το αυτό, με μόνη την διαφορά, ότι στην αρχιτεκτονική, με τον όρο αναλογία νοούνται μόνο ορισμένες, γενικά ικανοποιητικές σχέσεις αναλογιών, κατά το συναίσθημα (π.χ. ύψους προς πλάτος των κιόνων), ενώ συμμετρία σημαίνει το ίδιο, όταν η σχέση εκφράζεται ακριβώς με αριθμούς. Έτσι διατηρήθηκε και κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα το περιεχόμενο της έννοιας. Μόνο όταν άρχισε να διαμορφώνεται στις συντεχνίες των Γόθων η χάραξη αρχιτεκτονικών σχεδίων και γινόταν πλέον όλο και πιο πολύ χρήση αξόνων συμμετρίας με την σύγχρονη έννοια, άρχισε να γίνεται συνειδητή και θεωρητικά, όλο και περισσότερο και η έννοια του δεξιά και αριστερά ομοιόμορφου. Γι αυτήν την νέα έννοια επιλέχθηκε η παλιά λέξη, κι έτσι μετέβαλλε την σημασία της. Ήδη οι συγγραφείς της Αναγέννησης την χρησιμοποιούν μ' αυτό το νόημα. Έκτοτε η ιδέα του συμμετρικού κατέκτησε τον κόσμο. Στα σχέδια, οι άξονες συμμετρίας γίνονται όλο και πιο συχνοί, και απ' αυτά πορεύονται προς τις πλατείες και τους δρόμους, κατακτώντας τον ένα μετά τον άλλο, μέχρι που ισχύουν ως μοναδικό σωτήριο γιατροσόφι. Το πόσο ατημέλητης πενιχρότητας είναι αυτή η φτωχή προτίμηση, δείχνουν όλοι οι λεγόμενοι "αισθητι-

κοί” πολεοδομικοί κανονισμοί μας. Το ότι έπρεπε ακόμα και όσον αφορά τα αισθητικά θέματα να θεσπιστεί κάτι, θεωρείται βέβαιο. Μόλις όμως πρέπει να ειπωθεί κάτι συγκεκριμένο, υπεισέρχεται αμέσως στην θέση του αρχικά φλογερού ζήλου πλήρης αμηχανία, και αυτό που κάνει νιάου νιάου στα κεραμύδια, είναι βέβαια η γενικώς αναγνωρισμένη, σίγουρα αναγκαία, η ακαταμάχητη συμμετρία. Έτσι για παράδειγμα, ο βαυαρέζικος κρατικός οικοδομικός κανονισμός του 1864, απαιτεί ως κύριο θέμα αισθητικής, να αποφεύγεται στις όψεις κάθετι, το οποίο θα μπορούσε να θίξει την συμμετρία και το ήθος, όπου βέβαια θα εναποτίθετο πιθανόν στην ερμηνεία, να κρίνει κανείς ποιού από τα δύο η προσβολή θα εθεωρείτο ως περισσότερο φοβερή.

Η σύγχρονη πολεοδομία δεν είχε βέβαια και μεγάλη επιτυχία με τις ασυμμετρίες της. Αυτές είναι ακριβώς ακανόνιστα σχήματα του χάρακα, δηλαδή ως επι το πλείστον πλατείες τριγωνικές, οι οποίες περισσεύουν σαν δυσάρεστα αγκωνάρια απ’ την σκακιέρα των κανονικών οικοπέδων. Τέτοιες τριγωνικές πλατείες επιδρούν δίχως άλλο αντιαισθητικά, διότι εδώ μια οφθαλμαπάτη είναι αδύνατη και οι οικοδομικές γραμμές των γειτονικών σπιτιών αλληλοσυγκρούονται πάντα πολύ σκληρά. Καλλιτεχνική σωτηρία για τέτοιες τριγωνικές πλατείες, θα υπήρχε μόνον τότε, όταν καθεμία απ’ τις κύριες πλευρές θα γινόταν καθ’ εαυτή εντελώς ακανόνιστη. Τότε θα ήταν επίσης δυνατό να προκύψουν κάθε είδους μικρές γωνιές (με μερική συμμετρία) και διάφορες νησίδες χωρίς κυκλοφορία, πάνω στις οποίες θα μπορούσαν να τοποθετηθούν εντυπωσιακά μνημεία και αγάλματα. Ακριβώς αυτό όμως δεν το επιτρέπει η σύγχρονη πολεοδομία. Όταν όμως σε μια τριγωνική πλατεία καθεμία απ’ τις πλευρές έχει γίνει απολύτως ευθύγραμμη, με εντελώς βάνουση σκληρότητα, τότε δεν μένει περιθώριο να γίνει τίποτα. Ακολούθως προέκυψε ο θρύλος σχετικά με τις κανονικές και τις ακανόνιστες πλατείες, και η άποψη, ότι μόνον οι πρώτες είναι καλαίσθητες και κατάλληλες για τοποθέτηση μνημείων, φυσικά στο γεωμετρικό κέντρο βάρους. Αυτό, περιοριζόμενο στα σύγχρονα σύνολα, έχει την ορθότητά του. Σύμφωνα όμως με το παλιό πολεοδομικό σύστημα, αυτό δεν είναι σωστό, αντιθέτως δε, εκεί, ακόμη περισσότερα αγάλματα και μνημεία εξακολουθούν να κατευθύνονται κατά προτίμηση σε ακανόνιστες πλατείες, διότι εκεί οι προϋποθέσεις για την απομόνωση, εάν αυτή θα έπρεπε να είναι επιθυμητή, είναι ευνοϊκότερες.